

Uppsalabergen – och förkristen tro i Hyltebygden

Ove Björklund 2020-07-10

Innehåll

INLEDNING – SYFTE

KULTPLATSER INOM HYLTE KOMMUN

- Uppsalabergen
 - Uppsalaberget vid Staffansbo i Färgaryds socken.
 - Uppsalaberget vid Hokalt i Långaryds socken
 - Litteratur om Uppsalakulten. Adam av Bremen, Mc Key, Högmer.
- Hult/Hylte i Färgaryd Namn som börjar på Hult kan ha kult-anknytning
- Godhult/Hultet, Färgaryd Eldshult. Jaktplats – kultplats – kyrkplats
- Hälghult, Unnaryd Nejsjö kyrka.
- Hälghult, Landeryd Två ortnamn för kultplatser
- Fängsjö, Långaryd Fångstplats – tempelbyggnad.
- Ekornahult, Femsjö Svinkulten. Vanligast i Västsverige och Småland. Ekornavallen Västergötland
- Vallsnäs i Unnaryd och Vallshult i Femsjö Konungavälde. Järnhantering.
- Algudhi o Fridhe siö, Femsjö. Allgunnen och Frillen. Mytologiska kopplingar till herulerna.
- Utrugs kiældøe o næs. Gränsmärke. Kobbemor, Jättastenen och Boeberg. Utgård - Jättarnas rike.
- Kungsveka. Torup och Långaryd Konungsvik. Kult och makt.
- Jällunnen. Jättabacken och Jättakyrkan i Hult
- Kindhult, Kinnared Kind – ätten
- Smörkullen, Drängsered Rit i Västsverige.
- Drakaröret. Drängsered Även Yås i Femsjö. Mytologi i Västsverige och Småland.
- Finn-platser Fegen, Bolmen, Femsjö. Finnveden. Finnestorp i Västergötland.
- Ropareuddar och tutholmar Åkallan. Tänkbara kultplatser
- Vad finns mer i sägner och bygdenamn?

Inledning

Många av våra ortnamn har mytologiskt innehåll och härstammar från tidig järnålder och medeltid. Upptäckten av två Uppsalaberg i Hylte kommun har fångat intresset för den hedniska kultutövningen i dessa trakter. En första frågeställning var eventuella de båda bergens samband med den klassiska kultutövning som beskrivits vid Uppsala högar i Uppland. Då jag efter hand insett vidden av "Uppsala-kultens" utbredning och komplexa innehåll samt tyckt mig se etymologiska samband (= ordens betydelse) mellan omgivande ortnamn och andra hedniska kultplatser, har jag begränsat mig till dessa två **Uppsalaberg** och istället vidgat studien till andra intressanta platser med spår av förkristen tro i Hylte kommun.

I några fall har det lett till hänvisning till andra landsändar med liknande platser. Ibland också till kanske alltför djärva försök att som amatör tolka mytologi och etymologi. Vilket bäst utförs av skolade historiker och arkeologer. Intressanta platser finns i alla socknar inom kommunen. För att få en komplett bild hade det varit önskvärt att besöka och bildokumentera alla platser. Uppsalaberget intill sjöarna Försjön och Storsjön på byn Hokhults marker, sätter fantasin i rörelse. Säkert finns många svar som kunde fångas genom arkeologiska undersökningar. Stensättningen vid **Ringshult** är speciell och är undersökt. Det mäktiga grav- och kultområdena **Trehörningabacken** och **Nejsö Rem** vid Nejsjön i Unnaryd har använts under flera tusen år, från stenåldern genom bronsåldern och järnåldern. Landsantikvariern har föreslagit att området skall specialkarteras och vårdas.

Riksantikvariets databas Fornsök ger en spännande överblick över bosättningar och fornminnen som visar spår efter de 100-tals generationer som sökt överlevnad i bygderna i balans med naturen. Landskapet var fyllt av ollonrika bok- och ekskogar, där svin och boskap kunde få näring. Stora områden är betecknade som fornåkrar och ligger nu gömda i granrika skogsmarker. Alla är inte upptecknade. Under de senaste stormarna hittades många odlingsrör under rotvältorna. Boplatser flyttades när bygnader murknade och bränsletillgången förbrukats i närområdet. Historiens vingslag blir påtagligt och leder tankarna i existensiella banor.

Tyvärr tycks databasen Fornsök, endast återge gamla noteringar om arkeologiska objekt. Uppgifter om torpnamn etc. tycks inte alltid tas med, vilket på sikt medför en utarmning av det historiska värdet. Detta borde påtalas och helst få kompletteras i samråd med hembygdsrörelsen.

I vissa fall borde enklare arkeologiska undersökningar utföras vid de tänkbara kultplatserna.

Det historiska skeendet har också påverkats av långsamma förändringar av landskapet som orsakats av den ständigt pågående landhöjningen. Den sägs vara ca en millimeter per kilometer och år, vilket motsvarar en

meter per tusen år. Många sjösystem har då torrlagts i den övre delen och översvämmats eller försumpats i den nedre delen. Grundare sjöar har helt förvunnit.

Syfte

Intresset fokuseras på ortnamnet Uppsala och kultplatser med prefixen Helg/Hälg-, Ekorna-, Algut-, Finn-, Fång-, Smör-, Sol-, Kind, m.fl. och deras samband med omgivande terräng-, gårds- och bynamn, t.ex. platser med prefixen Halla-, Lunda-, Haga-, Lind-, Lid-, God-, och Blå/Blot-.

Syftet är i första hand att få en helhetsbild av begreppet "forn sed" i bygden men också att söka fördjupad kunskap om de beskrivna platsernas särart såsom kultutövning, spridningsområde, tidsepok samt koppling till lokala sägner, yttre influenser och historiska skeenden.

Ett sekundärt syfte har också varit att fånga upp andra ort- eller naturnamn som kan ha mytologisk anknytning och vara intressanta för framtida undersökningar. Likaså tänkbara naturnamn som skulle kunna utgjort lägesangivelser för solens upp- och nedgång vid solkult och blothögtider.

Information har inhämtats via databaser

- Ortnamnsregistret. Institutet för språk och folkminnen har en tillgänglig databas, som innehåller uppgifter om såväl aktuella som inaktuella ortnamn och terrängföremål per socken, härad, län och landskap. Dessutom finns värdefull inskannad fonetisk text från äldre inventeringar, som ofta ger en bättre information om platsens tidigare och rätta benämning. Den text som återges i skriftliga belägg, kyrkoböcker och kartmaterial, har ofta förvanskats av de första nedtecknarna.
- Fornsök.Riksantikvarieämbetets databas möjliggör effektiv sökning och listning av ortnamn, samt direkt uppsökning av platsen på kartan. Databasen har funktioner för zoomning, koordinatangivning, och informationssökning för komplett information om fornfyndet.

Stor hjälp kan nu fås genom Runebergsprojektets digitalisering av äldre register och lexikon som

- Elof Hellquist, Svensk etymologisk ordbok
- Svenska Akademiens ordbok
- Svenska Dialektarkivet
- Nordisk Familjebok

Kompletterande uppgifter om äldre fornminnen har bl.a. erhållits i det detaljerade verket **Ny Smålands beskrifning**, som utgivits under perioden 1898-1914 av Josef Rosengren, Ludvig Linell och J Fischer. Den bygger delvis på en äldre version från 1846, **Smålands beskrifning**, av lantmätaren och hembygdsforskaren Jonas Allvin.

Elof Hellquists bokverk **De svenska sjönamnen** har gett viktig vägledning.

En intressant beskrivning av gamla kyrkplatser inom kommunen finns i mindre upplaga.

Vår kunskap om den nordiska kulturen fram till 1000-talet är i första hand baserad på arkeologiska fynd. Genom årtusenden har den successivt utvecklats under påverkan av kunskapsutveckling och religiösa influenser från yttrevälden. Hällristningar, runstenar och ortnamn talar sitt eget språk. Från antiken finns skriftliga historieberivningar om livet i Norden, trots att nio verk av tio tros ha försvunnit. Pollenanalyser och naturvetenskaper bidrar med kunskap.

Då ämnet är komplext finns behov av djupare kunskap om forntidens historia och influenser från andra kulturer och deras påverkan på den nordiska mytologin. Dessa intryck från mina inledande litteraturstudier redovisas summariskt i bilaga 1, Nordisk "forn sed" och mytologi - påverkan av andra kulturer.

Beträffande den för Skandinavien specifika Uppsalakulten, kan konstateras att ämnet haft låg prioritet i forskning och facklitteratur. Likaså finns tunt material om Ekorna- och Finn-platser.

Några av de litterära verken är sekelgamla. De kan i vissa delar belastas av en nationalromantisk syn, som baserats på upptecknade lokala sägner. Tillgängligheten till äldre verk ökar genom den pågående digitaliseringen, bl.a via Runebergprojektet och Googles sökmotorsystem för äldre litteratur.

En systematisk genomgång av de lokala hembygdsföreningarna årstidskrifter hade säkert kunnat fånga ytterligare material.

KULTPLATSER INOM HYLTE KOMMUN

Hylte kommun bildades första gången 1952, genom sammanslagning av tre småländska socknar Femsjö, Färgaryd och Långaryd i Jönköpings län. År 1974 utökades kommunen med Jälluntofta och Unnaryds socknar ur Kronobergs län samt de tre halländska socknarna Drängsered, Kinnared och Torup. Den nya storkommunen överfördes samtidigt till Hallands län. Den gamla riksgränsen, som gällde fram till 1658, löper således genom kommunen på en sträcka av 35 km. Bygdens historia har många exempel på umbäranden, som under ofredstider drabbat allmogen från båda sidor av den utstakade gränsen. Denna skiljelinje överensstämmer i stora drag med de gränsområden, som etablerats mellan folklandet Finnveden (Finnheden) och danska läns herrarna i Halmstads och Tönnersjö härader.

Bygden har ett rikligt etymologiskt intressant arv. Det arkeologiska materialet tycks vara begränsat och utforskat. Den relativt karga naturen har begränsat befolkningsutvecklingen och jordbruket. Större välmående

bosättningar kan i första hand spåras till Nissadalen och de större sjöarna Unnen, Bolmen, Färgensjöarna och Frillen. Efterhand har bosättningarna spridits utefter andra mindre vattendrag och sjösystem. Jag har försökt belysa den forna kultutövningen med exempel från samtliga socknar. I några fall tangeras närliggande bygder.

1. Uppsalabergen

Uppsalaberget vid Staffansbo i Färgaryds socken.

Fonetiskt uttal; ω psåla, Höjd över havet 179,4 m.

Platsen beskrivs redan i Ny Smålands Beskrifning 1914. Rosengren, Linell, Fischer.

SBS 482. Bårebo. Norr om gården ligger ett högt berg beväxt med bokskog. Här har man vidsträckt utsikt söder och väster ut. Å kullens topp står en 1,8 meter hög sten, med något över en meter i genomskärning. Kullen kallas Uppsalaberget. Detta påstås vara en mycket egendomlig kulle och folktron har mycket att förtälja om densamma. Så t.ex. vågade ingen fordom beträda denna kulle enär man trodde att det skulle gå den illa som vågade ett sådant företag. För omkring 80 år sedan gjorde en bonde vid namn By ett försök att taga upp "flängtorf" (det öfre tunna jordlagret) på kullen. Men det oräddet blef honom dyrt, ty under följande natt dogo en del af hans kreatur. På det att han nu inte skulle förlora alla sina kreatur, anställde han följande dag å den ödesdigra platsen, ett offer av ett husdjur. Från dagen har ingen vågat göra någon afverkning på kullen. Intet gräs afslås och intet träd hugges. Det egendomligaste med denna kulle är, att den omslutes med en tjärn, vhiilken här och där har bottenlösa s.k. "örjebrunnar".

Motsvarande uppgifter saknas i Riksantikvarieämbetets databas Fornsök. Här benämns två områden som Fossil åker med terrasserade åkerkanter.

Uppgifterna i NSB antyder en starkt sägenomspunnen plats, som ofta uppstår vid gamla kultplatser. Det är inte ovanligt att magiken vid dessa tidigare heliga platser förts vidare i folktron. Tillträdesförbudet och hotet om bestraffning kan ha förmedlats genom en tusenårig muntlig tradition.

Bårebo har tidigare skrivits Bårebo, Borabo, Borebo och Borrebos. Treudden och namnet Gamlegården tyder på lång bosättning. Namnet kan ha bildats av ett mansnamn av typen Bore, Borghar, Borghe, Borghsten, Borghulf, där **-gh** bortfallit. Men även substantivet *Borgh* kan vara tänkbart.

Bygden har flera spår av tidig bosättning. På Hallatorpet (1000 m Öst) har hittats rika fynd från en stenåldersboplats (flintredskap, avslagsskrapa, spånkrapa, bryne av mjuk grå bergart, glättsten, mejsel eller tjocknackig flintyx). Högst upp på Kråkåsen i nordöst finns en 5-6 m bred stensättning med mytologisk anknytning som anstår en ättehö. I folktron talas om att man mött en höna som drar på ett hölass eller att det finns en höna med en skottkärra i Kråkåsen som är ute när det är mörkt. "Om hon får tag på en tar hon en och lägger en i skottkärran och kör in i **Kråkåsen**". (RAÄ, Färgaryd 9:2)

Samma tema gäller för en gravkulle, också med försänkning i mitten, som kallas **Höneröret** och som ligger högt norrut med vacker utsikt över Nissan (Kransatorpet, Hylte gård) där man "har sett en tupp och två hönor". Sägner kan ha anknytning till forntida offer och begravningsritualer, där man bisatte den döde med praktiska eller symboliska ting som kunde behövas när han eller hon kommit in i sitt nya liv i dödsriket. En offerad tupp hade till uppgift att åter väcka den döde till liv på andra sidan. Flera arkeologiska fynd av benrester i Höneröret ger stöd för detta. Förklaringen till att hönsen levde vidare inne i högen och då och då "visade" sig för människorna skulle kunna vara en variant av denna tro, som ansåg att gränsen mellan de levande och döda kunde överträdas en gång om året i höstetid (Halloween).

Intressant information fås i dialektarkivet under det gamla ordet **Hane** för tupp och höna. Här talas om ett förlorat starkt verb **hånan, hön** i betydelsen *att sjunga*. I fornnordiskan har troligen också funnits ett starkt verb **hana**, att sjunga och **hæna** för *att locka*. Mellanhögtyskan har ordet **hanen, att ropa**. Andra språk har besläktade ord med innebörden sjunga, sång, ge ljud och ljuda (Svenska dialektarkivet, sid 242).

En näraliggande tolkning skulle kunna vara att anhöriga samlades vid ättehögen för att sjunga, locka, söka kontakt och hylla sina förfäder.

Enligt den gamla mytologin levde också gudar, jättar och bergatroll i världen på andra sidan. Berghällar, grottor, kärr och källor kunde vara porten mellan de båda världarna.

På Bårabo marker (1000 m SV om Uppsalaberget) finns en holme i ett tidigare sankt kärr intill Skvallran, som kallas **Trollholmen**. Kärrat har ännu tidigare varit en sjö, som kan ha kallats **Kalfen**. Detta namn hade mytologisk dignitet och gavs ofta till mindre sjöar som ansågs vara källan till en större sjö, i detta fall Sandsjön (Utrugen). Tanken stöds av att byn söder om sjön har namnet **Kalvhult**. På holmen låg en klippformation i tre delar och en sannolik offerkälla. Här bodde bergakungen **Uppsalaprosten**. *Varje julnatt träder trollet fram i all sin glans, klädd i silverpengar, ve den som kommer dess rätt för när, då hämnas bergakungen. Den som bryter en kvist eller tager något med sig från platsen, dör snart*. I sägnen anges två fall som brutit mot detta tabu och fått sona med döden.

Begreppet *Troll* har idag ett sagans skimmer, men det är väl känt, att den gamla asatron delvis överfördes till sägenform, vid kristendomens inträde för tusen år sedan. En offerplats i sumpig mark kan ha varit en plats för kontakt med underjorden och guden Frej.

Vid Bårabo har också funnits en treudd, som raserats i samband med utökningen av avfallsdeponin. Denna är en senare gravsättningsform, inte helt definierad, som antas omfatta en treenighets kult för höggudarna Oden,

Tor och Frej/Freja. Kanske också en symbol för sammansmältning av den tidigare vanerkulten (Frej/Freja) och den invandrande asatron (Oden och Tor).

Som kuriositet kan nämnas att Gamlegården i slutet av 1700-talet köptes av socknens komminister Colliander. Han hade studerat i Wittenberg och hade i sin ägo en märklig svartkonstbok. Om denna finns kanske mer att nämna. Hade han fått tag på den i Tyskland eller var den från hans gamla hemtrakter i Småland?

Namnet **Hörle** för en plats söder om Uppsalaberget är också intressant. Den ligger på övre kanten av en brant sluttning. Språkforskare har på andra platser kopplat liknande namn till det fornnordiska namnet *hörgh* för altare eller avgudatempel, där djur offrades. Kopplingar till *hör* i betydelsen *lin* kan inte uteslutas.

Uppsalabergets höga läge med storlagen utsikt mot syd och öst är passande för inslag i den gamla solkulten.

Flera äldre vägsystem sammanstrålar intill platsen. De religiösa ritualerna leddes av en *gode* eller *gydja*.

Kanske leddes ceremonierna av goden i **Godhult**. (Se avsnitt Godhult).

I trakten av Uppsalaberget finns också annat etymologiskt stöd för en "Uppsalakultur" där bygdens folk samlades för att fira årets högtider och offra till gudarna.

- **Staffansbo**. Tidigare stavning Stafvensbo, Stavansbo och Staffuensbo. Förleden associerar i första hand till mansnamnet Staffan, men kunde också kopplas till den platsen för *stafen*, den påle som ofta var central punkt på en kultplats. (Jfr Adam av Bremen, Irmisul).
- **Lunnabo** (Södra). Denna gård ligger ca 1,2 km i sydöst. Namn med prefixen Lunda-, Lunna- har klar koppling med en **Upsal**. Enligt Upplandslagens kyrkobalk 1296 sägs, "*Ingen skall blota åt avgudar och infegn tro på lund eller stenar*". I boken Ortnamn i Kronoberg (sid 34) sägs att namnet Lunde i småländska bygder inte är undersökt, men att det finns skäl för att många gamla Lund(en) markerar läge för offerlundar i heden tid. I offerlundan slaktades offerdjuren och hängdes under träden för att återge jorden en del av vad den gett. Sannolikt tog man vara på blodet som gavs till de närvarande för att drickas enligt forn sed. Likaså antas att man tog vara på djurets kropp för en rituell måltid. Intag av mjöd ansågs kunna underlätta kontakten med den andliga världen. Platsen för den heliga Lunden valdes något avsides för att gudarna skulle få ro och bosättningen inte störas av förruttnensens dofter.
- **Oslund**. Kan vara Odens lund. Denna plats ligger mycket nära Lunnabo och kan vara den faktiska platsen för offerlundan. Det är inte ovanligt att man utsåg heliga platser åt samtliga höggudar i närheten av en kultplats.
- **Hallatorpet**. Ligger på en höjd med mycket vacker utsikt. Vid större kultplatser eller plats som dominerats av en storhövding har man funnit spår av stolpbyggnad/hall för förvaring av gudasymboler och för den gemensamma måltiden. Platsen lär tidigare kallats Halatorpet, vilket mer anknyter till hållande mark. (jfr Mac Key).
- Namnet **Linnekullen** norrom berget har viss mytologisk anknytning till trädslaget lind som långt tillbaka ansågs vara ett heligt träd.
- **Haga** norrom och **Liden** österom är gamla namn som ofta förekommer intill kultplatser, med hittills oförklarad samband. Vild spekulation är att det fanns ett inhägnat hagområde för ridhästar intill samlingsplatsen Liden. Jfr Högsjö lithi, Äl(m)eliden och Lidhagen vid Fängsjö. Det fornnordiska ordet Lithi lär betyda *följe*, *svit*. Ordet lid får då koppling till den hird av väpnade män som lokala hövdingar bildat för försvar och befästande av den egna makten. Liden skulle då kunna vara övningsplats för dessa män.
- Oslund och Liden ligger på varsin sida av **Solåsen** (300 meter), med vidsträkt utsikt över bygden. Kanske plats för att följa solens uppgång och nedgång vid midvinter och midsommar.
- **Skärkullen**. Enligt ortnamnsarkivet finns en höjd med detta namn i byn Kråkshult ca 5 km i nära exakt sydöstlig riktning. Mac Key anser att namn innehållande ordet **Skar/Skår** kan ha samband med solkultens behov av att hitta konturer i terrängen som stämde med solens upp- och nedgång vid sommar och midvintersolstånd. Enligt annan uppgift sägs att Hylte Östra 26A delades 1854. En ägare flyttade sitt hus till **Skärkullen**. Om detta är samma plats eller är ännu en plats med samma namn är inte kontrollerat. Hylte Östra ligger i nordöstlig riktning.
- Tecken på central kultplats stärks av sägnen att socknens första kyrka var tänkt att placeras intill byn Sonhult 2200 meter i sydöst. Platsen kallas än i dag **Lilla Kyrkegårdsbacken** (Körrgårdsfällan) och ligger vid den gamla *kyrkevägen* mot Färgaryd. Här återkommer den gamla vandringsägnen om att *det arbete som gjorts på dagen förstördes under natten, varför man så småningom gav upp kyrkobygget*. Vid byn finns bl.a. fem stensättningar utefter vägen upp mot Uppsalaberget. I en åker har man funnit 10 silverpenningar, som inlösts av staten. (Ny Smålands Beskrifning, sid 491).

Uppsalaberget vid Hokalt i Långaryds socken

Detta Uppsalaberget ligger på byn Hokhults (Hokalt) marker väster om sjöarna Storsjön och Försjön, mittöver byn Norra Ekeryd. Berget har en imponerande höjd med branta stup mot norr och öst. Den vackra utsikten kan nås via den svagare lutningen på västra och södra sidan. Berget ligger 179 m över havet och ca 30 m ovanför Storsjön.

Förmodligen har byn **Hokhult** fått sitt namn efter "Haken", högt berg.

På Eseryds marker (2 km NÖ) finns flera fornminnen med hög kultstatus. Ett större röse kallas **Källekullen**. Intill röset finns en grop, som kallas Silvergruvan och 30 m öster om röset ligger en källa, ca 1 m diam.

60 m väster om röset ligger **Offerkullen**. Här ska man på 1930-talet sprängt bort en altarliknande sten med inhuggna märken.

1,2 km norr om berget ligger **Frösjön** som har en klar mytologisk anknytning, helgad åt guden Frö eller Frey. Vid **Frösjön** ligger åter en **Kråksås kulle** med högt liggande fornkärlar som kan tyda på central plats. Norr om Kråksås ligger en höjd med namnet **Lunnen** på vägen mot Tronebo. Här ligger dessutom gården **Lunnaström**, vilket understryker att namnet/platsen **Lunnen** varit ett tidigt känt begrepp.

Vid Kråksås kulle ligger två platser med mytologisk anknytning, **Trollhallen** och **Trollehalla**. Den senare är en plats med namn och tradition. Här finns ett bergskrän med en 15 meter hög brant som stupar rakt ner i en mosse. *På krönet dansar trollen och boer i fred för människorna* (Riksantikvarieämbetet, Fornsök). *Boer* är en gammal benämning för *bergsboe* eller jätte enligt Jöran Sahlgren, Ortnamnen i Hallands län (Kungl. Ortnamnskommissionen) del 1, bebyggelsenamnen i Södra Halland, (Jfr Boberg).

Jättefällestenen är ett flyttblock, 1.9*1.3 *1.7 m hög utefter en gammal väg mot Långaryd. Blocket vilar på ett större flyttblock, 5*1, 3*ca 2.5 m hög. "Stenen sätts lätt i gungning och jätten svarar med 16 slag mot det jordfasta blocket".

Eseryd uttalas **oesaré** på äldre dialekt, vilket kan tolkas så att Eserydssjön tidigare kan haft namnet **Äsen**.

I Östergötland finns en sjö med detta namn. Hellquist anger kryptiskt att detta sjönamn kan haft ett annat ursprung än fornsvenskans **ås**, vilket leder till tolkningsmöjligheten **asarnas sjö**. Under sjönamnet **Äsnen** i Småland redovisas allmän syn på denna sjös heliga status, baserat på avledning från fornsvenskans **ås** och isländskans **áss** i betydelsen *ås eller gud*. (Hellquist, De svenska sjönamnen, sid 771 och 790).

Många ortnamn med koppling till "forn sed" tyder på att Uppsalaberget och Eseryd har varit ett kultcentrum för befolkningen runt de inre sjöarna Storsjön, Eserydssjön, Frösjön, Holmsjön och Yttern i Långaryd.

Litteratur om Uppsala-kulten

Litteratur om Uppsalakulten är ganska sparsam och hamnar delvis mitt i debatten om Sveriges vagg. Vid studier av litteratur i ämnet fås ingen entydig beskrivning. Såväl tolkningssvårigheter som tolkningsmöjligheter är betydande.

1. Adam av Bremen. *Gesta Hammaburgensis ecclesie pontificum*.

Den tyske historikern Adam av Bremen, tjänstgjorde på 1000-talet som lärare vid domskolan i Bremen, i ärkebiskop Adalberts tjänst. Han lämnar en klassisk beskrivning om nordisk kult vid Uppsala i sin bok, *Gesta Hammaburgensis ecclesie pontificum* (*De hamburgska ärkebiskoparnas stora gärningar*). Boken beskriver ärkestiftet Hamburgs historia från 788 till ärkebiskop Adalberts död år 1072. Adam av Bremen var aldrig i Norden utan byggde den på handskrifter och muntliga upplysningar bl.a. från den danske kungen Sven Estridsson. Nedanstående text är hämtad ur Sune Lindkvists artikel "Hednatemplet i Uppsala" presenterad i Fornvännen, årgång 1923;

Kap. XXVI. "Detta folk har ett mycket ansett tempel, som heter Ubsola och är beläget ej långt från staden Sictona (eller Birka). I detta tempel, som helt är smyckat med guld, dyrkar folket beläten av tre gudar. Den mäktigaste av dem, Thor, skall ha säte mitt i salen, Wodan och Fricco äro placerade på ömse sidor. De kännetecknas sålunda: 'Thor härskar i luften', heter det, 'han råder över åska och blix, blåst och regn, god väderlek och gröda. Den andre, Wodan, d. ä. vrede, leder krig och ger människorna kraft mot fiender. Den tredje, Fricco, skänker de dödliga frid och vällust'. Sålunda förse de den sistnämndes bild med en väldig priap; Wodan framställes beväpnad, såsom Mars hos oss, och Thor med sin vigg tyckes motsvara Juppiter. Som gudar dyrka de även människor, vilka de skänka odödlighet på grund av stora bedrifter, såsom i Vita sancti Ansgarii ses hava skett med konung Hericus."

Kap. XXVII.2 "Åt alla dessa sina gudar hava de anställt präster, som frambära folkets offer. Om pest eller hungersnöd hotar, offras åt avguden Thor; om krig hotar: åt Wodan; om bröllop skall firas: åt Fricco. Också plägar vart nionde år en för alla Sueonias landskap gemensam högtid firas i Ubsola. Denna s. k. högtid får ingen undandraga sig. Konungar och folk, alla och en var, sända sina gåvor till Ubsola och — värst av allt — de som redan antagit kristendomen måste friköpa sig från dessa ceremonier. Det antydda offret är följande: av allt levande, som är mankön, offras nio individer. Med deras blod är det sed att blidka gudarna [dylika gudar]. I Men kropparna upphängas i en lund som finnes inpå templet. Och denna lund är så helig för hedningarna, att de enskilda träden däri tros ha erhållit guddom genom de offerades död eller blod. Där hänga även hundar och hästar jämte människor. En kristen har berättat mig, att han sett 72 sådana kroppar hängande om varandra.

För övrigt äro de sånger, som vid den sortens offerhandling pläga sjungas, mångahanda och skamliga, vadan de icke gärna kunna återgivas."

Skriften har alltmer ifrågasatts i den modernare forskningen, t.ex. av Magnus Alkarp i en artikel i Fornvännen 92; Källan, lunden och templet - Adam av Bremens Uppsalaskildring i ny belysning.

Han lyfter fram ett antal osäkra faktorer

- Risk för informationsförluster eftersom han litade till olika uppgiftslämnare

- Översättningsfel, t.ex. *'montes'* för *'berg'*. Några berg finns inte på Uppsalaslätten.
- Risk för mytologisk sammanblandning och främmande inslag. Beskrivningen av slätt som omges av berg, där står en guldglänsande helgedom och invid denna en lund och ett stort, evigt grönt träd vid vars rötter det finns en källa stämmer mer eller mindre in på ett flertal beskrivningar ur bl.a. Bibeln (Salomos tempel), Koranen och folksagor som, opåverkade av varandra, uppvisar identiska drag.
- Trädet som skänker skugga, det framspringande vattnet vid dess rötter, lundens svalka och det praktfulla, guldbelagda huset är allmänmännsliga urbilder. Symbolträdet, ofta ett vintergrönt och alltid vitt utsträckt, är en ursymbol i åtskilliga kulturers kosmologi. Paradiset är ofta en lund och kosmos liknas ofta vid ett träd.
- Källor och springbrunnar är också flitigt förekommande, och nästan alltid i samband med trädet, lunden eller trädgården. Dessa motiv finns också i hinduisk tro, keltiska mytologin (tillträde till den andra världen) och i judisk symbollära (Tohra). I den kristna mytologin finns en källan vid Livets träd i paradiset. Det beskrivna Uppsalatemplet har slående likheter med Valhall, Sindreättens sal, Gylfes synvillehall och Beowulfs Heorot i den fornnordiska litteraturen. Alla är klädda i guld eller silver och många ligger på en slätt omgivna av berg (jfr Idavallen). Evigt grönskande träd med vidsträckta grenar finns möjligen i tre fall. Den springande källan skulle kunna vara den naturliga sänkan som kallas Minnurs brunn. Templet som är prytt med guld har också mytologiska förebilder där gudarnas hallar och salar, ofta är prydda med guld och silver.
- Svårtolkade uppgifter avseende människooffret och kulten vid lunden. I Gutasagan omnämns offer i samband med de större bloten, "hela landets" blot (Sveariket eller Gotland). Detta *'huvudblot'* anses i själva verket vara del i en rättslig, social och politisk organisation. Adam nämner att offren i Uppsala hängs eller dränks. De sakrala elementen i dödsstraffen har diskuterats livligt.

Adam av Bremen gör en stark beskrivning av en helgedom som han aldrig har sett. Beskrivningen har innehåll som kan ifrågasättas och byggts på missuppfattning eller plagiering. Kanske ett försök att avsiktligt misskreditera den nordiska kultutövningen.

2. Myten om Ubsola, Mac Key

Mac Key framför teorier för stöd av den s.k. Västgötaskolan i debatten om var Sveriges vagga egentligen har stått. Två Uppsala-platser utgör del i hans resonemang;

- Uppsala vid Ugglum. Lågt läge i sänka vid den norra mycket branta sidan av Mösseberg.
- Uppsala vid Kullsjön i Ledsjö socken

Om man bortser från tolkningen av platsernas roll i den svenska historien finns några iakttagelser som kan ha generellt intresse.

Mac Key utgår från Adam av Bremens berättelse som nämner ett UBSOLA hednatempel. Han frågar sig om det betyder *'Salen där uppe'* eller *'Den uppgående solens tempel'*?

Mac Key anser att stavningen tyder på **'Sol'** då den skrivkunnige Adam annars borde skrivit **'Sal'**. Fornminnen tyder på bronsålder. Inga tecken på järnålder och vikingatid. Templet lär ha bränts vid slutet av 1000-talet.

Mac Key prövar också tanken på en solinspirerad kultritual. Förfäderna var soldyrkare innan asatron tog överhand. Solens återkomst firades vid midvinterblotet. Årets längsta natt. Solen hade övergett människorna vid fimbulvintrarna på 500-talet.

Vid Uppsala i Ledsjö socken, Västergötland, finner han likheter med Adam av Bremens beskrivning;

- Två egendomliga granar. Säregen art av Conifere i Västergötland. Mycket grovstammig och med dubbla och tredubbla stammar och breda kraftiga vitt utsträckta grenar. Offerlund med städsegröna träd?
- Högst upp på kullen ligger en 20 meter lång damm. Kanske två meter djup. Offerkälla?
- Kullens slutning mot sjön kantas av två stenmurar med 25 graders vinkel. Från dammen går en låg helt omotiverad stenmur, som förenar sig med två andra. Mitt i backen finns en smal terrass, om ca en meters bredd, som förbinder de två stenmurarna.
- Vid foten av kullen kan man urskilja en båge av små, låga stenrösen, som också går från vinkelben till vinkelben. Plockstensrösen som brandgravar? Hård lera talar mot odlingsrösen.
- Uppe på topplatån ligger stenar i ett mönster, som om de utgjort hörnstenar och grundstenar i en byggnad. Här ligger en stor flat stenhäll, ca 1,5 meter lång och som tydligen har stått upprest. Liknande, fastän mindre flata hållar, ligger som nedrullade från topplatån.
- Kullen ligger på en slätt mellan bergen Billingen, Klyftamon och Kinnekulle – som en teater.

Mac Key menar sig ha stött på en intressant fornlämning och att stenhällar, terrasser och stenmurar är lagda för kultutövning och byggnad. Kanske rester av ett hednatempel. (Myten om Ubsola, sid 36).

Han nämner att det i Danmark finns minst fyra kultplatser, som blivit föremål för utgrävning. I samtliga fall hade de låga stenmurar, som löpte samman under en vinkel 27°. Han resonerar kring en gård på Billingen, som kallas Hallan, där solen går upp på midsommaraftonen och som bara kan ses från Uppsalakullen. Platsen där solen **håller**.

Mac Key undersökte 21 Uppsalaplatsen och fann att 11 av dem i sydost har en horisontformation vid en gård som börjar på **Hall-**. Han anser att det var en medveten tanke att den uppgående solen vid midvintersolståndet har någonting med Uppsalanamnen att göra. Det stöder också hans tanke att stavningen **UBSOLA** är den

riktiga i betydelsen 'den uppgående solens tempel' och att de så småningom blev asalärans helgedomar. (MyO53).

Han presenterar också en märklig hällristning från Lilla Gerum i Bohuslän. Den är slående lik den beskrivna Uppsalakullen, med triangelformade stankanter, fyra kultledare på toppen (gudar eller hövdingar), som sträcker sina armar mot den uppgående solen och kanske slår på trummor. Nedanför kullen syns män gående på led och menigheten samlad vid offerdjur. En knäböjande människa i öst. I bakgrunden vilar solhjulet mot Billingens kontur just där **Jättadalens** heliga källflöde störtar ner. Träd eller påle med hängande djur?

I väster kommer offerdjur och skepp som rullas på stockar. Över platsen flyger två fåglar, Odens korpar? (Odens öga, 64). En jämförelse med en ristning på en vägg vid pyramiderna anses tyda på egyptisk kulturpåverkan.

Mac Key påvisar också samband med **Salen** på Kinnekulle. Här har legat en kultplats av samma typ som vid Kullsjön. En öppen triangel med basen i söder och spetsen uppe på platån delas av en 80 meter lång ceremoniväg. Triangelns toppvinkel är ca 25 grader. Tre tvärgående terrasser. Från triangelspetsen ser man Jättadalen vid Hallan på Billingen nästan rakt i sydost (bäring 140°) och samtidigt skärningen mellan Halle- och Hunneberg nästan rakt i sydväst (bäring 242°). (Odens öga, 56)

Han anser att namnformen **UBSOLA** var den ursprungligt korrekta men att denna hedniska benämning belades med tabu vid kristendomens intåg och successivt ersattes med **Uppsala** när den salsliknande nationalhelgedomen i Uppsala etablerats efter riksbildningen.

Anders J. Högmer. Uppsalor och Uppsala öd - vårt första domänverk?

Högmer har gjort en grundlig genomgång av kända uppsalanamn i Norden (1990). Det svenska ortnamnsarkivet sägs uppta ca 110 Uppsalor. I Norge finns 60 Opsal-gårdar, som i äldre tid stavades likadant som de svenska beläggen. Island har 20 och Färöarna en Upsalir, Shetland och Orkney har tre Upsal.

I Yorkshire, i det vikingatida området Danelagen, finns tre Upsall kända från Vilhelm Erövrarens jordebok 1086. Här finns bevisen för att det **Ubsola**, som Adam av Bremen beskriver inte var någon unik eller central hednisk helgedom. Bild över Uppsalaplatser i Norden, Högmer.

Högmer anger att etymologisk tolkning av **sal** lyder 'tillfällig boning, fäbod, senare större rum eller enrummigt hus'. Professor Lars Hellberg menar att Sal är slätteräng, kanske 'med ängslada på'. Högmer testar höjdaspekten på begreppet Up-sal och konstaterar att högre belägenhet inte gäller för alla uppsalar. Bara en tredjedel av landets uppsalar anses ligga högre än omgivningen. Hur förklarar man de övriga fallen, som inte alls ligger där uppe, utan i jämn terräng eller rentav nere i en sänka? Han tänker sig att somliga uppsalar en gång varit offerplatser som behållit den speciella benämningen efter ett område kallat Upsalir. Etymologin gäller då den ursprungliga terrängen. Han nämner också en tradition om kult vid Kinne-Kleva i Västergötland, som ger anledning till spekulatjonen att de ursprungliga Uppsalarna utgjorts av Öster- och Medelplana salar. Så kallade befolkningen sina platåer på Kinnekulle, där de två socknarna ligger.

Han underkänner också en koppling till näraliggande orter med enkelt Sala-namn. Av Sveriges ca 110 uppsalar finns 17 fall med ett Sala-namn inom 7 km. Av dessa ligger alla Sal-namn, utom tre, högre eller i nivå med och inte nedströms Uppsala.

Högmer anser att anknytning bakåt till solkulten under bronsålder borde undersökas. Förslaget att Ubsola skulle utvisa platsen där solen går upp eller ner vid något av solstånden och ange tiden för årstider och blot, har stöd på några platser. Han nämner t.ex. Varnhem och Åsle samt engelska Upsall Ormesby, där solen vid soluppgången syns vid bergskägglan Roseberry Topping (Othenesberg), på årets kortaste dag. Ytterligare testning av lämpliga horisontmärken försvåras av skog, kartmaterial mm.

Beträffande Uppsalaplatsernas spridning nämner Högmer att tyngdpunkten ligger vid Vättern, där kung Sverker tidvis styrde riket från Visingsö. Här ser han ett behov att skilja det allmännas/kronans Uppsalaplatser från de Erikska och Sverkerska kungaätternas arvegods på båda sidor om sjön under 1100-talet.

Vissa uppsalar ligger längs den medeltida riksgränsen mot Danmark. Ställena tillkom kanske efter ägotvister med kronan, även om frälset ibland, såsom i Ljuder, låtit nykolonisera ut i gränsområdet. Den kända gränsläggningen mellan Danmark och Sverige har professor Peter Sawyer daterat till fram på 1200-talet. Då styrde Årkebiskopen endast i Uppsalatrakten.

Högmer konstaterar att det saknas uppsalaorter i österled längs de ryska floderna där man funnit spår av handelsstationer från vikingatiden. Noterbart är att det finns orter med Sala-namn på Krim-halvön. Det tolkas så att Uppsalanamnen kommit sent till Mälardalen varifrån eller flesta vikingafärder i österled företogs. Det anses också stödjas av faktum att ingen enda av Upplands ca 18 uppsalar, samtliga nära ärkesätet, har avancerat till bebyggelse. Han menar att Gamla Upsala är liktydigt med den övre Sala-byn och att Mälardalens övriga uppsalar infördes först vid det helsvenska riksenandet, efter det danska storväldets slut framåt 1000-talet.

Han lyfter också fram tanken att detta möjligen kan förklaras av att det tidvis fanns en dansk dominans över Mälardalen och handelsvägen till Östern och längs östkusten ända in på 1200-talet. Eftersom Danmark inte har några gamla uppsalar fördes inte denna kulttradition vidare österut. Förekomsten av tre Uppsalor i England mitt i det av danskar upprättade lydriket Danelagen, förklarar Högmer med det i norra delen fanns norska kolonier bland danerna. Den siste vikingakung, som haft makt i Danelagen, var norrmannen Erik Blodyxa. Fram till sin död 954 styrde han i York. Just i den trakten ligger Englands tre Upsall. Fadern Harald Hårfagre försökte ena Norge åtminstone till Vestlandet, där flertalet uppsalar låg. Norsk kolonisation på Orkney, Hjaltland och Island har också följts av uppsalir-namn. Erik Blodyxa härstammar från Ynglingaätten, som enligt Ynglingatal är

knuten till Uppsalanamnen. Uppsalor återfinns där Ynglingaättlingar härskat på andra sidan Nordsjön. Ynglingaätten är först knuten till Sverige och senare till Norge. Båda länderna har många uppsalar. Högmer ser samstämmigheter med legenden Ynglingatal från 900-talet. Han spekulerar i tanken att området för uppsalarnas och Ynglingarnas urhem kan finnas någonstans i 'götalanden'. Enligt Lars Hellberg kom Odenkulten sent till Uppland. Det ger ett svagt sägenstöd för att Upsalir har kultisk prägel och kan knytas till göterna.

Två skånska runstenar, som ristades ungefär år 1000, anger att någon 'inte flydde vid en Ubsalum'. Ej helt klarlagt vilket,

Uppsala öd anses vara mark som tillhört kronogodset, Sveriges äldsta Domänverk. Man har antagit att detta mest bestod av de 75 husabyarna i landet, därför att de huvudsakligen finns i Uppland. (H. Schuck, "Uppsala öd"). En Husaby antas i tidigt skede varit en plats för skepp med 12 roddare (skeppshus) och kanske boplatser för styrmannen som svarade för material och bemanning under en lokal storman (M. Larsson, Svitjod). Senare kom de att tillhöra en kung för ett större område.

I Västergötland är gårdar och några husabyar tillhörande Upsala öd först belagda från 1200-talet.

Begreppet tros ha tillkommit efter kristendomens införande i syfte att hos allmogen successivt inpränta tanken att även den avlägsna kyrkan och den kristne kungen kan äga gårdar och mark. Den tidigare, **goden**, eller småkungen över ett 'folkland' skötte även kulthandlingar och befann sig halvvägs upp till gudarna. Han ägde också kultplatsen utåt ödemarken.

När biskoparna blivit mäktiga nog att våga förstöra och förbjuda alla kultställen, fortsatte den kristne centralkungen i folks ögon att enligt gammal hävd 'äga' kultplatsen i de land han medsols ridit omfärd, s.k. eriksgatan, för att hyllas vid tingen. På Östgötaslätten skaffade han sig kungsgårdar och litade till bosgårdarna. Här finns inga uppsalar. De östgötska uppsalarna ligger ofta perifert, vilket antyder sen, medeltida tillkomst. En tredjedel av dessa Uppsalir, ansågs av allmänheten alltid ha tillhört kungarna. Högmer ser här en möjlighet för den växande centralmakten att tillskansa sig fler skogstredingar, troligen genom att de dem den respekterade benämningen **Uppsala öd**. Han menar att biskoparna sannolikt lät det gamla norröna livsmönstret fortgå till långt in på medeltiden för att kristnandet och statsbildningen inte skulle motas av alltför stark opposition. Före slottslänens tid omkring 1300 när stående skatter infördes, bestod kungens inkomster bara av Upsala öd, danaarv och dugadråp. Från 1300-talet övertog man den internationella termen **Kronogods**, jämte det gamla namnet **Opsalisöndagen**, där ändelsen **-sali** kanske kan knytas till **Upp+samla** i betydelsen 'sala till' eller 'samla ihop till något'. **Allmäningsöret**, var en form av skatt, som skulle utgå på Mårtenmässodagen, enligt Västgötalagen. Högmer utvecklar vidare tanken på att uppsalabegreppet ibland använts för att ge legitimitet för kronan att utvidga ägorätt över mark och fiskrätt mm.

Adolf Noreen. Nordens äldsta folk- och ortnamn. 1920.

Adolf Noreen föreslår att *sel-* är identiskt med det fomalaviska *selō 'by'* och nära besläktat med **sal 'rum'**, förr även **'hus, bostad'**. Han likställer tolkningen av isländskans Eikund 'den ek-rika ön' med Selund som 'den bostads-rika ön'. Ändelsen **-und** anses särskilt vanligt i önamn och betecknar rik tillgång på något. (sid 39)

Reflexioner – Uppsalakulten och övergång till kristendom

Övergången till kristendomen vid Hyltebygdens två Uppsalaberger har sannolikt inte skett utan spänningar.

Härom kan bara spekuleras. Valde Goden att frivilligt övergå till den nya läran och överlämna makt och egendom eller blev han tvingad att avgå? Skedde det genom påverkan från menigheten eller genom riktad mission från biskoparna i Skara eller Lund?

Vid kultplatsen vid Hultet, på Godhults marker (Elfsjön) tycks enighet slutligen nåtts om att uppföra en kyrka i **Kyrkohultet**. Den centrala kultplatsen i området har sannolikt legat vid byn Godhult, där det norr om byn finns en domarringsliknande stenformation och platser med tradition.

Är säggen om bergakungen eller **Uppsalaprosten** vid Uppsalaberget och den näraliggande byn Bårebos marker och ett mytologiskt eftermäle över den siste Goden? Han lär funnits i trollens och sagans värld på holmen i en mindre sjö (Kalfen?) nedanför byn. Även här fanns en önskan om att uppföra en kyrka i närheten vid Sonhult.

Goden var både andlig och världslig ledare och huvudman vid i åldermännens rådslag och rättskipning. Godens uppgift tycks även ha varit att utrona gudarnas vilja. I **Ynglingatal**, som är en diktad beskrivning av svearnas kungaätt, nämns att våra hedniska förfäder även spådde in i framtiden genom att »fälla blotspån». Här antas att de kastade pinnar eller träspån med tecknade runor på marken för att tyda framtiden beroende på hur de föll. Innan skrivkonstens införande måste all kunskap och hederskodex överföras muntligen mellan generationerna. Den nordiska mytologin var mycket komplicerad och genomgick en långsam förändring efter hand som nya gudar gjorde intåg. Totalt omfattade den förkristna tron minst femtio gudar, jättar och andeväsen. Enbart Oden hade ett trettiotal lokala synonymer (Wikipedia). Kanske fanns det kontaktnät mellan godarna över större områden där seder och trosfrågor diskuterades. Kringvandrande skalder kom med nyheter, andlig 'utbildning' och kulturella impulser, som att skriva och tolka runor. Efter kvällsmaten var det tid att dricka öl, sjunga kväden, höra myter och sagor. De gemensamma religiösa ceremonierna utövades vid blöthögtider, som bottnade i soldyrkan. då hela gemenskapen samlades. Följande blot är omnämnda, med lokala variationer.

- Midvinterblotet december
- Disablöt början av februari
- Segerblot vårdagjämningen
- Midsommarblot midsommar
- Skördeblot augusti-september
- Höstblot mitten av oktober
- Alvablöt november/allhelgona

Däremellan idkades enklare gårdsreligion där man hade heliga vårdträd och hargar med betydelsen stenformation, kultplats eller offeraltare (Wikipedia).

Någon enhetlig ceremoniform kan inte ha funnits. Goden eller Geidran lär ha haft stor frihet att åkalla en eller flera gudar, hylla, tacka och önska. Djur offerades och frambars som symboliskt tack. De tillreddes och delades sedan av deltagarna. Drycker medhavdes eller utskänktes. Intagande av blod från slaktade djur förekom lokalt, eller vid speciella blot. Allmänheten bildade ring och deltog i ceremonin. Med denna fria tolkning, tycks delar av bloten haft karaktär av organiserad grillfest, där kokkonsten var en viktig faktor.

Sannolikt tillvaratogs sammankomsterna för handel och byte av tjänster. Möjlighet gavs för ungdomar att träffas.

Efter hand utvecklades också rättsystemet med tingsplatser för större områden och häradar.

Kristnandet var en lång process i dessa bygder och kan ha tagit flera hundra år innan den var helt genomförd. Finnveden sägs ha varit det sista området i Sverige som helt övergick till den nya läran. Här krävdes gemensam övertygelse och beslut om uppförande av de första enkla träkyrkorna. Det krävde också tillräckligt stor allmänhet för att ekonomiskt klara byggnationen. Ofta vann kristendomen först insteg i den förmögnare klassen, vilket kunde medföra att den första kyrkan byggdes intill en stormannagård.

Lagar och hederskodex överfördes succesivt till skriftlig form. Under tidig medeltid hade de tre största **'smålanden'** en gemensam lagsaga för

- Finnveden. Västbo, Östbo och Sunnerbo häradar
- Varend. Allbo, Kinnevald, Konga, Nordvidinge och Uppvidinge, runt om Växjö
- Njudung. Västra och Östra.

De tre "landen" hade 10 häradar och lagen kallades **tiohäradslagsaga**. För övriga häradar gällde **Östgötalagen med en Smålandsdel**. Dessa lagar gällde tills Landslagen infördes vid 1300-talets mitt. Varend var eget stift redan 1170. (L-O Larsson, Dackeland, s 42). Första skriftliga belägget för Färgaryds kyrka är daterat 1311. Smålandslagen stadgade att kyrkans tomt inte fick vara en enstaka förmögen gårds tillhörighet, utan fastslog att kyrkobyggnaden och dess jord skall vara alla böndernas gemensamma angelägenhet. (Gunnar Linde, studier över de svenska sta-namnen, sid 158).

Beträffande Högmers resonemang om begreppet Uppsala öd och den centrala domkyrkans successiva övertagande av allmänningar som ingått i Uppsalakultens sfär, kan konstateras att flera gårdar i bygden varit frälsehemman under Uppsala domkyrka. Skriftligt andrahandsbelägg finns för att Saraböke var frälsegods åt Uppsala domkyrka. (NSBS, sid 10). Samma sak lär gälla för Hallanäs i Femsjö. Muntlig uppgift finns om att Bårebo torp i Färgaryd också tillhört denna grupp. I detta fall stämmer Högmers resonemang, då torpet ligger intill Uppsalaberget vid Staffansbo. I Ortnamnsregistret finns en uppgift om **Långaryds skog** belägen 4 km öster om Långaryds kyrka. Detta för tanken till en gemensam sockenallmänning.

Den angivna riktningen stämmer inte med Uppsalaberget i Hokhult, medan avståndet stämmer ganska väl. Gården Bårebo ägdes i slutet av 1700-talet av socknens dåvarande komminister Colliander, som sägs ha övertagit gården genom köp. Han hade också rätt att hålla en stor flock svin uppe på Uppsalaberget. Flera av dessa uppgifter bör kunna kontrolleras i de kyrkliga arkiven.

Etymologi

I litteraturen ges två alternativ till såväl suffix som prefix.

Ubsola Adam av Bremen. På latin "Solet quoque post novem annos communis omnium Sueoniae provinciarum sollempnitas in Ubsola celebrari". Platsen där solen går upp.

Uppsala Den övre salen

Vid litteratursökning har jag funnit ytterligare två källor, som kan tillföra stoff i denna diskussion.

- På annan plats i skriften skriver Adam av Bremen;
Ty även lövrika träd och källor visa de vördnad
Även en påle av träd av icke liten storlek
Upprest i höjden dyrka de under bar himmel
Och de kalla den på sitt fädernespråk Irminsul
Vilket på latin säges Universalis columna
Liksom om den håller allt uppe
- Enligt lokala västgötska källor sägs att det i den gamla Klevastaden vid Kinnekulle har funnits en kultplats. Intill den gamla kyrkan finns en stenhäll med ett cirkulärt hål. Linnés lärjunge Peter Kalm upptecknade på sin Västgötaresa. att *'en påle stod upprest i hålet'*. Samma uppgift har lämnats av en kyrkoherde Melin 100

är senare. Liknande sten med hål finns också vid Sankta Apollonias källa i näraliggande Bestorp vid Medelplana.

Beträffande suffixet stöder Mac Key tanken att stavningen tyder på 'Sol'. Den skrivkunnige Adam har endast hörsägen som underlag och bör ha eftersträvat en så fonetisk riktig skrift som möjligt. Ändelsen **-sul** i det nordiska fädernespråket och det latinska **-sola** uttalas lika. I den nordiska mytologin finns gudinnan **Sol** under bronsåldern och i den senare romerska Mithrakulten dyrkas guden **Sol Invectis**. Fornminnen tyder på bronsålder. Inga tecken på järnålder och vikingatid. Även Högmer ser kopplingar till solkulten under bronsåldern och anser att det borde undersökas.

Uppgifterna om 'en påle av träd av icke liten storlek' och 'pålen i stenhällen' vid Klevastaden blir intressanta. Pålen skulle kunna tänkas vara ett solur i storformat och sättas i samband med äldre solkult.

Pålen vid Klevastaden skulle kunna vara en sentida efterföljare till den påle med namnet **Irmisul**, som Adam av Bremen omnämner. Han ger namnet Irmisul, en latinsk tolkning *Universalis columna*, med innebörden 'kolum/stolpe/påle som håller världen uppe'.

Här ges nya möjligheter att tyda förstavelsen **Ub-**. Om pålen använts som solur för att finna solens vändlägen vid midvinter och midsommar blir det latinska prefixet **Ob-** intressant. Denna förstavelse återfinns i flera ord som har anknytning till iakttagelse och astronomisk observation. I Svenska akademins ordlista hittas följande exempel;

Ob servera iaktta, ge akt på, lägga märke till

Ob servans noggrann iakttagelse

Ob servant uppmärksam, som strängt iakttar regler, iakttagande

Ob servatorium anläggning för astronomiska observationen

Ob jektiv saklig, oväldig, opartisk, alternativt; mot föremålet vänd del, i kikare etc.

Tyska språket har också relevanta ord

Oben ovanför, ovanpå, (weiter oben, längre upp)

Obacht ge akt på något

Såväl ritualer som benämning kan ha överförts av handelsmän, soldater som varit i romersk tjänst eller rent av de hemvändande herulerna. Det fornnordiska ordet **staf** sätts också i samband med tidig offerkult runt en stav/trädspåle. **UBSOLA** skulle således också kunna tydas som 'platsen där solen iaktas och hyllas'.

Pålens symbolik är också intressant. En trädstam som bär upp Universum påminner om världsträdet Yggdrasil. Vid observationstillfällena kunde jorden och pålen synas bära upp solen. Om namnet **Irmisul** har granskats etymologiskt är okänt. Namnet innehåller intressanta element för skolade etymologer.

Förstavelsen **Ir-** kan ha relevans i germanskans **Ird-/Erde** för jorden. (*Irdish = jordisk*). Tyskans **Minne** står för kärlek.

Adam av Bremens latinska tolkning *Universalis columna* för tanken till ordet **kolonn (pelare)**, som på tyska heter **Säule**. Det tyska ordet **Sohle** motsvarar det svenska ordet **Sula** i betydelsen 'botten, bärande underlag till byggnad'.

När kultutövningen senare övergick till dyrkan av gudabilder byggdes öppna byggnader, vars tak bars av **Säulen** och **Sohlen**. Kanske finns här förklaringen till ordet **Sal** för stor byggnad eller hall (*Ty. Saal/Säle*). Än senare uppförde överklassen stora hallar, 20-30 meter långa kulthus, där kultutövningen kunde ske inomhus. Här fanns också heliga stolpar (pelare/kolonner) på vilka man hängde små offer och braktestrar (Guldgubbar). De var små figurprydda guldbleck, som sannolikt var symboliska offer till guden Oden och gudinnan Freja. (SignumSKH221).

Den etablerade språkforskaren Elias Wessén anger att ordet för *sol* har två grundstammar. De nordiska språkens **sol** kan kopplas till det isländska, fornsvenska och latinets **sōl**, samt grekiskans **helios**. De västgermanska språken har en annan ordstam i det tyska **Sonne** och engelska **sun**. Gotiskan har både **sauil** och **sunno**. I den isländska skriften *Alvismäl* står det *sol kallas den hos människorna, men sunna hos gudarna*. (Elias Wessén. Nordiska folkstammar och folknamn. En översikt sid 27)

Spridning och läge

Högmer redovisar ca 105 Uppsalaplatser i Sverige. Självt har jag hittat omkring 66 platser i Landsantikvarie-ämbetets databas Fornsök. Materialet har sammanställts med koordinatförteckning, närhet till Hall-, Lund- mm. och kan användas för fördjupad analys, som inte medges här. En komplett bild kräver också besök på platsen och arkeologisk ansats.

Av dessa ligger nu ett tiotal platser inom ny stadsbebyggelse, vilket kräver äldre kartmaterial för närmare studer. (Kartbild från Högmer)

De funna platserna fördelas på Småland 35, Östergötland 12, Uppland 18, Södermanland 9, Värmland 9, Västergötland 9, Skåne 5, Västmanland 3, Bohuslän-Dalsland-Gästrikland 2 samt Dalarna-Närke-Gotland-Öland 1.

Platserna ligger ofta på höjder, men Högmers notering att detta inte alltid stämmer är riktig. Platsen ligger ibland lågt även i gammal bygd men också på höga berg. Landskapets terräng måste ofta avgöra. Flera fall förekommer också där Uppsalaplatsen ligger alldeles intill ett högre berg eller höjd t.ex. Ugglum, Kinnekulle, Uppsalebo vid sjön Uppsalen i Västervik, Uppsal vid Uppsaljärnet i Värmland.

I något fall är namnet nu ett gårdsnamn, vilket kanske kan förklaras med att kultplatsen fallit i glömska och att namnet lever vidare genom den näraliggande gården. I fallet Ugglum tycks den höga toppen på Mösseberg tagits i anspråk för en fornborg, vilket kan innebära att kultplatsen flyttats.

Högmers iakttagelser att platserna ofta, men inte alltid, ligger intill äldre centra är intressant. Ett stort antal Uppsala-platser ligger i närhet till orter med namnen Harg, Vi, Hov, Tofta, Lund samt offerkällor, fyrkantiga stensättningar '*tempelrör*', etc. som utgjort sådana centrala samlingsplatser.

Företrädare för den s.k. Västgötaskolan framhåller att det akademiska begreppet **Sveriges vagga** kan knytas till Kinnekulle. Här låg **Svia Kind**. Västergötland var indelat i Kind-områden, som står för släktskap. Svía Kind likställs med Sveaslakten och sveaätten. Området kallades även Agnakind efter en skilfingakung. En annan skilfingakung var Ale. Han hade epitetet '*den uppländzke*'. Det anses tyda på att ynglingaätten hade sitt ursprung från det äldsta kända svenska Upplandet, på Kinnekulle i häradet Kind. Enligt Snorre stupade Ale på Vänerns is i sin '*uppland*'. Beowulfs uppgift att Ale föll i ett frostkallt slag, tyder också på att han blev överfallen just om vintern och dog nära sin kungsgård. Kindtrakten och trakterna söder om Väneren har många Uppsalaplats. Benämningen sal för *markområden* och uppodlade Upland finns på många ställen uppe på Kinnekulle, vilket anses motivera det plurala namnet '**Upsalir**', vilket sägs vara den äldsta formen av Uppsala.

Kopplingen till begreppet Sveriges vagga väckte kraftig akademisk reaktion, där andra ansåg att den legat i Uppsala i Uppland (Götalandshypotesen). Historikern Harald Gustafsson ansåg att makten vid denna tid styrdes av resekungadömen. Historikern Dick Harrison menar att frågan om vaggan är felställd och att begreppet '*Svea rike*' är en efterhandskonstruktion. Riksbildandet utgick snarare från nätverk av familjer och stormän och senare utveckling genom kristnandet, kyrkobyggandet, kungaval, ägandet av de kungliga egendomarna ('**Uppsala öd**'), reglering av gästning, ledung (försvar) och mynyprägling..

Högmer berör också en tredje tolkning av *sal* i betydelsen *sol*.

Mac Keys hypotes om samband med soldyrkan har stöd i några klara fall till exempel för Uppsala på Ranberget vid Yttreby i Bohuslän, där **Solbräcke** ligger i riktning för soluppgången. Sannolikt har någon form av solkult förekommit vid många av de högt belägna platserna. Alla dessa platser är dock inte vända mot syd.

Det kan nämnas att namnet **Solberga** tycks vara lika vanligt som Uppsala. Denna benämning kan också kopplas till berg och höjder som användes för den dagliga tidsbestämningen och platsen för solens nedgång.

Närhet till heliga sjöar kan spåras i flera fall. Ett eventuellt samband med **Holmsjöar** kan finnas, då en teori framförts om att dessa haft samband med samlingsplats för ting och rättskipning. I Småland finns 32 Holmsjöar. Oftast med en enda holme och relativt vanligt förekommande i de socknar där Uppsala-platserna förekommer. I Hylte kommun finns tre sjöar med detta namn. Holmsjön vid byn Holmen i Långaryd ligger vid en gammal tingsplats.

Kult- och tingsamfund

Ibland är kultplatsen belägen i ren vildmark. Här finns antydningar till gemensam avlägsen kultplats för flera bygder i områden mellan två dalgångar och sjösystem. Ett sådant exempel finns i norra Kalmar län för socknarna Vena, Kristdala, Mörlunda, Södra Vi, Mållilla och Hultsfred.

En liknande samordning finns runt det mycket branta Uppsalaberget i den mytologiskt belastade Odensvi socken. Berget ligger ca 100 meter över sjöarna Ägöl och Älsjön samt de näraliggande sjöarna Frösjön och Allgjutten. Älsjön ger associationer till galder och åkallande av gudar. Bergsområdet kallas också **Tingersbergen**, där ett område vid Frösjön som kallas Herrhagen kan ha varit platsen för ting. Mot Odensvi gränsar socknarna Oppeby, Dalhem, Gamleby, Hallingeberg, Blackstad, Locknevi och Hycklinge.

I Aneby kommun finns ett Uppsala på det mycket höga Getaberget/Skrälleberget. På denna ensliga och avlägsna plats möts ännu de sex socknarna Gränna, Vireda, Haurida, Svartorp, Skärstad och Ölmstad. Sådant samband gäller också vid Alsike i Uppland intill Uppsala.

Detta gäller också för två socknar i Hylte kommun; Drängsered och Kinnared som tillsammans med socknarna Kalv (Svenljunga), Sandvik och Gryteryd (Gislaved), samt Krogsered och Gunnarp (Falkenberg) söker sig till den gamla kultplatsen Finnanäs vid sjön Fegen. I flera fall genom en mycket smal anknytning.

De centrerade sockenbildningarna kan tolkas som ett större kult- och tingsamfund. Till grund ligger säkert starka ätt- och släktförbindelser. De lär efter hand också utvecklats till försvarsförbund mot plötsliga överfall. Vid östkusten syns ofta att de högsta höjderna valts som vårdkasberg i systematiska varningssystem och för uppförande av fornborgar för tillfälligt skydd och försvar.

Uppsala i Högsby och Uppsala i Ljuders socken (Intill torpet Stockholm) verkar vara torpställen från senare tid. Två sjöar med namnet Uppsalen finns i Borås och Västervik.

Högmer ser också Uppsalor i kanten av lands- och häradsallmänningar, vid kronoparker och annan skog. Han kopplar detta till senare tid, när kyrkan sökte besätta mark. En tolkning är att man sökt konkurrera med nya kristna kyrkor i den religiösa brytningstiden. En annan tolkning kan vara att man sökt komma undan kristendomen och dragit sig undan till ensligare trakter.

I flera fall har man valt mycket vackra, teatraliska och nästan mystiska platser. Vid Uppsalaviken i Åsnen (Asarnas sjö) löper ett flera km långt och smalt näs ut i sjön. Ett mindre ännu smalare näs löper ut från Torsås på västra sidan till **Dopstenen**, en plats med tradition. I Ockelbo ligger Uppsala-platsen på en vacker udde mitt i en sjö. Många Uppsalaberget i Uppland tycks placerade så att man härifrån kunde se domkyrkan. Stora gods har i flera fall bebyggt eller uppodlat marker där Uppsalaplats legat.

Högmer noterar att Uppsalaplatserna ofta bildar parsystem. Detta gäller för de två bergen i Hylte kommun. Likaså konstateras en linjebildning efter Finnvedens och Värends gränser. Här kan Hyltebygdens två Uppsalaberget kopplas ihop med två Uppsala nära Smålandsgränsen i Kronobergslän i Hinneryd Södra Ljunga. Detta understryker det faktum att Uppsalakulten av någon anledning inte slagit rot i Danmark. Högmer och sannolikt flera andra forskare har framlagt hypoteser som förklaring. Hylten-Cavalius m.fl. hävdar att **Allgunnen-sjöarna** (Alla gudars sjö) haft hög status som heliga gränssjöar runt Varend. Det kan också tolkas som att Finnvedens invånare hade stark samhörighet och tilltro till egna sedvänjor. Finnvedens gränser som senare blev riksgräns var starkt hävdade i tidigt skede. Många frågor återstår att besvara. Tidsbestämning av kultens uppkomst och spridning är intressant. Samband med folkvandringstid, Ynglingaätten, den norska Opsala-kulten, asalärens intåg, herulerna återkomst, kultutövning vid Finnestorps-platserna, lokala tidiga kyrkplatser och sockenbildning är exempel.

Hylte/Hyltan i Färgaryd

I Färgaryd vid Nissan ligger ytterligare ett Lunnabo, 2 km österut från Uppsalaberget i Staffansbo. Det väcker frågan om det kan ha funnits ytterligare en kultplats i detta område.

Tänkbar plats skulle i så fall kunna ha varit där Hyltegård nu ligger. Namnet Hult anses också kunna gälla för helig plats. Många syd- och östskandinaver som utvandrade till Island på slutet av 800-talet etablerade gårdar med egna "lundar" och "heliga hult" för privat kultutövning och blot till guden Frey. (Herulerna, det bortglömda folket, s.192)

På Hylte gård (NSBS 464) har tidigare funnits tre griftrör, som låg i en triangel. Vid utgrävning för ny mark fann man här en mängd aska och lerkärlsbitar. Det tidigare nämnda **Höneröret** ligger på Hyltes marker och tyder på tidig kult och lång ättillhörighet.

Vid anläggning av en ny trädgård vid Hyltegård, upptäcktes en gammal stensättning, som man trodde varit grunden till en kappellbyggnad. Stengrunden var 6 meter lång och 3 meter bred med en utbyggnad på ena kortsidan. Även här fanns en mängd aska och kol. Tyvärr är utgrävningen av stengrunden på Hylte gård inte dokumenterad eller upptagen i Landsantikvarieämbetets register. Uppgiften om kol och aska kan vara svårförklarad. En hypotes kan vara att byggnaden använts som hall för kultutövning och offer.

På den näraliggande gården Lunnabo finns en åker, som kallas **Lunnagärde**. En tidigare artesisk källa har funnits vid prästgården ca 100 meter från kyrkan. Offerlund och offerkälla var viktiga element i den hedniska kultutövningen.

Rikliga fynd av flinta vid Hylte gård och visar tidig bosättning. En 6000-årig 'jaktstation' för vandrande jägarfolk är utgrävd vid bron över Nissan. Ortnamnet **Byås** känns ha gammalt ursprung, som den första bosättningen i området. Det enstaviga ortnamnet **Hult** bör vara äldre än sammansatta ortnamn med **-hult** som slutstavelse. Bygden hade goda förutsättningar för välmående utveckling. Gott lax- och ålfiske vid fallen i Nissan, god åkermark och viltrika skogar.

Socknens namn skrevs **Ferghørydh** år 1311.

Betydelsen kan enligt Hellquist (Svenska sjönamn, sid 678) vara så enkel att den utgår från det fornsvenska ordet **Feerghe**, som är identiskt med Unden och också betyder 'vattnet, sjön'. Således "Rödjan vid Färgen" Möjligen kan mellanstavelsen 'hø' i det första skriftliga belägget väcka tankar.

Det fornsvenska ordet **fœar** är sammansatt av ord för 'fä eller kreatur' och 'ed' har betydelsen 'gångsträcka eller passage mellan eller utmed vatten'.

Fœ sägs också haft den fornsvenska fördjupade innebörden för både 'boskap' och 'egendom' eller det 'gemensamt ägda'. (Mats G Larsson Svitjod – resor till Sveriges ursprung, sid 16). Kanske användes de branta stopen på **Byåsa kulle** vid drivjakt eller så drev man djuren i den smala passagen mellan Färgeån och kullen för att fånga dem i bakhåll eller i fångstropar. På kullens norrsida finns en bergsklack som kallas **Kytthålerna**, **Kötthålerna** eller **Köfte-hålerna**.

För mittstavelsen 'hø' kan finnas koppling till flera alternativ

1. **Harg**. Ett forntida ord, som beskrivs i Svenska Dialektarkivet, sid 242, med betydelsen;

- benämning på fordom heliga stensättningar eller altare. I vissa trakter säges **hórv (hörv)**.
- plats, uppfylld af naturligen hopad sten.
- **hørge (hörje)**

a) en tät bevuxen dunge af ung skog. Ej framkomlig.

b) samling af något. I Småland och Österötland står horg för **mängd, hop, flock; om människor och djur**. Med förklaringen att "en mängd människor samlades vid horgarne där offerdjur offerades". Fornordiskan hörgr, haurg (pl. hörgar) och fornsvenskan harg för altare eller avgudatemplet,

2. **Hörge**, för bergshöjd, norska. hörge, fornengelska hearg, hearh med betydelse;

- **altare, tempel**.
- **avgudabild**; fornhögtyskans harug (harac, haruch), med betydelsen helig skog.

Herja betyder 1) hindra; 2) insnärja, inkrångla; 3) förarga. (Svenska Dialektarkivet, sid 254)

3. **Färj** anges kopplat bl.a. till verbet **fergja** för *trycka 'samman, sammanpressa'*, som i sin tur härleds ur **farg**, för *tryckning, pressning*.

4. **Fargh**. Svenska dialektordet för **galt**. (Hellquist. Svenska Sjönamn sid 159)

5. Færge – Færghir i betydelsen **farled**. (Sjönamnet **Färge**). En färja med roddbåt över Färgeån har funnits på platsen innan broförbindelse upprättades 1907. Detta skulle kunna ha haft lång tradition då de färdande följde åar och sjöar med båt eller till fots. På vintertid var det lättare att resa på istäkta sjöar. Det fornsvenska ordet för färja är **Færia** och det danska **Færge**. Tänkbart är att det danska alternativet kan ha tillämpats i denna gränstrakt.

Men sannolikast är att man använde landvägen från Gasslunga efter Nissan till Färgebro längre ned, där ån var smalare och möjliggjorde uppförande av en enkel spång (gångbro) eller att vada eller rida över med häst. Vattennivån var då lägre än vad som syns idag, innan regleringsdammen i Nissan byggdes 1925. Det sägs att prästen som bodde vid Viken på fel sida om Färgeån, ibland fick vandra denna väg till kyrkan vid hårt väder. Tyngre transporter utfördes med klövjevägar. Spår av forntida rid- och klövjeväg (hålväg) finns vid Boxhult. Den kan ha använts för transporter av järn från Kungsveka och Jällundenområdet mot Nissan. Efterleden -ryd motsvarar fornsvenskt rydh som utvecklats ur ett äldre **riudh**. Den ursprungliga betydelsen är 'röjning', som efterhand också fått en allmänare innebörd '**öppen plats, öppen mark**'.

Sockennamnet Färgaryd är med största sannolikhet kopplat till betydelsen '**vattnet, sjön**'. Men den branta höjden med det gynsamma läget i området vid **Byås(en)**, har varit bebodd under mycket lång tid och inbjuder till flera spännande lekmannamässiga tolkningar för;

- a) Fångstplats. **Ferghörge-ryd**. Platsen där man "pressar samman en hop/flock djur/galtar/svin"
- b) Skyddad betesmark för boskap. **Fæarhörge-ryd**. Marken för samling av en gemensamt ägd **mängd/hop/flock få/kreatur**.
- c) Offer- och kultplats. **Fæhörge-ryd**. Platsen där många människor samlas vid det gemensamma **hörge/altaret/templet** på **Fæar-höjden**.
- d) Farled. **Færge-ryd**. Platsen för färjan. Mindre trolig

I Torups socken finns ytterligare ett biflöde till Nissan med namnet Färgeån. Den passerar genom ett smalt pass, som kunnat utnyttjas vid jakt. Här saknas kopplingen till någon sjö.

Enligt sägen och anteckningar av Wieselgren ska det på Hylte gårde funnits ett '**bol, med 4-5 alnars kvadratplan**', som kallas **Riddarebolet**, där två riddare stupat i envig. Den ene ska ha bott i Färgaryd och den andre i Hylte.

Sägner och sakrala naturnamn ger stöd för att flera tänkbara platser var aktuella för uppförande av en kyrka i Färgaryds socken. Kanske var det härifrån kristendomen spred sig i bygden.

Det relativt korta avståndet till Uppsalaberget vid Staffansbo, väcker intressanta frågor om dynamiken i den hedna kulturens religiösa och juridiska struktur. Hade man gemensam gode och tingsplats? Firades vissa blöthögtider gemensamt vid Uppsalaberget och andra lokalt? Hur stora var Gode-områdena och hur fastställde man gränserna till andra områden? Säkert lika stora frågor då, som på dagens kommunala agendor. Hur visste man rätt tid och hur kallade man till blot?

Godhult – Hultet – Eldshult i Färgaryd

Byn Godhult ligger ca 4 km från Uppsalaberget. Byns fyra gårdar ligger i den norra delen, men byns marker är långsmala och når både Holmsjön, Eldsjön och bäcken mot Sävsebo, som långt tillbaka varit en sjö **Säfven** eller **Säfvern** (sakta rinnande). Vid södra gränsen mot Eldshult avstyckades flera mindre torp Hultet, Hemminga och Brohult. De köptes i början av 1900-talet av Karl-Peter Bengtsson och slogs samman till en gård. Gårdens namn **Hultet** kan knytas till förkristen tro. Tidigare kallades höjden ovanför sjön för **Kullen**, som också antyder åldrig plats för ätt och många generationers ägande. Kanske fanns här ättehögar som bortodlats. Åkrarna kantas nu av ovanligt kraftiga stenrör som hämtats från höjden.

Denna plats har varit mycket lämplig som fångstplats under stenåldern. Större vilt, som älg och uroxar, kunde drivas söderifrån efter åsarna och tvingas att passera vid Eldsjöns ändar. I södra änden av sjön finns stora branter som förhindrade flykt. På norra sidan av sjön löper en lång och smal åsrygg med 4-5 meter höga branter som förenas med den södra branten, så att djuren kunde inneslås på ett mindre område. Fynd av pilspets av ljusgrå flinta med urnupen bas (38x15x5 mm) har gjorts vid åkerbruk omkring 1960 (RA Godhult 1:11). En flintyxa är också funnen på platsen och finns bevarad.

Två områden med fornåkrar utvecklades senare på höjderna mellan Holmsjön och Borgasjön. Sannolikt har den närliggande byn Eldshult varit uppodlad vid denna tid. Hultet är upptaget i Riksarkivets register för plats med tradition (Färgaryd 43:1), "*inom ett angivet område med oklar utsträckning 240x140 m (NÖ-SV). I området finns främst i västra delen ett 25-tal ovala jordkullar, 3-6 m långa, 2-3 m breda och 0,2-0,4 m höga, med varierande riktning. I området finns också enstaka odlingsrösen, 3-5 m diam och 0,3-0,6 m höga, av i regel 0,2-0,6 m stora stenar. Flera av jordkullarna är troligen äldre rotvärtor, men de varierande riktningarna gör det osäkert om alla kullar tillkommit genom kraftig vind*". Arkeologen framför också en tanke på att platsen är en Kolerakyrkogård.

Det är nu mer sannolikt att många av kullarna, är gravar för soldater och hästar, som fallit vid en gränsstrid i början på 1600-talet under Kalmarkriget 1611 eller nordiska sjuårskriget 1563-1570. Vid en undersökning av en av kullarna hittades på 60-talet en ca 5 cm rund mässingsbricka med ett handstansat hästhuvud. Brickan har av museiexpertis bedömts ha suttit på ett hästbetsel. Sannolikheten för att en gränsstrid ägt rum stöds av sägnen om **Trumpetarens grav**, som ska ligga någon km närmare Godhult. Hultet låg vid en viktig ridväg

mellan inlandet och kustbygden. Gravfältet kan också senare ha förstärkt sägnen om offer och gengångare vid denna plats.

Rester av ekstockar har hittats vid Eldsjön efter en sjösänkning om ca 1 meter.

Det kan också antas att fornminnesområdet omfattade den mark som Karl Petter Bengtsson senare uppodlade. Det 100 meter breda gårdet mot Eldshult är idag en helt stenfri åker. De 5 meter breda stenmurarna vittnar om den steniga mark, som Karl Petter besegrade genom idogt arbete. Utom en mindre del som ligger nära gården, intill vägen mot Finelund och Godhult. Här sägs att Karl-Peter avbröt arbetet "då där visst var något gammalt". Stor pilspets av ljusgrå flinta med urnupen bas (38x15x5 mm) har hittats 50 m från platsen.

Satellitbild över området visade tidigare en svag ljusgrön triangel i det gröna fältet. Här kan ha funnits en forntida **treudd**. Den är i senare version överplöjd. Något som ytterligare talar för denna hypotes är att det på platsen fanns en ymmig källa som flödade över den sluttande marken. Karl Petter var en skicklig stenhuggare, som arbetat vid Stenhuggeriet i Söndrum vid Halmstad och bl.a. huggt stentrapporna till tornet Kärran i Hälsingborg. Han avledde vattnet genom en 50 meter lång stensatt 'kista' under marken, som utmynnar under stenröret vid gränsen mot Eldshult. Här flödar vattnet sedan i markplanet ned mot sluttningarna söderut. Detta ger också stöd för 'helig källa' och hednisk kult. Det gamla ordet **Äll** har betydelsen 'källådra' eller 'källdrag ur marken'. Ett ytterligare alternativ till tolkning av sjönamnet 'Ällsjön- sjön vid källan'.

Goden eller Gydjan ledde de religiösa ritualerna vid blot, årshögtider, begravningar och initionsriter. De utgjorde länken mellan människor och gudar. De kunde framföra budskap i båda riktningarna, framföra tack för god skörd och be om fortsatt välgång, lycklig resa, lycka i strid, osv. De vände sig till olika gudar vid skiftande önskningar. Ofta valdes höga platser nära sjöar och vattendrag där gudarna hyllades och åkallades genom besvärjelser, höga rop och ljud. Detta kallades att 'galdra, jaldra, jäla eller vœla' i betydelsen yla, skrika, ropa och tjuta. Galdern var ett magiskt rituellt kväde som framfördes för att genom övernaturliga makter uppnå ett önskat mål.

Enligt uppteckning från Ortnamnsarkivet 1932, uttalades byn Eldshult i Färgaryd, som **œ'lselt**, vilket också för tanken till kultutövning vid Hultet ovanför Eldsjön, som tidigare också kallats **Elfsjön** eller **Älvsjön**.

(Generalstabskartan18). Enligt Svenska Dialektorsregistret (sid 117, <http://runeberg.org/dialekt/>) ges **Ellen** betydelsen 'elfvan' som i fornnordiskan kopplas till 'álfr' (maskulinum) och i plural ljustalfver och svartalfver. Liknande former finns i fornengelskan 'elf' och mellahögtyskan 'alp (demon)', nordhögtyskan 'elp' och nordsvenskan 'elf' (B.W.B.1, 302), norskan 'elv' och 'alv'.

Alfer var naturväsen i den fornnordiska gudaläran. Ljustalferna framställdes som milda, alstrande och uppehållande krafter. I motsats mot jättarna var de goda naturmakter och förbundna med asarna som vänner. Alfernas värld hette Alfhem och gavs till Frej, fruktbarhetens gud i tidens begynnelse. Ljustalferna skildras som fagrare än solen. Alferna hade ett eget språk och man offrade till dem lika väl som till asarna (álfablót). (Nordisk familjebok, sid 555).

Någon km norr om Hultet ligger en ås som kallas **Trollabergen** (RAÄ, Färgaryd 42:1). Ofta har platser med **Troll-** och **Jätta-**namn tidigare varit helgade åt gudar i den nordiska mytologin. Fanns treudd, så åkallades en gud i varje riktning.

Hultet har i folkmun sagts vara tillhåll för den mytologiska **Gasta-soa**. Även här finns tolkningsmöjligheten 'Gast = ande eller spöke' (Svenskt dialektlexikon sid 188) och verbet 'gasta' anges betyda 'skrika, vråla, gråta högljudt' (såsom en gast). Vandringsäggen om 'gastebloss, irrbloss och lyktgubbe', som kunde förvilla människor har förmedlats muntligt mellan många generationer. Även ändelsen **-soa** visar sig ha mytologisk innebörd, då isländskans **sóa** visar sig ha betydelsen 'offra'. (Svensk etymologisk ordbok, sid 542).

Enligt uppteckning i Riksarkivet från 1934 uttalades byn Eldshult som **œ'iset**, vilket också för tanken till kultutövning vid åkallan genom 'œl-ning' och 'weel-ning' utöver sjön. (Jfr avsnitt Ropareuddar). Under ljusa sommarkvällar är sjön mycket vacker då hela vattenytan färgas starkt röd, när den nedgående solen speglar sig i vattnet. Inte sällan ser man dimma bildas och sakta breda ut sig, när fuktig varm luft sjunker från bokhultet och fälten ovanför. Närliggande tolkning är gotiskans 'alhs' för tempel och fornsaxiskans 'alah' och anglo-saxiskans **ealh**.

Även namnet **Hultet** i sig kan ju kopplas till den generella innebörden i ortnamnet 'hult', som haft helig status i tidigt skede av medeltiden. Det kan senare utvecklats till alternativ för en enkel hallbyggnad för offer och förvaring av gudasymboler. Inte långt från sjön, på gården Hultets mark finns ett område som än idag kallas **Kyrkohultet**, vilket tyder på en övergång från förkristen tro till kristendom. Utefter byvägen mot Boxhult ligger åkrar på båda sidor med det svårtolkade namnet **Hemminga (Hemängen?)**.

Gården Hultet ligger på Sonhults ursprungliga marker, men ingår i Eldshults bygemenskap. Den forntida centrala kultplatsen låg sannolikt först vid byn Godhult, där det norr om byn finns en domarringsliknande stenformation och platser med tradition inom ett begränsat område. Stenformation är 8.5 m i diameter och består av sex stenar och en mittensten. En av de resta stenarna är orienterad i sydöst-nordväst och har en smal sliptyta (0.32 m x 0.06 m). Stenformationen är svårtolkad. Enligt landsantikvarisk bedömning kan den vara naturbildad, alternativt tillkommen i sen tid. De flesta domarringar betraktas som gravar.

Närliggande **Sumpahålan** har dignet som plats med tradition och kan ha varit en mindre sjö eller källa. Ett annat mindre kärr har namnet **Hönsahålan** (RAÄ, Färgaryd 30:2), där man enligt traditionen har slaktat höns och offrat dem i **Sumphålan**. Det har koppling till offerkult som säger att man offrade tuppar som skulle väcka de döda i dödsriket. Ett stort flyttblock (2.8 m högt och basen 4*3.5 m) är belägen intill i **Vällingabacken**. Båda

platserna är förknippade med trolldom och skrock. Sägner att ljusen slocknade i lyktorna när man passerade platsen, fick nog till följd att man sällan vandrade här efter mörkrets inbrott.

Trots oklarheten om stensättningens utformning, bör ändå 'slipytan', den centrala mittenstenen tecknen på flera platser med tradition leda tankarna till att platsen använts för kultutövning, En Gode svarade också för den tidens rättskipning i samråd med de utvalda äldste. Det var vanligt att sysslan gick i arv. Stensättningen kan också användas för rådslag och rättskipning.

Lommanabben vid Holmsjön, Eldshult. Denna udde är etymologisk intressant. Se avsnitt Ropareuddar.

Lom är ett gammalt fornnordiskt namn som betyder 'skrik' och som fortfarande finns kvar i det isländska 'lómr'. Gammal betydelse för verbet 'lommar' är också 'donar, susar, surrar för öronen eller brummar' (Glossarium – sveo-gothicum, eller Svensk ordabook sid 171, av Haqvin Spegel). Åkallan gjordes också genom att svinga en tyngd i en lina över huvudet, så att det uppstod ett surrande och vinande ljud.

Ordet lom har sannolikt gett namet till fågelarterna storlom och smålom, som avger ett mycket specifikt och klagande läte. Lommen är väl anpassad för simning och kan vara under vatten under lång tid. Enligt sägen lär man i vissa kulturer gett lommen en mytologisk dignitet, då den kunde befinna sig i samtliga dåtidens begrepp om tre världar; **himmlen**, **marken** där människorna lever och **underjorden** där gudar, jättar och mytologiska väsen lever. I vissa kulturer sägs shamaner haft en uppstoppad lom som huvudbonad under sina riter. Näbben beskrivs ibland som dolkformad. Enligt samisk folktro, ska pilar av lomnäbb alltid träffa målet. Längst ut på Lommanabben ligger en något ovanlig rödaktig sten med relativt släta ytor. Den verkar något annorlunda än de normalt rundslipade stenarna. Den kan ha förflyttats från ett högt stenblock, som står rakt upp i vattnet ca 100 meter nordöst, nära stranden mot Ulvhult. Detta block är i sin tur också märkligt. När man kommer nära med båt, ser man att blocket är spräckt och har en stor slät yta. Den andra halvan ligger horisontellt ca en meter under vattenytan. Ca tio meter från uddens spets syns tendenser till en mindre stencirkel.

Tanke väcks om att platsen kan ha använts vid åkallan av gudar, 'skrikudden'. Ön eller 'Holmen' rakt över sjön kan förknippas med begreppet 'holmgång', enligt småländsk teori. På västra sidan är det inte långt till Borgasjön, med en höjd som skulle kunna använts som tillflyktsplats 'borg'. (Intressant litteratur, Martin Tjernberg, fauna & flora Nr 2 2009).

Hälghult i Unnaryds socken

Byns namn stavades förr Helghult. På gårdens tidigare hagmarker, 25 meter ovanför Nejsjön, ligger ett mäktigt grav- och kultområde som kallas **Trehörningabacken**. Byns namn har tidigt sammankopplats med denna 'heliga' kultplats (Allvin). Namnet **Trehörningabacken** härleds till de treuddar som finns på platsen, men också efter höjdens trekantiga form. Nejsjön har ursprungligen uttalats Nägsjön (Ortnamnsarkivet). Olof Hellquist härleder förstavelsen till '(h)neigr' och adjektivet 'låg'. (De svenska sjönamnen, sid 441). Även Nätt-sjön är belagt på 1700-talet.

Gravplatsen är 180 meter lång med en varierande bredd på 80-150 m. Den består av ca 42 fornlämningar bl.a. en kvadratisk stensättning, tre treuddar, fem domarringar, en möjlig skeppssättning, två stensättningar med mittröse, ca 10 runda stensättningar, ett röse, tre järnåldersdösar, fem resta stenar varav tre nu kullfallna samt elva resta eller kantställda hällar.

Den kvadratiske stensättningen är 15x15 m (SSÖ-NNV) och 0.4 m hög med kantkedja och stora klumpformade hörnstenar, 1-2 meter.

Stensättningarna med mittröse är 15 m i diameter och de runda mittrösena är 6-7 meter med mittgropar.

Treuddarna har 10-12 m i sida med mittgrop. Två av dem har en större uddsten mot två meter. Fyra av domarringarna består av 5-6 klumpformade stenar (5-7 meter) och den femte består av 5 hällar.

Järnåldersdösarna i sydöst är 1.5 x 1 m (NÖ-SV) och består av två sidohällar och en tak- eller gavelhäll.

Det intressanta området har använts under flera tusen år, från stenåldern genom bronsåldern och järnåldern. Landsantikvarien har föreslagit att området skall specialkarteras och vårdas.

Än mer märkligt är att det finns ytterligare ett stort gravfält från samma tid, endast 900 meter österut nere vid sjön (Nejsjö sandar). Detta gravfält är 70x30 m (NV-SÖ), bestående av 20 fornlämningar; en hög, sju domarringar, fyra järnåldersdösar, tre resta stenar och fem hällar. Fältet ligger på byn Fägerhults ägor vid Nejsjöns norra strand. I Ny Smålands beskrifning (NSBS sid 534) anges "en krets av 8 rundformiga stensättningar, i vilka 5-7 å 9 talen förekomma. På en 1,5 meter hög och lika bred sten i östra bågen tycker man sig finna skrivtecken liknande runor eller latinska bokstäver. Nära griftrörets västra rand står två bautastenar och 15 meter längre bort i samma väderstreck, ytterligare två resta stenar. Bredvid ligger en tredje stor sten. Troligen har de bildat en tresidig stensättning. Stället kallas av allmogen för **Nejsjö Rem** eller **Nejsjö kyrka**.

Detta leder tanken vidare till att det i hedendomens slutfas kan ha funnits såväl ett "avgudatempel" eller kristen träkyrka på denna plats. Enligt Odens öga (sid 43) skedde successivt en övergång från utomhusriten i våtmarker och på berg till en ny rituell plats, nämligen kulthuset. Spår av kulthus och hallbyggnader är kända från stora delar av Norden från perioden 500-1000. Med kulthuset följde sannolikt gudabilder och nya riter kring dem efter romerska förebilder. Efter hand byggdes stolphus av trä ofta i samma format som de senare små träkyrkorna. Ritualerna ägde rum vid offeraltare öster om kulthuset, där offerdjuren slaktades och delar av

djuren brändes, medan köttet tillagades och delades ut. Allvin omnämner flera offerkummel och altarstenar i Unnarydsområdet. Platsen kan ses som en arkeologisk utmaning.

Någon undersökning av de nämnda ristningarna i stenkretsen är inte känd. Ett fynd av latinska bokstäver skulle kunna tyda på hemvändande män som varit i utländsk tjänst eller till och med inflytande av återvändande heruler på 500-talet. Alternativt en första markering av en bärare av det kristna budskapet.

Platsen kan anses som arkeologiskt säkerställd kultplats. Det etymologiska stödet kan hämtas ur förstavelsen Hälg-, som tidigare skrivits **Helg-**. Den etymologiska tolkningen kan baseras, dels ordet **Hel**, för fornnordisk döds gudinna eller personifikation av *dödsriket hel* och dels ordet **helg, hälg**, från fornsvenskans *hcelgh*, isländskans *helgr* och danskans *helg* av urnordiskans *hailagö*. (Svensk Etymologisk ordbok, sid 231). Samband med *Helge* i betydelsen *helig man* är mindre troligt då platsen brukats under mycket lång tid.

Denna ödesmättade tolkning kan förstärkas av ett försök till etymologisk tolkning av ortnamnet **Fägerhult**, den mark där kultplatsen ligger. Enligt Hellquist (De svenska sjönamnen, sid 113) anges att sjönamnet Fegen kan innehålla det fornsvenska adjektivet **Fegher dödsinvigd**. (Isländskan *Feigr*, anglosachsiskans *Fœ'ge*, fornsaxiska *Fégi* eller nordsvenskans *feg*). Annan innebörd som nämns är *något som kan vara av någon andemakt bestämt*. Möjligen kan en bosättning här fått namnet Fegerhultet efter denna magiska plats. Vid byns strand mot sjön Rangen ligger en vik med namnet Kyrkviken.

Nejsjön är en 4,2 km långsmal sjö på flera sidor omgiven av höga höjder. En lika lång och smal ås på östra sidan, skiljer den från Yasjön. I norra delen av åsen ligger byarna **Realsbo** och **Norra Hyltan** med stränder vid båda sjöarna. Även här finns tre stora grupper av fornminnen från bronsålder och järnålder, vid Realsbo by, tre rösen mot Yasjön. På åsen 900 meter i sydväst ligger ett område med en kvadratisk stensättning med 6 m sida (ÖSÖ-VNV) och två klumpstenar i hörnen. Dessutom en treudd med 9 m sida, spetsarna i VNV, ÖNÖ och S, och klumpformiga hörnstenar samt ytterligare en treudd med 10 m sida, spetsarna i NV, ÖNÖ och SSV, med hörnsten och mittgrop. Intill området ligger höjden **Södra Hyltan**.

Mitt på Nejsjöns östra strand ligger Ropareudden som kan ha använts i kultutövningen.

600 meter norr om Realsbo ligger två gårdar i byn Norra Hyltan i närheten av fornminnet **Hägra rör** från bronsåldern, ett röse med 14 meters diameter. I Ny Smålands beskrifning kallas detta röse för **Heiraborg**. Här görs tolkningen att orden "*Heire (here) och borg kan tyda på ett ynglingafäste och utmärka en ung hjältes vilograv*". (NSBS 534). Närhet till Hovdagöl och Yxsjön som ligger nedanför röset.

I Allvins första upplaga av Smålands beskrifning år 1846 indelas rösen i Unnarydstrakten i tre typer.

- **Gravkummel**. Runda rösen, några meter höga, med eller utan bautasten i toppen, bestående av uppstaplade kullerstenar av ända upp till en mansbördas storlek.
- **Offerkummel**. Runda kretsar av små väl sammansatta kullerstenar, ofta med något högre stenar i kanten och som anses upprättade till brännoffer.
- **Tempelrör**. Fyrsidig form med 4-6 meters sidor. Oftast jämna ovanpå och med lika stora stenar som gravkummeln, utom i hörnen, där vanligen större stenar är lagda. De har ofta kallats hedniska kyrkor av *västboarna* och anges *inte omöjligt att de är grundvalar till små avgudahus*.

Det kan synas märkligt att det vid norra delen av Nejsjön utvecklats två så stora näraliggande gravplatser som Trehörningabacken och Nejsjö kyrka, samt de två hulten och gravplatsen i Realsbo. De var ju till stor del samtida. Man får respekt för den enorma och välorganiserade arbetsinsatsen som krävts för att förflytta de stora stenarna till dessa platser och ibland också bearbeta dem. Järnspett fanns möjligen i slutet på järnåldern. Återstår hävstångar av trä, enklare grävredskap, remmar och hästdragna släpor.

Varför anlade man tre treuddar och fem järnåldersdösar på Trehörningabacken? Dessa gravsättningsformer får förutsättas vara kollektiva gravar för kremering och utsättning av kärl med aska och benrester. Hade bygden efter hand fått flera ätter genom uppdelning eller inflyttning som ej kunde sammanblandas? Förmodligen fanns regelverk för gravskick och gravplatsernas utformning.

I byn Hjälmshult alldeles norr om Trehörningabacken vid den lilla sjön Rangen finns spår av en blästbruksanläggning från sen järnålder eller medeltid. Det kan tyda på invandring av exploatörer som sökte sig in skogsbygden för att komma åt den eftertraktade sjö- och myrmalmen. Namnen **Rangalsbo** och **Realsbo** är snarlika och intressanta. Ordstammarna **Rang** och **Ahl** beskrivs på annan plats.

En annan förklaring till skilda kultplatser kan vara de spänningar som lär ha uppstått när asagudarna gjorde intrång ibland vanergudarna. Det kan ha varit en flera hundra år lång process innan de förenades i en ny mytologi. Sannolikt ett komplicerat problem för de dåtida godarna.

De kvadratiske "templen" i på Trehörningabacken och i Realsbo är intressanta. De höga hörnstenarna kan haft funktion vid blottituler och hyllande av flera gudar.

Hälghult. Två byar vid Landeryd

Landeryd har från början kallats Lannaryd. Trakten är tidigt bosatt utefter Österån. Flintdolkar har upphittats vid Fjusnäs, Hälghult och Åkershult.

1,5 km sydväst om samhället, utefter Österån, ligger en by med namnet **Hälghult**. Något förbryllande ligger det också en by med samma namn lika långt norr om samhället, strax innanför gränsen till Södra Hestras församling.

Varför två byar så nära, med samma namn? Där kyrkan står, låg tidigare ett röse kallat **Bockakullen**. Griffröret var fyrhörnigt 18 m i sida, med en avrundad tornlik utbyggnad på sydöstra sidan, som tolkats som "någon slags skans" (SBS 408). Den kan ju också haft en rituell funktion. Strax intill bron i samhället lär ha funnits en domarringsliknande stensättning.

För den södra byn finns skriftligt belägg *Helgolt*, 1537 (Ortnamnsarkivet) och fonetisk uppteckning 'h'œljalt', (Fritz Andersson 1931, Ortnamnsarkivet).

I Villstads socken norr om Landeryd, finns en ås som kallas **Heligås** vid byn Isberga. (NSBS, sid 271), Till den södra byn kan kopplas byarna Lunnagärde, Linnås, Lindåsen och Toftthult med viss mytologisk anknytning.

För den norra byn saknas tydlig etymologisk relevans. År 1346 skrivs byn *Hellœholt* och år 1486 *Hœllœhwth*. 1517 *Hœllolt*. Namnet tyder mer på 'lutande mark, slutning'. I närliggande byn Haghult finns en fornlämning från bronsåldern, som kallas **Lövsalsbacken**. Graven har 12 meters sida, riktad NNW-SSW, och norra hörnet en stor sten 1.5 * 1,5 meter.

Återigen ordet 'sal' men också ordet 'löv'. Ordet 'lövsal' används än idag och ger känslan av en skuggig plats under ett eller flera stora träd. Just sådana platser valdes av naturfolken för dyrkan av gudar och jordens magiska växtkraft. Vid denna tid fanns inga barrträd och de stora träden ask, ek och lind var heliga men också rönn och en. Kanske härstammar ordet 'sal' från denna tid med innebörden övertäckt plats för samling. Lövsalen kan ha varit platsen för den första ättehögen i bygden. När befolkningen utökats och spridits i bygden kan nya centra ha uppstått med egna kultplatser.

Fängsjö i Långaryds socken

Mängden fornminnen i denna trakt, tyder på en stor bosättning under lång tid. På högsta punkten i Fängsjö väster om Nissan, ligger **Stålsbergsröret**, ett närmast runt röse från bronsåldern. Nedanför slutningen mot öster i Fängsjö ängar, ligger ett gravfält (160x30 m) med ett trettio-tal fornlämningar. Här finns 8 runda stensättningar, 1 treudd, 13 resta eller kantställda stenar, 4 klumpstenar, 2 liggande hållformiga stenar och 2 domarringar. Treudden är 17-18 m i sida (ÖSÖ, SV, NNW) och 1 m h. Intill området finns ett hålvägssystem. Enligt ortsbefolkningen har många stenar tagits från platsen för byggandet av Långaryds kyrka. Stensättningar finns också i de intilliggande byarna Björnaryd, Sotaryd (Uggleröret) och Boarp. I treudden har man funnits lerskärvor och förkolnade ben (1953).

Sägner och vidskepelse är förbundna med flera av högarna. Spöken och gästar kan förknippas med tron på att de begravna levde vidare i en annan värld och kunde återkomma vid gynnsamma tillfällen. Att ta middagslur eller förtära alkohol vid Stålsbergsröret var ohälsosamt. I Ny Smålands beskrifning har upptecknats att en ägare till gården uppgett att hans farfar börjat hämta sten från röset för ett vägbygge. När det satte sig en ovanlig brun fågel på hans axel avbröt han arbetet. Detta så sent som på mitten av 1800-talet.

Platsen är väl vald ovanför ett meandersystem vid Nissan. Här har de vilda djuren drivits ut i åns labyrintsystem och fångats. Hjordar av uroaxer sägs ha funnits ända fram till 1000-talet. Vildsvinen var talrika. Likaså är det känt att Nissan tidigare var mycket rik på lax. Elof Hellquist anger i (De svenska sjönamnen, sid 157) under sjön **Fängen** att det fornsvenska adjektivet **Fænger** står för betydelsen "som kan tagas, rövaren, roffaren av liv" eller **fænge** för 'fiskafänge', lika med Fångstsjön. En av guden Odens många synonymer är **Feng**.

(http://sv.wikipedia.org/wiki/Lista_%C3%B6ver_namn_p%C3%A5_Oden)

I Ortnamnsregistret omnämns **Klemets fiske**, (Kr. A. 1688, No4, med kartbeskrivning) som 'en damm av klapperstens revel i Nissan, ca 5,5 km NÖ Långaryds kyrka'. Detta stämmer exakt med Fängsjös läge. Senare nämns ytterligare en dammanläggning i Nissan av trästockar och plankor. Dammen byggdes av Tor Månsson när han återvänt från rysk fångenskap efter karolinska kriget i Finland. Dammen byggdes genom att rustbäddar sänktes fyllda med sten och syns nu bara vid lågt vattenstånd.

På andra sidan Nissan ligger **Kyrkgölen**, en 20 meter bred och "bottenlös" göl. Enligt traditionen skall en kyrka ha sjunkit ned i gölen under medeltiden. Denna plats ligger centralt och kan haft helig status som offerkälla. Den svunna byggnaden skulle kunna varit en enkel hallbyggnad, för förvaring av gudabilder och hedniska riter, som välts ned i gölen vid kristendomens intåg.

Etymologiskt intressanta platser är;

- **Lunnagård** och **Lunnarör**, 1,5 km i sydväst kan vara platsen för en offerlund.
- **Hallagården** i Boarp i sydöst på östra sidan om Nissan, som kan kopplas till resonemanget om den intilliggande Kyrkogölen och som ligger på gårdens marker.
- **Allbo**. Ett näraliggande ord med mytologisk anknytning kan vara **Ahls**, med betydelsen 'helig plats, tempel'. (Svenskt ortnamnslexikon). Ordet **Ale** är också kopplat med gotiskans **alhs** för tempel och fornsaxiskans 'alah', anglosaxiskans 'ealh'. I andra språk finns synonymer för helig lund, helgedom, skydda och värn, som ges betydelsen 'skyddad, inhägnad plats'. Guden Frej/Frö benämndes ibland **Frö(y)al**. (Hellquist. Svensk etymologisk ordbok, sid 6.) och guden Oden kallades även Ale eller Vale. Samband kan också finnas med trädslaget Al.

Denna gård ligger nedanför **Stålröret**, nära **Kyrkgölen**. Här finns en märklig liten ö som har landförbindelse genom tre mycket smala gångvägar. Ön kan tidigt varit lämpad som fångstplats för djur.

- **Lidhagen.** Ortnamn med '**lid**' som för- eller efter-led förekommer ofta i intill kultplatser. Det fornnordiska ordet **Lithi** lär betyda '**följe, svit**'. Finns det kopplingar till den hird av väpnade män som hölls av större hövdingar och kan detta varit samlings- och övningsplats?
- **Torberget.** Många platser runt treuddar lär ha helgats åt de tre huvudgudarna Frey, Tor och Oden efter tiden då asagudarnas inträde komplicerade den vanerska kultutövningen. Avståndet 4 km kan vara i längsta laget.
- **Sotaryd.** Kanske koppling till ett gammalt småländskt ord '**soting**' för lax och plats för laxfiske. '**Såte**' eller **svart jord**? (Svenska dialektarkivet, sid 653).

Vid utgrävning omkring år 1930, av Uno Sundelin, fann man en järnugn och kolbotten i området. Under senare hednisk tid kan flera lokala kultområden börjat samverka i gemensamma frågor som rätt och försvar. De näraliggande *Smålands Stenar* kan ha varit samlingsplats för ting och gemensamt blot. Detta område har bl.a. fem stora väl bevarade domarringar. I trakten finns också *Tempelbacken* (RAÄ-nummer Villstad 48:1) och *Altarbacken* (RAÄ-nummer Villstad 157:1), med tydlig anknytning till förkristen trosutövning.

Ekornahult i Femsjö socken

Ekornahult ligger endast 3,2 km sydväst om de stora gravplatserna Trehörningabacken och Nejsjö kyrka vid Nejsjöns norra ände. Avståndet till sjöns nedre del är 1400 meter. En tydlig ridväg kan skönjas mellan platserna, via byarna Lilla Risa och Mjöhult. Vägen bör också ha används för klövjeburna transporter av järn från den omfattande järnframställningen vid bl.a. Osberg mellan Fjällen och Yabergssjön till uppköpare vid kusten. Skriftliga belägg finns från 1338-03-20 "*sin västra gård in ykornahult*". (Eventuellt i Mo härad) och från 1690, '*ickornahult. Östegån och Västegån*'.

På en höjd ovanför byn ligger flera fornminnen från bronsåldern. Ett röse med otydlig kantkedja och mittgrop samt en treudd med 11 m sida, spetsarna i NÖ, SSÖ och V, med kantkedja och mittgrop. På området finns en stengärdesgård och stenkanten som kan vara rester av borttagna treuddar. I Nya Smålands beskrifning anges att det i början av 1900-talet funnits tre treuddar i Ekornahults skog (NSBS sid 24).

Platsen kallas **Hultet** som ger klang av helig plats och kan vara en av de västsvenska platser som tillämpat den svinkult som tycks ha spridit sig ifrån Falbygden in i västra Småland. De vidsträckta lövskogarna med bok, ek, lönn och lind gav god föda för vildsvinen. En lämpad plats för jakt var den 4 km långa landremsan mellan Nejsjön och Yasjön. Hit kunde vildsvinsflokkarna drivas och fångas i bakhåll och fångstgropar.

På mitten av den smala sjön finns en plats som kallas vadstället. Sådana platser var kända av både människor och djur och utnyttjades ofta vid jakt då viltet sökte passera dessa platser.

Andra platser med hedniskt etymologiskt innehåll.

- **Gastadungen** och ytterligare ett **Hult** ligger vid Nejsjöns sydspets
- Något avlägset ligger
- **Lunnabo.** 1900 meter i sydväst. Kan tidigare varit en **Lund**-plats.
- **Lindeshult.** Strax intill '**Lunden**'. Linden var ett heligt träd bland kelterna. I närheten ligger också Lindesgöl.
- **Märkesmossen** i sydväst och **Hallen**.

Risa härstammar från det fornsvenska ordet '**ris**' i betydelsen '**småskog**', men också '**liten skogslund**'. Tyder kanske på att hela den långa smala åsen mellan sjöarna var starkt nedbetad. Åsen kunde lätt inhägnas i den smala södra delen.

Ekornavallen och svinkulten

Ekornavallen mellan Gudhem och Varnhem i Västergötland är ett av vårt lands mest unika fornlämningsområden. Här har människor samlats i över 5000 år, under stenålder, bronsålder och järnålder, för att begrava sina döda, utöva kulthandlingar, skipa rättvisa och fatta beslut vid ting. Det centrala läget i den urgamla bygden tyder på att den har varit en av de viktigaste platserna i det gotiska folkets historia.

Ekorna återfinns i flera språk, bl.a. engelskans **acorn = ekollon**. Ordet **ek, eke** sägs också återfinnas på andra sidan Nordsjön i engelskans **Eke-, ekename**. I engelska ordböcker anges med säkerhet att ordet har en nordisk härstamning. **Ekeplatser** är kultplatser och har inte direkt med trädet ek att göra, även om eken räknas till de heliga träden. (P.E. Lindskog. Försök till en kort beskrifning om Skara stift. Bengans historiesidor).

Mellanstavelsen **-orne** betyder galt på fornsvenska. Ollonsvin hyllades som gudagåvor så länge det fanns ek- och bokskogar. Galten Särimner var sagans gudaspis.

I den danska *Jyske lov* beskrivs en gammal organisation **ornum** med rötter i bronsålder och keltisk kultur. Svinkulten var djupt utbredd i Norden. Som stöd nämns till exempel tre guldkragar från 400-talet, varav två hittats vid Ålleberg i Västergötland. De är klädda med guldbleck med ett medvetet bildprogram, bestående av dansande figurer, sköldbärande män med hundhuvuden, vildsvin och andra fyrfotingar samt fåglar. Sannolikt hör de hemma i en mytologisk sagovärld som var väl känd av samtidens människor. Det är i hög grad troligt att en del av de motiv som vi möter i de s.k. fornnordiska sagorna och i eddadiktningen går tillbaka på dessa framställningar. (Signums Svensk konsthistoria, sid 187)

Vid Torslunda på Öland har man funnit fyra matriser för tillverkning av guldornament. En av ornamenten föreställer soldater i väldiga hjälmar med kammen formad som en galt. (Signums Svensk konsthistoria, s 214) Galten och örnen ses som karaktäristiska motiv i de tidiga vendelstilarna. Man har sett galten som ett arv från

keltisk tid, men har också menat att den är en symbol för ondskan. Det märkliga är att galten efter vendeltidens slut mer eller mindre försvinner ur konsten. (Signums Svensk konsthistoria, sid 215).

Eddadikterna som skrevs många hundra år senare innehåller många exempel på svinkult (Det försvunna folket – herulerna, sid 173);

- I Hervarsagan som stammade från dansk/svenska släkter med herulanknytning, berättas om svinkult, ringsvärd och svinprydda hjälmar. Kung Heidrek blotade den största galten till Freyj. Galten var så helig att över hans borst skulle man svära eder kring alla stora frågor. Denna **sonargalt** skulle offras vid sonarblotet, försoningsblotet.
- Heidreks son Hlödur hälsades välkommen i Hunnernas land. Han bar svärd med ring, lång brynja och (svin)prydd hjälm. (Det försvunna folket – herulerna, sid 173)
- Ynglingakungen Dag gick till ett sonarblot, för att få spådom om framtiden. (Det försvunna folket – herulerna, sid 173)
- Ynglingakungen Adils blotade galtar och tog från den döde kung Åle från Uppland, stridssvinshjälmen Hildisvin och ringen/ringsvärdet Sviagris. (Det försvunna folket – herulerna, sid 173)
- Harald Hårfager gav sina kämpar *grafna hjálma*, förfädernas begravda svinprydda hjälmar, som beskydd och hedersbetygelse. Kung Helgi Hjörvardsson ägde ringsvärd, och Hedin hans bror, "lade händerna på och svor löften" på sonargalten vid sonarblotet. (Det försvunna folket – herulerna, sid 173)
- I sagan står också att *Sigurdur Fafnisbani ägde ett Hringsvärd* och hans fru drack *sonardreyra*, offergaltblod, och hennes bröder bar (svin)prydda hjälmar. (Det försvunna folket – herulerna, sid 173)
- Holmsteinn, gav ett *bragelöfte* om vem han skulle gifta sig med. Det var en ritual vid hösten/julen där man lade handen på offergaltens borst och gav heliga löften, samtidigt som man drack en skål ur bragebägaren. (SSK138).
- Längs Blekingekusten restes under 500-talet fyra mäktiga runstenar och stenmonument. Stentofstenen vid Sölvesborg, Istabysten på Listerlandet, Gummarpsstenen i Gummarp och Björketorpsstenen, vid Galtsjön och Listerby. Den senare kallades **Galta stene** så sent som på en karta från 1400-talet. Runstenarna hade troligen samband med de återvändande herulerna och deras ättlingar. (Det försvunna folket – herulerna, sid 173)
- I sagan om slaget vid Bråvalla berättas om kung Harald Hilditands (stridstandens/vildsvinstandens) här. Hans motståndare, kungen Sigurdhir hring (med ringen), väljer under striden en spetsformad stridsuppställning som under folkvandringstid och vikingatid kallades '*Svinfylking*'. Genom magisk gudomlig hjälp ansågs stridskämparna kunna förvandlas till stridbara vildsvin (ungefär som bärsärk-raseri). Detta tillstånd kunde bara uppnås med hjälp av guden Oden. (SSKH143) och (Det försvunna folket, sid 153)
- På Island göddes offergalten, **Tödugalten** under hela året tills den var så välgödd "att den knappast förmådde att resa sig". Med galten skulle man betala och gälda för årets äring, skörd och boskapens förökning. I Vatnsdalasagan, står det om Goden Thórofl heljarskinn i Forsaeludal, som gräver ner gödgalten, tödugalten, vid "*toftum nokkrum*", En toft, kultplats, omgärdad av resta stenar eller väggar. (Det försvunna folket – herulerna, sid 179)
- Vid de gamla Grekernas höstfest, hyllades fruktbarhetsgudinnan Demeter, genom svinoffer. Svin grävdes ner i jorden. Denna ceremoni förekom även i Norden. (Det försvunna folket – herulerna, sid 179)
- Enligt Adam av Bremen, hölls för bröllop alltid i samband med fruktbarhetsceremonier bland svearna i Sverige, strax före år 1000. Då offrades och äts svin. (SSKH181).

Stor förväxlingsrisk föreligger med djurnamnet ekorre, som har helt likalydande former och uttal fornsvenskans **ekorne** och äldre form *ikorne*, norskans '*ikorn*', danskans '*egerne*' och tyskans '*ékeren*, *ékhorn*, *eihhorn*'. (Hellquist, Svenskt Ortnamnslexikon, sid 16)

Ordet har tidigt utsatts för ombildningar. Förleden, germanskans '*Ik-*, *aik-*', har anknytits till ek, men är kanske ursprungligen besläktad med isländskans '*eikinn*, *rörlig*' eller möjligen grundat genom ljudhärming av ekorre's smackande läte (i)kko(u). (E.Lönnberg Fauna och flora 1917, s. 216).

Ortnamnsregistret innehåller ett tjugotal ortnamn med detta prefix.

Ekornahult Bondstorp (Månsarp), Bottnaryd, Myresjö, Höganäs.

Ekornamåla Svängsta

Ekornarp Lagan (Berga socken). Scriptun Ickornathorpp 1406. SDns 602

Ekornetorp Kalmar

Ickornatorp Hultsfred

Ekornabacken Tidaholm, Vaggeryd, Vetlanda, Borås

Ekornamossen Svenljunga (Svienljung)

Ekornamåla Olofström

Ekorn Mariestad. Liten ö i Väneren mellan Onsö (Odensö) och Torsö.

Ekornberget Skellefteå. Lilla och stora Stavträsk,(Stavsjön), Stavliden berg mittöver sjön, Liden, Valhultet, Salberget (Salen eller Solberget), Heden. Notera: Smörseltjärnen NÖ Stavliden.

Dessutom finns ett antal tänkbara varianter, såsom **Ekorntorp**, **Ekarp** och **Ekorrabacken**. Flertalet av de senare kan kopplas till djurnamnet ekorre, som har helt likalydande form och uttal. Ekornahult vid Knäred som tidigare hetat Egernahult och Egornaslätt i Slättåkra socken, Halmstads kommun är nog sådana exempel.

Men även här kan finnas några relevanta ortnamn t.ex.

Ekorrbacken Avesta. Illmyra (Ull-?), två Trefaldighetskällor och i intilliggande Rosshyttan finns Lunda, Haga, Lindbacken, Lövbacken och Tomtberget.

Ekorrbacken Enköping. Gammal kultplats med hällristningar och älvkvarnsytor. Vårfrukyrka med koppling till gudinnan Freja.

Övervägande delen av dessa orter ligger i Småland och Västergötland. De nämnda exemplen fördelas på Småland (8), Västergötland (6), Blekinge (2) samt Uppland, Närke och Västernorrland vardera en. Ämnet är intressant och borde göras föremål för djupare studier.

Vallsnäs i Unnaryd och Vallshult i Femsjö

Enligt Ny Smålands beskrifning har man vid Vallsnäs funnit *grundmurarna och källare, efter en 43 meter lång och 21,5 meter bred byggnad. På näsets yttersta spets ligger en grift- och offerhög, sammansatt av jord och sten och på en gräsplan står en bautasten under vilken det troligen finns en hällkista. I sundet mellan näset och fastlandet ligger, 120 meter från land, en liten holme som kallas Kongsholmen. Här finns ruiner efter ett kvadratformigt hus, vilket möjligen kan ha varit ett avgudatemplet. Grundmuren ligger nu på botten, men syns vid klart väder nära vattenytan. Här ska också funnits lämningar efter en brygga av dubbla lager grova ekbjälkar, fästade vid botten med stentyngder. Enligt sägen ska denna brygga vara byggd av en person som kallades Smålands kung.* (NSBS532). Beskrivningen har visst stöd i landsantikvarieämbetets arkiv, som bl.a. anger husgrunden 32x17 m, vallar 5-8 m breda och rester av kallmur intill två skift. En hälväg mot norr och stockar i vattnet där sundet mot fastlandet är som smalast. Arkeologiska fynd av tappkran av brons, fragment av en glaserad tegelplatta, delvis brunglaserat lerkärl plana glasbitar. (RAÄ-nummer, Södra Unnaryd 75:1).

Notering som styrker det möjliga *avgudatemplet* saknas. Likaså bautastenen på **Vallsnäs udde**.

Enligt en annan sägen var Finnveden ett konungarrike mellan 400-800 e.Kr. Då lär fylkeskonungar ha bott på Kongsholmen. De var tvungna att bygga försvarsverk och obetydliga rester av en mur sägs finnas. Sägner berättar vidare att det omkring 550 bodde en kung som hette **Jarlus** på holmen. Han sägs ha anfallits av Värends kung Björne, som i spetsen för 500 man trängde fram via Sävsås och Bratteborg. Tack vare borgens starka befästningar och tappra försvarare måste Björn dra sig tillbaka mot Vallsnäs. Där förvillades de av en trollkvinna och gick vilse i den tidens stora vildmarker och omkom av matbrist och umbäranden. Björnes son Stig försökte sedan inta Finnveden men slogs tillbaka. Den siste kungen var vild, härsklysten och illa omtyckt. Detta ledde till att borgen stormades och jämnades med marken. (Sägner, Hyltebygden, sid 70, berättat av Albert Wester).

Mitt emot Kongsholmen på Vallsnäs strand ligger Pråmudden, som tyder på en mindre hamn för båt färden till och från holmen. Ordet **pråm** tyder på att båtarna kunde ta större laster. I närheten ligger Malmudden. Det leder till tanken att man använde större pråmar för att hämta myrsmalm i Unnen-området och transportera det hit för järnframställning. Förbindelsen över Sävsås till Bolmen var inte långt, för att sedan via Lagan kunna länkas in i dåtidens järnhandel. Alternativa sjövägar gick via Basteborg till näraliggande Slättensjöarna och utloppet vid Möllekvarn eller , som hade förbindelse direkt till Bolmen mitt emot maktcentret Hov på Bolmsö. På sjöstranden nära gården har man funnit ett hedniskt offerkärl, där offerdjurens blod göts och sen stänktes över djur och människor. Kärlat består av en rund huggen sten. 7,5 dm i genomskärning och 4 dm djup med en skållik ursvarvning på 3 dm. (NSBS532).

Ordet **Vall-** innehåller flera tolkningsmöjligheter.

Enligt Ortnamnsregistret finns flera källor där prefixet skrivs enkelt **Val-**;

- Walsnes 1770 Rogberg-Ruda Småland sid 534
- Valsnes 1425-07-06 (rad 9), RAp (w sid 67)
- Jesse Haraldsson woepnare j walsnes 1444-09-04. Erikstad or Skokl. (2:79)

Följande tolkningar av **Val** har hittats

1. Svenskt dialektlexikon: ordbok öfver svenska allmogespråket, sid 788 (runeberg.org/dialektl/0818.html)
 - Val = Rund käpp, tjock staf, liten stång. Svea-, Götal. Val el. gval, Vb. Jfr ol 2; 2.
2. Svensk etymologisk ordbok, sid 1080.
 - Fornsvenska Val = stång med ett visst antal vidhängda föremål..
 - Svensk dialekt och fornsvenska. Val = runnd käpp
 - Danska: Val = käpp.
 - Äldregermanska walu = märke efter käpp-rapp
 - Engelska wale/gunwale = reling
 - Germanskan, walu = stång, bjälke
 - Latin, vallus = påle, pallisad,
 - Isländska vala = sierska, eller den med (troll)stav försedda,

En tolkning enligt alternativ 1, kan således vara att platsen från början haft betydelsen **Stafnäset**.

Val återfinns också i isländskans '*valr = de fallne*' i ordet Valhall för de fallnas hall. Liknande innebörd finns också i valkyrja och valplats.

Enligt Hellquist, Etymologisk ordbok, sid 1084, kan den allmänna innebörden av **Vall-** härledas ur

fornsvenskans 'valler, valder' med betydelsen 'gräsbevuxen mark, äng, jämn mark'. Ordet kan också betyda 'förskansning, skydd mot vatten, klippvägg, fästningsvall och ringmur'.

En mer intressant förklaring i detta fall blir bokens fjärde alternativ, där **Vall-, Valla** ges betydelsen 'slät mark, fält, i synnerhet en slätt använd för ett visst allmänt ändamål (ting, marknad, kult)', alltså om ställen som varit medelpunkter i bygden. De förekommer ofta i närheten av forna kultplatser där ting och marknad hållits. Har vi här en gammal tingsplats?

När det kungliga väldet brutits kan det kulturella centret flyttats till den nuvarande kyrkplatsen i Unnaryd. Här finns en komplex samling fornminnen enligt Ny Smålands beskrifning (NSBS533). "På en enskild höjd ligger ett tempelrör och tre offerkummel, de sista i linje från öster till väster och firsidiga åt söder intill den östra av de runda. På sydöstra sidan av västra kummeln står fem bautastener resta i en rund krets och fem andra vid sydvästra hörnet av den firsidiga. Nära utanför västra femstensrundeln finns ytterligare två bautastener och 15 meter längre åt söder två till. Ungefär 100 meter i öster ligger ett tempelrör och åt norr en offerkummel bredvid en bautasten. Den mindre upphöjningen betraktas som en ättekulle med en vid foten är en **fredsboná** på 30 meters tvärlinje, omslutande röret och bautastenen. Från denna södra båge utgår en 60 meter lång och rätlinjig rad av större kullerstenar åt väster".

Någon förklaring till denna ovanliga stensättning har inte gjorts. Med **fredsbona** lär avses en gränslinje för allmänheten.

Om platsen berättar klockaren K. Samuelsson och S.M. Knutsson 1844 för Bengt Pärsson att platsen kallades **Källarebacken**, men att gamla invånare i Unnaryds by kallade den **Gamle tings- eller Bedjeplatsen**. Det fyrkantiga röret med lagda hörnstenar ansågs vara grundstenar under en byggnad i hedendomen. (Sägner, Hyltebygden, sid 64).

För Vallshult i Femsjö finns också visst stöd av fornminnen och motsvarande tolkning av central samlingsplats i Femsjöbygden. Det kan noteras att byn ligger vid en mycket gammal väg genom bygden. I det näraliggande Ekornahult och Bökeberg finns flera stensättningar. Nedanför Bökeberg rinner **Finnån**, vars förled har koppling till kultutövning. Från 1700-talet finns uppgifter om att man tänkt bygga den första kyrkan i denna trakt vid **Kyrkebacken** i grannbyn Dufhult. Söder om Vallshult finns också en **Kyrke mosse** mot sjön Femmen. I detta sammanhang nämns också Löjenäs och att det stått en kyrka med prästgård i Hallaböke. (NSBS sid 27)

På annan plats i Fornsöksregistret talas om en kyrka i Älmhult, som också leder in tankarna på resonemangen om Älmeliden och Hultet vid Eldshult..

Allgudhi siö och Fridhe siö i Femsjö socken – Allgunnen och Frillen. Striden mot "hunnerna".

Algushylte ligger vid sjön Stora Allgunnen i Femsjö. I Ny Smålands beskrifning omnämns en treudd på denna plats, men den finns inte med i fornminnesarkivet.

I övrigt anges endast en grav markerad av sten/block från bronsålder och järnålder, som inte tycks finnas kvar vid den senaste inventeringen.

Sjön Allgunnen har tidigare kallats **Allgudhi siö** med betydelsen *Alla gudars sjö*. Skriftligt belägg finns i den danske Kung Valdemars jordebok (1231) där nuvarande Kungsvekaån nämns **Algudhi aa**. Denna gemensamma dyrkan av de tre höggudarna Tor, Oden och Frö/Frej, kan kanske också ses som ett led i en fredlig strävan att sammansmälta vaner- och asagudar.

Namnet blir än mer intressant, då det finns ytterligare fyra sjöar med detta namn, alla i utkanterna av det gamla Varend i Kronobergs län (Hellquist, De svenska sjönamnen, sid 22-31).

Allgunnen, Emmaboda På gränsen till Kalmar län. Allgunnås och Häljanäs

Allgunnen, Högsby Allgunnerum. Denna sjö har en märklig gränsdragning, där ägogränserna helt följer den västra strandkanten. Som om de västerifrån kommande ej gavs tillträde till sjön.

Allgunnen, Sävsjö Allgunnaryd

Allgunnen, Växiö Allgunneberg, Växiö

Två snarlika sjönamn finns i områdets utkanter;

Allgjuttern Odensvi socken, Västervik

Algutssjön/Algustorpsjön Hestraviken i Gnosjö (NSBS 764). Här omnämns en Kung Gylfe, som bott vid Hjulffhult och Hofmannagården, brorson till en Hejter och samtidigt med dennes son Sveider, vilkens sonsons son var Eisten Glumra, fader till Ragnvald Möre Jarl, som var far till Gänge Rolf, hertig av Normandie och levande i början på 900-talet. Enligt Wieselgren skulle *alltnog Gylfe hafva lefvat omkr. år 500 efter vår tidräkning*. På Algutstorpsön sägs finnas rester av ett åtta-kantigt avgudahus eller **Allgudahof**, större griftrör, ättekulle, bautastener och rökoffersplan.

Algushylte, Alla gudars hult, har således med stor sannolikhet varit platsen för dyrkan av de tre höggudarna i närheten av den försvunna treudden. Kanske är **Gastadungen** i kanten av byn denna plats.

Lindesberg och Lindesnäs har koppling till heligt träd. På västra sidan av Allgunnen ligger det mäktiga flyttblocket **Allguttahall**. Blocket är närmare sex meter högt och än större i längd. Hela sidan mot sjön utgör en

helt slät och lodrät stenvägg. Här känner man närhet till alla tidigare generationer som färdats till platsen. Kanske det vackraste av stenblock, jämte Knyste hall i Rydöbruk och Bockahall i Långaryd. Alguttahall har under århundraden varit gränsmärke mellan Danmark och Sverige.

Den intelligande sjön Frillen har också mytologisk anknytning och har tidigare hetat **Fridhe/Fridle, den vackra/fagra**. (Hellquist, De svenska sjönamnen, sid 141) Den halländska hembygdsforskaren Märta Hähnel anger att en realistisk förklaring är *fruktbarhetsgudinnans sjö*.

Hellquist har framfört hypotesen att dessa sjöar varit gränssjöar i ett område som behärskats av virdarna, en folkstam som bodde i det gamla Varend. Detta folk anses haft nära släktskap med *herulerna - det försvunna folket*. Virdarna anses också ha gett utrymme för de herulska kungaätter som återvände till Norden under folkvandringstiden omkring år 512 och som enligt den romerske historieskrivaren Tacitus, sägs ha *passerat danernas rike och bosatt sig intill goterna*.

Herulerna anses också vara bärare av asatron från Azovska sjön vid Svarta havet och hade genom kontakterna med romarriket mött kristendomen och tagit till sig kunskaper från denna kultur. De var ett stridslustet folk som lärt tidens stridsteknik av såväl hunner som den romerska armen.

Allgunnen och Frillen är sedan lång tid också gränssjöar mot det gamla danerriket. Danerna anses vara en expansiv folkstam från Mellansverige som på 300- och 400-talen fördrivit herulerna. (Areskoug, Fornvännen 1969, De nordiska folknamnen hos Jordanes. Sid 7, citering Jordanes). Danerna anses ha utgått ur en sveastam, som haft en handelskoloni i Skiringssal i norska Vestfold. Danerna i Vestfold har lett anfallen mot herulerna, tagit deras land i besittning och blivit grundare av det danska riket. (Areskoug, Fornvännen 1969, De nordiska folknamnen hos Jordanes. Sid 14.) Danerna bosatte sig på mellersta Jylland och Fyn för att därifrån påbörja ny expansion.

I den första skriftligt dokumenterade gränslistan mellan Sverige och Danmark nämns en plats **i aracsnesi**, som anses vara det stora stenrör som idag kallas Vrangs rör vid Kullhult. Listans datering är osäker och har satts till omkring 1050, men har av andra getts senare datum.

Rösets namn har ändrat form genom åren. Följande skriftliga belägg är kända;

Uralsnesi	Johan Kålen, Hallands gränsmärken, sid 172.
i uracsnoesi	1280-talet VGL sid 128
i Wracsnoes	omkr. 1300 Vjb 38
wroecsnoes	omkr. 1350 (hskr B)
wrangxnæs	omkr. 1450 (hskr P) VGL sid 69, not 27
Wäretznäss	Eventuellt belägg enligt Svenska medeltidens rimkrönika 1:274

Enligt Nya Smålands beskrifning anges två sägner om denna plats (NSBS sid 24)

- "ska en fientlig krigshär - **de Hunners** – genom smålänningarnas tapperhet blifvit tvungen att vända om och då av *vrängt sinne* (häraf namnet) uppkastat detta ofantliga stenröse för att visa hur många de varit"
- "ska det ha slutits fred mellan svenskar och danskar, hvarvid hvarje man av svenskarnas och danskarnas krigshär kastat en sten till minne häraf".

Båda sägnerna kan ha inslag av verkliga händelser. Det är inte otänkbart att de återvändande herulerna försökt ta över makten från lokala hövdingar och godar i virdarnas gränsområden. Antingen direkt vid återkomsten från kusten eller efter en tids återanpassning i inlandet runt Bolmenområdet. Begreppet "de Hunners" kan syfta på den avancerade ridkonst och stridsteknik som de lärt sig av hunnerna. Efter att de besegrats av hunnerna vid Svarta havet lärer sig delar av stammen med hunnerna och andra med romarna. Efter det att hunnerna senare besegrats av romare och västeuropeiska stammar lär hunner också underställt sig herulska ledare.

Att hunner eller ättlingar till dem, på något sätt satt sina fötter i Norden, antyds av historikern Nils-Henrik Sjöborg. Han anger att man på Blendas hed i Varend, trott sig finna spår efter slaget, som omtalas i Hervarasagan mellan Reidgöter och Hunner. Här finns Sköldbackarna, Hunnehögarna, Hunne Kongshög och en annan kungshög. Här sägs Laudur, som anförde hunnernas här mot sin bror Angantyr, vara begravnen. (Sjöborg. Försök till en nomenklatur av fornlemningar, Sid 62).

I isländska dikter kallas Sigurd Fafnesbane *Freyjs vän* och *Danavikingen*. I Eddan kallas han även *den hunske konungen* (Hunnerkungen). (Herulerna – det bortglömda folket, sid 170).

Att en eller rentav flera strider ägt rum är inte osannolikt. Här finns mer än 500 år oskriven historia. Men varifrån kom anfaller? Skedde det innan asatron införts och sjön Allgunnen bytt namn?

Det första skriftliga belägget **Uralsnesi** är intressant. Herulernas ledare var både präster och härförare. På flera runstenar i Blekingebygden finns inskriften **ek erilaR** tolkat som *jag erulen*. De sägs en tid haft närmast gudomlig status. Ordet *erilaR* tros också senare övergått i *jarl*, som ofta stått för kungens närmaste man. Kan det första skriftliga belägget stå för **Erulsnäs**?

I det anglosaxiska sagokvädet **Beowulf** från slutet av 700-talet beskrivs en kung som heter **Hálfdan** och en hel folkgrupp som kallas **Hálfdanir** och **Halfrekkar**!

Hálfdan ska ha varit kung över både Daner och Gautar (Götar). Hálfdanernas (Hálfrekkarnas) släkter bodde i gränstrakterna mellan Småland, Skåne och Blekinge, områden som kallas Bolmsöriket, Varend, Göinge och

Listerriket. (Helmersson/Rönndahl. Herulerna, det bortglömda folket, sid 148)

Från en av dessa familjer, den berömda Bolmätten, stammade Ragnar Lodbrok och kung Eysteinn, som regerade i Danmark och var släkt med Innsteinn, som var far till kung Ottar.

I **Hyndlans sång** står det:

"Du är Ottar, född av Innsteini, och Innsteinn var född av Alfi den gamle. Mor till din far hette Hlédis gydja, Áli (Ále) var tidigare mäktigaste mannen, Hálfdan förut största Skjöldungen, Almveig var den översta kvinnan. De fick arton söner. Därifrån kommer Skjöldungar, Skilfingar och Audlingar och Ynglingar, därifrån kommer höldbörir, hersbörir. De främsta i Midgård – allt är det din ätt, Ottar hemske"

Ottar den hemske Innsteinnssons stora släkt dyrkade framförallt gudinnan Freyja. I *Hyndlans sång* låter skalden henne berätta om Ottar den hemske:

"Hörg har gjorts åt mig Freyja*

- av uppstaplade stenar

Nu har stenen av glöden blivit till glas.

Han färgade på nytt stenarna med nötblod.

På asynjor Ottar alltid trodde."

**stensättning, kultplats omgärdad av resta stenar.*

I annan sägen talas också om en plats eller holme i Frillen där det legat en herremans byggnad. En mindre ö med namnet Slottsön har föreslagits. Källareön låter också tänkbar. Kan någon av dessa ha varit **erulens näs**? Eller rentav Alenäs vid östra stranden i södra delen av Frillen. Kung Ális (Áles) näs?

Ett annat intressant skriftligt belägg är Heraholm i Frillen. Credia?? 1600 talet 52:1, G170/131 s.öf.

Genom Geowulf blir namnformerna **uracsnoesi**, **Wracsnoes** och **wræcsnoes** intressanta. Var det **rekkarnas näs**? Ordet **here** har tolkats som yngling och hjälte (NSBS 534). Alternativt **Herulaholm**?

De skriftliga beläggen är intressanta och tankarna får endast ses som hypoteser för sakkunnig prövning.

Vad kan ligga bakom den andra sägen om Vrangs rör? Sveadanerna sägs ha fördrivit heruelrna från Jylland och Fyn. Vid herulernas återkomst blev de åter fiender. Herulernas bosättning i virdarnas gränsbygder kan ha blivit spärrar för danernas expansiva strävande.

Sannolikt var herulerna inte populära hos folket i gränsbygden. Det kan vara möjligt att daner och lokala finnvedingar tog strid mot den herulska överklassen och efter striden tillsammans kunde begrava sina döda *hvarvid hvarje man av svenskarnas och danskarnas krigshär kastat en sten till minne häraf.*

Det framförs också tankar på att herulerna anvisats platser i Skåne och Halland, som låg mellan daner och götar (Rappaport, Realencyclopédie 8 sp 1151). Huvudspåret är dock Varend och Blekinge.

Som stöd nämns det stora Sösdalafyndet i Skåne, som nedlagts enligt en speciell gravofferritual som bara tillämpats vid stora hunniska furstegravar i Centraleuropa och i Skåne och Västergötland. Den särskilda arvs- och giftorätten för kvinnor i Varend sägs ha romersk förebild.

Den lokale amatörhistorikern Erik "Bredhe" Andersson har i sin bok Tiltor från Hästilt och Simlångsdalen, rubricerat kapitlet 14 med texten "Stupade kung Ale vid Alenäs?"

Nordisk familjebok lämnar följande uppgifter:

Ale, svensk kung av Ynglingaätten, som levde på 500-talet.

Han omtalas i det anglosachsiska kvädet Beowulf från 700-talet och i Ynglingasagan och Eddan av Snorre Sturlasson, isländsk författare m.m. 1178 – 1241.

Här berättas att Ale förde strid med sina brorsöner Adils och Edmund, som efter sin fars död flytt till västgötarna. Ale segrade till en början och Edmund dödades, men omsider besegrade Adils sin farbror som stupade på Vänerns is.

Författaren tar upp frågan om tolkningen att kung Ale stupade på Vänerns is är riktig. Ale hade stupat på en sjö i götarnas/jutarnas land. Det skulle kunna tyda på att slaget stått längre söderut. Kunde det varit Frillen? Hade Adils återvänt för att hämnas sin bror och besegra Ale? Det kan också anföras att det i Beowulf-kvädet finns andra uppgifter som kan tyda på en sydligare sfär.

- *Enligt sagan blev Scef (= kärve) eller hans son Scyld utsatt i havet, fastbunden på en kärve, och sedan vinddriven till Danmark, där han upptogs och sedermera blev landets furste.* Även i en saga vore det lättare att klara denna färd över Öresund.
- *Kung Scylds son Beowulf blev frejdad, hans rykte for vida i Scedelanden.* Scede-landen har getts tolkningen Sca(n)dinavia, kanske östdanernas rike. Scede skulle också kunna stå för gräns och gränslanden. Här finns just Finnveden men också de västgötska Markgränslanden att välja på.
- *"Sedan bar mig havet på sin ström, de svallande vågorna till finnarnas land".* Även här är Finnveden och kanske också en försvunnen sjö Finnen i mellersta Halland relevanta. Kanske ovanför Galtabäck vid Varberg.
- *Väder-götarnas kust.* Denna kust har tolkats som Hallands Väderö. Alltså folket på Bjärehalvön. Fria tankar med rätt att tolkas. De motsägs dock av Västgötaskolan, som framhåller att skilfingakungen Ale, som hade epitetet *den uppländzke* och bodde vid det äldsta svenska Upplandet på Kinnekulle. Skriften säger att Ale stupade på Vänerns is invid sina 'uppland'. I Beowulf finns uppgift om att Ale föll i ett frostkallt slag, vilket tyder på att han blev överfallen just om vintern och dog nära sin kungsgård.

Många skarpsinniga och varierande förslag har presenterats.

Det västgötska Väneralternativet för tolkning av Beowulfs och geaternas härkomst har försvagats och kustområden vid Östersjön har diskuterats. (Tacitus.se). Dock kan vissa delar av Västergötland, t.ex. Viskadalen haft direkt kustkontakt.

Huvudspåret för herulernas återkomst har varit Värends-området. Speciell kvinnlig arvsrätt mm. sägs tyda på detta. Prokopios uppgifter om att herulerna fick tåga genom danernas land varifrån de begav sig till 'Thule' och slog sig ner vid 'Gautoi', har tolkats som *göterna*. Beskrivningen av denna stam och återfärden är diffus. Sannolikt är det frågan om en mindre del av den besegrade och splittrade herulstammen. Färden varade i flera år och bör ha skett genom bosättning i tillfälliga tältläger. Hur skaffade man föda till människor och djur? Hade man från början ett mål och gamla kontakter? Förde man med sig rikedomar? En överskeppning av en hel folkstam och kanske även riddjur måste varit planerad och medfört kostnader. Den kortaste sjövägen borde varit mest logisk.

Nya tankar har också framförts. Bohuslän har i de isländska sagorna namnet Alfheim, dess inevånare kallades *alfar* och hade ofta namn som slutade på *-alf* som antas uppkommit i romersk-germansk miljö. Närheten till Västergötland anses stödja. (M. Larsson Svitjod – resor till Sveriges ursprung, sid 58). Alfar sägs dock vara kopplade till den äldre gudagruppen vanerna.

Det bör också beaktas att herulerna var ett krigar- och härskarfolk som inte var intresserade av att börja odla obruten mark. Sannolikt sökte de liera sig med eller rentav överta lokala hövdingadömen, varför en ganska snabb uppdelning och spridning kan ha skett. Kanske blev deras ättlingar senare kärnan till de sjöfarande nordbor som gav sig ut på erövringsfärder under vikingatiden.

Begreppet **Thule** är också intressant. Noreen anger att Ahlenius övertygande uppvisat att Thule legat på Norges kust ungefär vid Trondhjem. Namnet anträffas tidigast hos i formen **Thoule** (Pytheas, Polybios och Strabon), sedan **Thyle** (Mela) och åter **Seneca Thule** (Plinius m.fl.). (A. Noreen. Nordens äldsta folk- och ortnamn, sid. 24). Här har även tanken på **Tyludden** utanför Halmstad diskuterats.

Erik Andersson antyder att Alenäsgården (Nuv. Mosilt) antagligen är lika gammal som Uracsnaesi. Han refererar till uppgifter från fastighetens ägare som berättar om en säreget formad kulle strax intill den gamla Frillenstranden. Det förfaller vara en naturlig kulle som påbyggt och förstörats. Toppen är slät och stenfri i motsats till andra kullar i närheten. Någon förklaring kan inte fås utan arkeologisk utgrävning.

Märta Hähnel, Hallandsposten 1976-06-22 anser att verbet *ala* betyder "**avla, växa**" och att Alenäs kan vara en kultplats. Här kan också tilläggas att goternas *alhs* och anglosaxiskans *ealh* betyder **tempel**

Andersson berättar också att gränsstenen vid Vrångsnäs är omdiskuterad. I gränsdragningslistans text nämns tolv män som *uppgingo* gränsen på 1050-talet och de satte *sex stene*, varav *fjärde i Uracsnaesi*, nuvarande Vrångsnäs. Johan Kalén som gjort grundliga studier skriver att befolkningen i trakten inte känner till någon särskild sten vid Vrångsnäs. Han nämner en anmärkning av Allvin, som ställer frågan "*ifall röret (Vrångsrör) icke är ett gammalt gränsemärke emellan Halland och Småland*". Är röret den rätta platsen eller finns det en sten? Andersson nämner en sten som alldeles tydligt är satt och rest vid torpet Djupadal. Den står vid den gamla sjöstranden på den nuvarande landskapsgränsen som en rågångssten mellan Alenäs i Halland och Kullhult i Småland. En *solring* är inhuggen i stenen. Allt talar för att torpet ligger på de forna Vrångsnäs-ägorna. Stenen kan mycket väl ha flyttats en bit eftersom en gammal sägen, enligt Ny Smålands beskrivning, omtalar att Frillen tidigare haft sitt utlopp vid Djupadal, som är en smal dal mellan gruskullar. Denna å borde varit en naturligare gränsdragnings. Andra alternativ för sjöns utlopp finns vid Pickelsbo eller Öradabäcken, som rinner upp i en mosse vid den gamla sjöstranden och sedan rinner ut i Skiftesboån strax nedanför Högalts kvarn.

Den fjärde stenen kan också vara den stora *bullerhall* som ligger i åkern på Djupadal bara något tiotal meter in i Småland. (Märta Hähnels antagande). Även Västgötalagen omnämner en sten *i djupedall*. Är det den fjärde stenen?

Det finns också ett intressant synonymnamn **Ale/Vale** för guden Oden (Wikipedia). Enligt den isländske berättaren Snorres uppfattning i yngre Eddan var Oden en historiskt existerande människa, som från **'Tyrkland'** invandrat till Svitjod och här blivit upphöjd till gud efter sin död. Teorin har tagits upp av Thor Heyerdahl. I Ynglingasagans prolog berättar Snorre Sturlason att det saxiska folket uppkom genom att asakonungen Oden och hans folkskaror, på sin färd från Svarta Havet till Sverige, lämnade kvar två av sina prinsar i norra Tyskland, varifrån deras ättlingar sedan lade under sig det som sedan blev Saxland. Begreppet **Hunn-krigaren** finns också i norskt register.

Utrugs *kiældø*, Utrugs *næs* och Jättastenen

Kobbemor i Torups socken och Drögshult i Färgaryds socken

Utrugen – Sannen/Sändir/Sandsjön

Många sjöar har genomgått flera faser i namnbildningsprocessen. Ursprungligen torde sjöarna fått namn efter karaktäristiska kännetecken som form, storlek och omgivande terrängföremål. När fasta bosättningar etablerats kan sjön fått attribut som kopplats till odling, gränsdragnings, gårds- och personnamn, vilka övergått i ett nytt

sjönamn. Några sjönamn appellerar till verb, som beskriver ljud och ljus (larma, brusa, lysa, glimma), eller känslor och mänskliga egenskaper (vacker, vänlig, ond, osäker, lugn, orolig). När en fast och ledarstyrd kulturgemenskap bildats har flera sjöar fått mytisk status och tillägnats de åkallade gudarna. Dessa namnformer bör ha införts under kort tid i kraft av ledarskiktets inflytande. Namnen kan avse såväl vaner- och asagudar och ger i viss mån anvisning till den aktuella tidsepoken.

Den dubbla benämningen **Utrugen** alternativt **Sännen** för nuvarande Sandsjön är intressant. Flera ansatser till förklaring kan göras, bl.a. med stöd av Hellquists gedigna verk, *De svenska sjönamnen* och *Etymologisk ordbok*.

Med hänvisning till jordebokens gränsmärken *Utrugs kiældæ*, *Utrugs næs*, gör Hellquist en "uppkonstruktion" av ett sjönamn *Utrygger*, i betydelsen *otrygg*.

I denna del bör tillförlitligheten av jordeboken som källa diskuteras. Jordeboken är ensidigt upprättad från dansk sida och lär vara sammanställd av minst tre äldre listor och uppgifter från lokala länsberrar. Risk för missuppfattningar och skrivfel i ett avlägset Köpenhamn kan inte uteslutas. Ett skrivet u- motsvaras ofta av lokalt fonetiskt o-ljud. Det kan därför vara av intresse att söka andra tänkbara kopplingar än till adjektivet *otrygg*. T.ex. möjligheten att sjönamnet sammansatts av annan uppdelning av för och slutstavelser.

Beträffande prefixet **Ut-**, anför Hellquist under sjönamnet Utlången, att adverbet i äldre ortnamn haft betydelsen "söderut eller något längre ned beläget". Han säger också att "I föreliggande fall syftar namnet säkerligen på att sjöarna är belägna på socknens utkanter eller gränser".

En ansats kan vara att gränssjöarna Frillen, Allgunnen och Utrugen utgjort en kulturell och ekonomisk skiljelinje under någon tid mellan de hedniska finnvedingarna och den annalkande kristendomen. Fastställande av den slutliga riksgränsen kan ha varit en lång process med såväl lokala aktörer som fjärran danska kungaätter och länsberrar. En stormannagård tycks ha legat vid gränsån i Kungsvika (Konng(s)uege 1580, Kongswic 1589, Kungswijken 1645), några km utefter Klubbån. Detta resonemang tangerar hypotesen om att de fem Allgunnen-sjöarna skulle vara helgade gränssjöar runt Väreksområdet.

Kan Utrugen också haft ett påtvingat mytiskt innehåll? Har det funnits två samtidigt använda namn på vardera sidan av sjön? Så var det vid Frillen som kallades Fridhe på den danska sidan. Under sjön Råvarpen nämns *Rog-malmer = metall som ger anledning till strid*. Intensiv järnframställning har förekommit norr och söder om sjön. Under sjönamnet **Rägnaren** förs tankarna till isländskans *regin, rogn "de rådslående gudamakterna"*. Koppling görs också till det nordiska egennamnet **Rognir**, som i poesin anges vara benämning på Oden, Ragnarr m.fl.

Ofta finns kopplingar mellan sjö och omgivande bosättningar. I detta fall finns såväl Sandshult och Sandåkra med treuddar och andra forminnen, som vittnar om gammal bosättning. Den gamla byn Drögshult där de båda gränsmärkena ligger kan ha koppling till tidigare sjönamn. Ett passande snarlikt och ödesmattat sjönamn är **Drögen**, som finns på två platser, Nykil och Tjårestad i Östergötland, med de näraliggande byarna Drögshult och Drögnäs. Namnet anses betyda *villsam* och *opålitlig*. Ordet förutsätter ett fornsvenskt *Drøgher* och är identiskt med isländskans *Draugr spöke*, i en allmänare betydelse *'bedraga'* och *"den svekfulle, lömske, listige"*. Det svenska dialektordet drog *'trög, saktfärdig människa'* avfärdas. Kanske kan den normalt lugna och vackra sjön, ibland ha överraskat sina gäster. Snabba väderomslag och vindar från den oskyddade västra stranden, kan driva upp stora vågor. Tillflödet från Skvallran (tidigare kallad Svallran) i norr och Klubbån i syd kan snabbt ha medfört höjd vattennivå och ändrade strömmar i den grunda sjön på vattnets väg mot sjöns utlopp. Om **Skvallran** sägs att den fått sitt namn för att den ofta svällde över sina bräddar; *"så fort den får se ett regnmoln sväller den och när den får se stjarna på kvällen så sjunker den"*.

Den gamla riksgränsen mellan konungarikena Danmark och Sverige löper idag genom Hylte kommun på en sträcka av 35 km. I tidig medeltid, omkring 1050, upprättades en grov riksgräns. Den följde naturliga avgränsningar och vattensystem från sjön Frillen, Lilla Frillen, Allgunnen, Allgunna aa, Mjålasjön, Klubbån, Sandsjön och Sendæ aa till Kloffuohall/ Knista hall vid Nise aa. Härifrån följde den Skärkeån och anslöt över myrar och skogar till Västerån ovanför Kinnared.

År 1231 upprättades en ensidig dansk gränsdragningslista. Listan är delvis en sammanställning av äldre lokala listor och är upptagen i kung Valdemar II:s jordebok. Följande gränsmärken ligger inom Hylte kommun; **Wracs næs, Alguthæ os, Holmstene, Högsio lithi/Högsyö rör, Utrugs kiældæ, Utrugs næs, och Sendæ os, Withibæc, Marthækiældæ/Wadna, Marthæ syo, Fellefors (Österån), Sachsæwich, Felleas och Hornebiæorgh,**

Uttömmande och intressant information har sammanställts av Bertil Karlsjö i boken, *Den halländska riksgränsen*. Flera gränsmärken var satta längre österut än vad som fastställdes vid senare överläggningar på 1500- och 1600-talen. Några gränsmärken har ännu ingen officiellt bestämd plats. Detta gäller platserna för **Utrugs kiældæ** och **Utrugs næs**. Karlsjö hänvisar till Hellquists *"De svenska sjönamnen"* där **Utrygger** klassas som ett sjönamn och **Utrugen** anses vara tidigare namn på Sandsjön. Karlsjö föreslår att källan funnits på näset vid Sandshult eller att Lillasjön, *vars avloppsbäck rinner till Sandsjön, kan vara källan (källsjön)*. Bygden runt Sandsjön är gammal. I södra delen av sjön finns två domarringar med nio respektive sju stenar (Kobbabor) och en domarring med nio stenar och två resta solitärstenar (Sandshult). I norra delen finns flintfynd (Åkralt), en treudd (Sandåkra) och ett gravfält 50*30 meter (Lahult).

På **Kobbabor** mark finns en stenhäll kallad **Jättastenen**. Den beskrivs enligt Riksantikvarieämbetets fornlämningsinventering, som *Block med tradition och namn: 3*3m och 1 m hög. I östra delen finns två*

fördjupningar 35*13 cm och 12 cm djup resp. 30*15 cm och 10 cm djup. I stenens västra del finns en hästskoliknande avgjutning som är 0,24 m lång, 0,22 m bred och 0,09 m djup.

Enligt tradition är fördjupningens fotsteg efter en jätte, som hoppade från Knystahall i Rydöbruk. Den ena fördjupningen är delvis fylld med vatten. Tvättar man sig däri blir man kvitt eventuella vårtor. I vattnet offerar man kopparslantar.

Stenen ligger efter en gammal färdväg mellan Småland och Halland.

Sandsjön har två stora tillflöden, Klubbån i söder och Skvallran i norr. Utflödet sker genom Klubbåns fortsättning mitt på sjöns västra sida ned mot Nissan i Rydöbruk. Ån kallades förr **Sendan** eller **Sendæ aa** och utloppet angavs som gränsmärket **Sendæ os**. I början av 1900-talet stenskoddes ån för att underlätta flottning av timmer. Då denna snart blev olönsam gjordes en sjösänkning för att möjliggöra torvbrytning i intilliggande mossar.

Mittöver utloppet ligger en udde, som före sjösänkningen hade sin spets långt ut i sjön. Denna udde ligger helt inpå den gamla riksgränsen och bör ur kronologisk synpunkt vara det sökta gränsmärket *Utrugs næs*.

Enligt samma resonemang bör *Utrugs kicældæ* ligga mellan denna udde och gränsmärket *Högsio lithi/Högsyö rör* vid Högsjön i Högseryd. Vid studier av kartor och flygfoton via moderna databaser finner man en tydligt markerad mindre ringmossa, ungefär mittemellan Högsjön och Sandsjön. Vid närmare granskning kan man finna en rad faktorer som talar för att denna myr är den sökta *Utrugs kicældæ*.

• Terrängmässiga och geologiska förhållanden

- ringmossen är en igenvuxen mindre källsjö, som efterhand övergått till sankt kärr och högmossa.
- källsjön/ringmossen låg/ligger högt i kanten av en bred grusås och tillförs endast grundvatten från åsen på Drögshults och Kobbobors marker.
- källsjön/ringmossens grundvatten bräddas och avleds i två riktningar mot Utrugen/Sandsjön via Klubbån i söder och Skvallran i norr.
- källsjön/ringmossen ligger exakt på den gamla riksgränsen.

• Mytologiska förhållanden

Ett mindre vatten betraktades ofta som källa till en större sjö. De benämndes ofta som **kalf** till den större sjön. Jfr gränsmärkena Frithekalf, Ensyo kalf och Kalf. (Bertil Karlsjö. Den halländska riksgränsen).

- Som namnet *kicældæ* antyder kan den aktuella källan/mossen ha betraktats som upphov till den större sjön Utrugen.
- underjordiska flöden ansågs ofta komma från gudarnas och jättarnas värld i underjorden och betraktades som heliga källor och offerplatser.

I den nordiska mytologin låg människornas värld i Midgård och i omvärlden, skogen och i vildmarken låg Utgård, som var de osynliga gudarnas och jättarnas hem. Ingången till gudarnas värld fanns i stora stenar och klippor. I närheten av kärret/mossen (400 m) ligger **Jättastenen**. Källsjön och **Jättastenen** har varit kända begrepp långt före Valdemars jordebok.

Det kan noteras att begreppet **Jättastenen** är vanligt förekommande som fornminne. Ofta är dessa stora friliggande flyttblock. I Falkenbergens kommun, Vessigebro, (Ortnamsregistret) finns en sten med namnet **Jättastenen**, som anges varit en offerplats från bronsåldern. I Torups socken finns ett klippblock vid Ivösjöns sydspets som kastats av en jätte från Jättaspåret öster om Ivås, när han blev retad på klockorna i Torups kyrka. När han kastade tog han så kraftigt avstamp att träskon sjönk ner och gjorde gropen i berget.

Den aktuella **Jättastenen** är djupt försänkt i marken och har mer karaktär av låg håll. Stenen är klassad som "sten" i SOFI:s Ortnamsregister medan andra stenar vanligen klassas som "flyttblock".

Karlsjö anger flera gränsmärken som haft kulturell hednisk status: 83 Marthæakicælde, 136 Høelghøeas (helig ås), 188 Smørittskulle/Klockekulla (sannolik kultplats), 227 Stenkistan (Hällkista), 229 Håkiøella (offerkälla). De tydliga djupa försänkningarna och den vagt angivna *hästskoliknande avgjutningen* väcker intresse. Även om de har en naturlig förklaring kan de haft relevans i kulksamhang och ge stöd för offersäggen vid den annars relativt oansenliga stenen.

• Etymologiska förhållanden avseende bynamnet Kobbobor

- Byn ligger intill gränsen och omfattar ena halvan av källsjön/ringmossen och Jättastenen..
- Elof Hellquist anger i "De svenska sjönamnen" under sjön Kåfven att förstavelen kan ha reducerats till kub/kob = "sumpig plats kring en källa". Cwabbe/quebbe/quobbe = sumpf.
- Jöran Sahlgren redovisar skriftliga belägg avseende tolkning av gårdsnamnet Kobbobor i skriften Ortnamnen i Hallands län (Kungl. Ortnamskommissionen) del 1, bebyggelsenamnen i Södra Halland. **Kåbebor**. Kúbære, kábære, kábær, kóbebeaur. S ½ sk. *Kubbeborigh 1569 lb, Kobeboriig 1580 jb etc. Namnet anses "dunkelt". Slutleden är väl ursprungligen ordet borg, ovisst i vilken betydelse.* **Boberg**. *Bobierig 1589 jb, -bierge 1603 ml etc.* (Annan by i trakten). *Namnet är flertydigt. Förleden är ursprungligen troligen fornhalländskt genitiv pluralis av boe "inbyggare", sannolikt i betydelsen bergboe "jätte".* **Boås**. *Boo(s) 1580, 1589 jb Baasss 1603 ml Boaszs 1629 j, etc.* (Annan by i trakten). *Namnet är flertydigt. Jfr Boberg ovan.*

Här ses en intressant möjlighet till glidning från bergboe (jätte), -boe(r) till slutstavelen -bor som borde

granskas, samt en koppling till den tidigare nämnda *Jättastenen* och ringmossen, som ligger mitt i Kobbobors marker. Likaså kan slutstavelsen –righ, -riig i de två äldsta skriftliga beläggen vara av etymologiskt intresse.

Kobe+boe+righ/riig = Jättarnas rike vid den sumpiga källan?

- **Lantmäteritekniska förhållanden**

- gården Kobbobors ovanliga form. Flera förhållanden tyder på att gården avskurits från byn Drögshult i samband med upprättandet av senare gränsdragningslistor 1554 (Sverige), 1555 (Danmark) och 1603.
- bosättningen vid Drögshult är mycket gammal. Byn och odlingarna borde ha legat relativt mitt i byns marker.
- Kobbobors södra gräns ansluter till *kiældæns* södra avledare. Det mindre vattendraget som avvattnar ringmossen/källan åt söder, via en kort sträcka av Klubbån till utloppet i sjöns södra ände, bör redan på 1000-talet varit den naturliga gränsen mellan Drögshult och Gammalsbo/Tågared. När sedan gränsen på 1200-talet sattes från *Utrugs næs* till *Utrugs kiældæ* skapades en rak gränslinje som avskar en lång och smal del av Drögshults marker. Detta "ingenmansland" blev sedan en självständig gård på den danska sidan, *Kobeboriigh*. Ladugård och den odlade marken låg kvar helt intill gränsen vid Drögshults by och tycks en gång ha tillhört byn. Numera igenplanterad.
- Den norra vattenavledaren utgör också naturlig gräns mot Sandåkra.
- källan/mossen ligger exakt på gränsen med ungefär samma avstånd till sjöarna Högsjön och Sandsjön.
- vid den nya gränsdragningen 1554/55 lades gränsen vid stenen Blackehall vid vägen i svackan mellan Kobbobor och Drögshult.

Den urgamla bosättningen i Drögshult uppvisar fornåkrar och tydliga terrasser. De har dokumenterats av Landsarkivarien i Jönköpings län. I en äldre uppteckning finns uppgift om en avstyckning, Lundaberg vid Kobbobor.

Förslag till läge för placering av de i Valdemars II:s jordebok upptagna gränsmärkekena *Utrugs næs* till *Utrugs kiældæ* har över lämnats till Länsstyrelsen i Halland 2007.

Kungsveka i Torup och och Långaryd

Inom Hylte kommun finns två byar med namnet Kungsveka.

- Kungsveka vid Mjåla i Torups socken
- Kungsveka vid Strömhult i Långaryds socken

Två platser som för tanken till gamla kungs- eller stormannagårdar.

- **Kungsveka, Torup**

Byn ligger vid Kungsvekaån, som avvattnar sjön Allgunnen, ca 1 km från utloppet i Mjålasjön/Nordsjön.

I danska dokument från birketing på 1500-talet omnämns *en betrodd man från Kongswijk*.

Ur Halländska ortnamn erhålls följande:

Konng(s)uege	1580	
Kongswie	1589	
Kongs Wegge	1629	jb
Kungswijken	1645	
Konungzwijk	1646	-wich 1660
Kongsveka	~ 1646	kronohemman 1/4 mantal
Kongzweeka	1669	
Kongsweka	1718	-veka 1777-1876 jb
Kongzwek	1669	kb
Kongsveka	1914	GB1914 kbek

Förleden *Kon(un)g-* syftar troligen på att egendomen tidigt varit kronohemman på den danska tiden när man drev järnframställning på andra sidan Mjålasjön. Ändelsen *-veka* härleds från det småländska *veke* som betydde "landtunga, åkrök". (Ortnamnen i Hallands län)

Vid en bondestämman i Ivebro den 31 maj 1742, (Waldemar Nilsson 1978, Gårdarna vid Nissan) görs upprop mot orättvisa som utövas av baron Blumenthal, Brännö säteri (Brenne). Här nämns bl.a. en man från ett Cronohemman i *Konungswijk*.

Enligt 1603 års gränslista har det på gården Kungsvekas marker funnits ett gränsmärke, som kallats **Kungsten**. Det sägs ha varit ett flyttblock 4*2*3 meter. Byn Kongsveka har enligt äldre kartor hetat Kungsvik. Gränsmärket är inte nämnt i tidigare gränslistor från 1554 och 1555. (Karlsjö, Gränsmärken vid den svensk – danska gränsen, sid 64).

En treudd är bevarad vid Mjåla, nära vägkorsningen mot Kungsveka. Treuddar kan ses som en lokal grav och kultplats för ett mindre område, där de kulturella ceremonierna ofta leddes av en ledande man inom bygden. Denna treudd ligger strax över höjdlinjen 125 meter. Mjålasjöarna är idag kraftigt sänkta. På sjöns västra sida kan man på kartan avläsa att sjöns tidigare vattennivå tangerat höjdlinjen 125 meter. Denna höjdlinje följer Kungsvekaån, nästan ända fram till byn Kungsveka på andra sidan sjön. Det tyder på att det här tidigare funnits en ca 1000 meter lång och smal vik. Det kan också innebära att det då också fanns två höjder vid utloppet i Yttra Mjåla. För treudden på norra sidan och en hög stenhäll på den södra sidan, där det sedan länge funnits

en gårdsbebyggelse. Här sägs att det funnits tecken på utgrävningar bakom höjden så att den varit omgiven av vatten.

Vid sjöns andra sida finns stora slagghögar som talar om en omfattande järnframställning, som kan ha gett goda förtjänster för en storman.

Så sent som 1437 nämns väpnaren Arvid Båt, Mickedala, gift år 1440 med Gundel Brahe till Mickedala och Rännesnäs (Skummeslöv) och död 1456. Han omnämns 1455, som stor donator till S:t Olofs altare, S:t Nicolai kyrka i Halmstad. En gåva var Mjåla med Järnkvarn, i Torups socken, Halland, som gavs till Tomas av Canterburys altare i Lund. (Litteraturhänvisning Rep. Bind 8, sid 334).

Enligt Kung Waldemars II:s jordebok (1231) bar Kungsvekaån på denna tid namnet Algudhi aa eller ån från Allgudhi siö = Alla gudars sjö = Allgunnen.

• **Kungsveka, Långaryd**

Byn Kungsveka i Långaryd är belägen vid en stark krök i Strömhultaån, som avvattnar sjön Jällunden. Här ansluter Bergsån, som rinner från Bergssjön (3,5 km norrut), samt biflöden från Horshultasjön, Remmasjön och Mossjön.

Vid udden där Strömhultaån böjer mot syd finns en höjd med namnet **Teklaborg**. Den bör ha varit mycket lämpad som plats för en försvarsanläggning. På andra sidan Strömhultaån finns en annan höjd med namnet **Strömsborg**, vilket också tyder på gammal boplats och försvarsbebyggelse.

Ändelsen **-veka** stämmer väl med den småländska innebörden "veke, åkrök". "Borgarna" ligger vid ett stort och flackt område och kan mycket väl haft mer öppet vatten för 1000-1500 år innan landhöjning eller avlagringar bildat nuvarande mossar. Landhöjningen kan ha varit avsevärd i områdets norra del så att vattendjupet minskat. Det är således inte otänkbart att Teklaborg/Strömsborg legat vid en större vik, **Kungsviken**, i den nu igenväxta sjön.

I vattenområdets södra del finns en plats som heter Höljevad, vilket tyder på att det funnits en grundare del som använts som vadställe ovanför fallen vid Höljeryd.

Intressant är också den *hålväg* som är angiven vid byn Bockshult på västra sidan av ån, ca 1,5 km från Teklaborg. Vägen tycks ha följt höjdryggen mot Ekhult/Kungsveka och varit förbindelse mot Långaryd. Kanske för järntransport från myr- och sjömalmsframställning innåt skogsbygden?

Enligt Ny Smålands Beskrifning (sid 422) finns det ett berg vid Kongsveka, som på ena sidan har en *'avsats i vilken en underjordisk gång tycks utmynna'*. Gången är lagd av 3 dm fyrkantiga stenar och tycks gå några meter in i berget. I början av 1900-talet sägs ägaren och några män försökt utforska gången. Den man som kröp in i berget vände efter ca fem 5 meter, då gången *tog riktningen starkt nedåt*. Inte långt från avsatsen har funnits fyra försänkningar med gravstenar som bortfördes på 1870-talet. Området ska nu vara utjämnat.

Det sägs också att man i början av 1800-talet fann en värja med fäste av guld och en ryttares krigsutsrustning, på platsen och att de nu är förkomna (RAÄ, Långaryd 131:1). Dessutom nämns fynd av en ovanligt stor hästsko på denna plats. Intressanta uppgifter som är svåra att belägga. Möjligen kan fynd fortfarande göras med modern arkeologisk teknik.

Jällunden – Jälluntofta – Jättabacken och Jättakyrkan i Hult

Jällunden är en 11 km lång sjö vars övre smala del ligger i Gislaveds kommun.

Varje större sjö har ofta en sammanhållande betydelse för bygden. Även vattensystemen har haft betydelse som kommunikationsleder. Jällunden avvattnas via *Strömhultsån*, *Gassboån* och *Färgån* mot Nissan medan Unnen avvattnas mot Lagan.

Det på kartan angivna namnet Jällunden avviker från Jällunnen som anges i Hellquists Svensk sjönamn (sid 278). Här anges dock att det är likvärdigt med det fornsvenska Uden, som betyder "vattnet, sjön". Det stöds i tolkningen av den närliggande sjön Unnen då Unnaryd skrevs som Wundaydh 1337 (Sid 678). Ett sidospår kan vara koppling till ett fornsvenskt adjektiv *'lundar'* i betydelsen *'larmande, högt ljudande'*, som vintertid när knakande och sjungande ljud uppstår vid isbildning eller när isen bryts upp vid vårmältningen.

Hellquist lämnar samtidigt en intressant uppgift om att ordet Feerghe är identiskt med Uden och också betyder *'vattnet, sjön'*. (Se Hylte-Hyltan- Färgen).

Förleden Jäl- kopplas till ordstammen el- (ol) i betydelsen *'skrika, tjuta'*. Fornsvenskt *'jælmbri'* = buller. Han föreslår *'Stormsjön'* eller dylikt, med innebörden *'sjön som hörs'*.

Enligt Svenska Dialektarkivet, sid 270, finns två ord med liknande ordstam.

- Hvijsa för *'skrika gällt och häftigt'*. Äldre form.
- Hvina. Många varianter. *'hvina'* (Östergötland), *'hwaina, hväina'* (tjuta),

Ändelsen **-tofta** i byn Jälluntofta betyder en gårds egen inhägnade mark, på de gemensamma markerna. Ett tecken på övergång från svedjebbruk till intensivare jordbruk på enskild mark för skydd av de egna odlingarna mot betande djur eller för inhägnad av den egna boskapen. Man bröt stenig mark, gödslade och plöjde och ville då också ha egen nytta av arbetet. I norra Jällunden finns Katseviken, som tyder på att man här anlagt ett fast fångstredskap för fisk som kallades katse. Det bestod av fångstarmar av stolpar eller större grenar som slagits ned i botten (*ledgårde* eller *verke*). De ledde fisken till ett fångstrum där den togs upp med håv. Metoden var effektiv och gav värdefull föda under hela året. På flera platser har man hittat välbevarade rester av de delar som stuckits ned i botten och inte förmultnat. Konsten att tillverka järn och smida blev ett lyft i utvecklingen.

Övergången från gemensamma långhus till enskilda byggnader i en bygemenskap var också en stor förändring.

De äldsta namnen på -tofta är från vikingatid. Genom tusentals år kan det samtidigt funnits flera boplatser utefter sjön som utvecklats, flyttats eller övergivits vid sjukdomar, ofred eller för flyttning till nya oförbrukade marker.

Vid inventering 1983 registrerades stenåldersboplatser vid Sjöbofållen eller nuvarande campingen (flintavslag), Nydala (flintavslag), Simmarydsnäs, Hulevik (flintspån), Kyrkbyn vid församlingshemmet och badplatsen (flintavslag och skafthålsyx), Aleudden (flintavslag över hela udden) och Älghults strand (flintyx och flintskrapa). Notering: Älghult ligger endast 700 m från Aleudden och skulle kunna ha haft namnet Älehultet från början.

Bosättningar har också funnits vid de flesta andra sjöar i närområdet.

Gravfälten ligger på högre mark ovanför boplatserna. Ofta med insprängda domarringar, större rösen, resta stenar, treuddar och fyrkantiga kultplatser.

Vid Jälluntofta kyrkby vid **Vingårdsviken** ligger gravfältet **Ingelund** med forngravar, stensättningar och en treudd med 18-19 m insvängda sidor. Det tyder på kultplats för guden Inge som var ett annat namn för guden Frö. Gravplatser av denna typ har använts från äldre järnåldern 500 f.Kr. ända fram till kristendomens intåg omkring 1050 e.Kr.

Störst koncentrationer av treuddar finns i västra Småland runt sjön Bolmen i Hylte och Ljungby kommuner, samt i centrala Östergötland och runt Mälaren (Wikipedia).

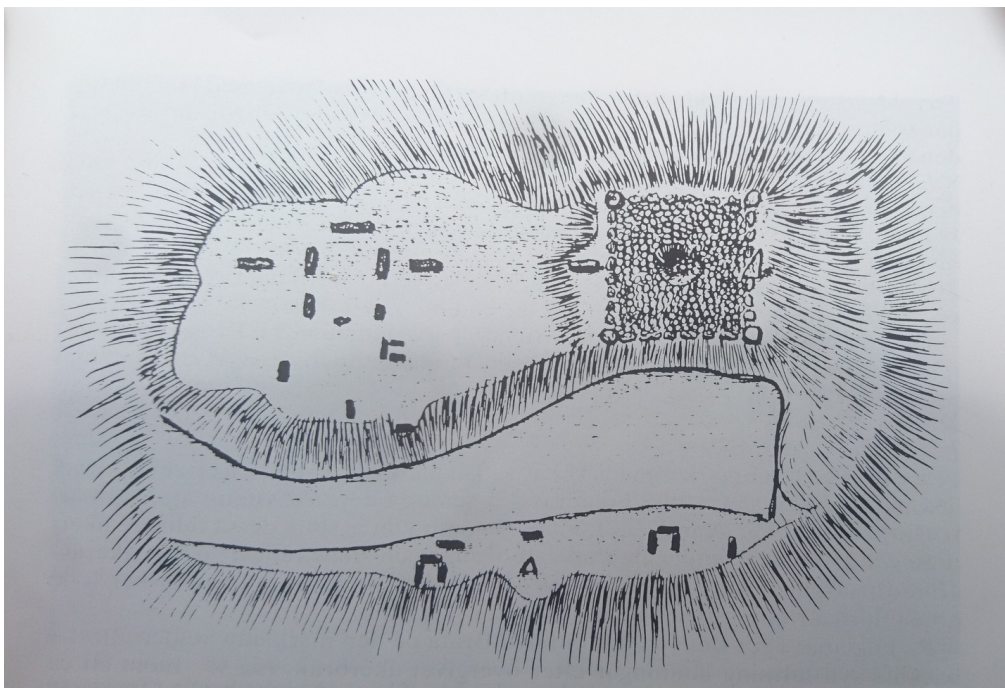
Treuddar sägs ofta vara tomma vilket antyder att de ibland endast haft rituell dignitet. En treudd är en tresidig stensättning med insvängda sidor, ofta med större stenar i hörnen. I många treuddar har man funnit att det en gång har stått en kraftig stolpe mitt i treudden. Ibland har man funnit krukor, både tomma eller innehållande aska och brända benrester.

Flera teorier har framkastats om treuddarnas form, de rituella handlingarna och dess andliga symbolik. Ett förslag är att uddarna har symboliserat de tre rötterna på det mytologiska världsträdet Yggdrasil. En stolpe mitt i treudden skulle då kunna föreställa världsträdets stam och de tre spetsarna trädets rötter.

Andra frågar sig om de är någon form av monument eller minnesmärke över viktiga personer. Kanske för andliga ledare som befann sig mitt emellan människor och gudar? En hypotes är att höggudarna Oden, Tor och Frej tillägnats varsin spets, där de kunde tillbedjas. Någon menar att spetsarna ligger i en viss riktning och att man namngivit platser efter gudarna i de tre riktningarna.

Treuddar finns också vid Jällundens sydspets vid Ringshult (9 m), Årnarp (12 m), Getterhult (Didingsdådet, 18 m) enligt sammanställning i hembygdsföreningens årsskrift 1989. Andra större fornlämningar i form av större rösen och resta stenar finns vid gravplatserna i Tånga, Årnarp, Jälluntofta by, Norra Ringshult, Horsaberg och efter vägen mellan Vare och Jälluntofta på Blängsbo mark. I den norra smala delen av Jällunden ligger de mytiska platserna Trollaberget och Trolladungen mittöver ön Smörö, som också kan kopplas till kultutövning. Det är också möjligt att det fanns kulturella spår på den plats där kyrkan senare uppfördes.

Den vackraste grav- och kultplatsen är Jättabacken som ligger på Hults marker, med utsikt mot Jällunden i norr. Den rymmer en kvadratisk stensättning, en domarring, 3 järnåldersdösar, 3 resta stenar och 7 kantställda hållar. Den kvadratiske stensättningen kallas Jättakyrkan med 9 m sida. I hörnen ligger större stenar (1,1-1,5 m) och i mitten av den stenfyllda kvadraten finns en större fördjupning. Platsen dokumenterades av Daniel Djurclou 1870, som ritade en detaljerad skiss.

Den visar en detaljerad bild av en välplanerad gravplats i motsats till de vanligen ostrukturerade områdena. Kvadraten ligger på en hög avsats över en större avsats med de kantställda hållarna, som dels bildar en innesluten fyrkant och dels en rät linje med en kantställd håll framför kvadraten och två hållar på det nedre planet. Möjligen en fjärde sten på kvadratens baksida. Detta arbete måste ha letts av en person med stor makt och djupaste insikter i dåtidens rituella kultutövning. Den tydliga geometriska placeringen av hållarna måste ha haft yttre influenser och särskild innebörd. Likaså riktningen på den tydliga syftlinjen. Kanske finns här insikter om de kraftfält som kan uppstå inom större stenformationer. Varifrån har hållarna hämtats och hur utfördes transporter och uppställning av de tunga stenarna? Hur stora insatser krävdes av mänsklig arbetskraft och dragande oxar och hästar? Fanns järnskodda spadar, järnspett eller starka rep? Håvstångsteknik med trästolpar. Förmodligen underlättades transporterna genom att man placerade de tunga stenarna på en släde, som rullades framåt med hjälp av runda stockar som lades under släden. Hur stor arbetstyrka och hur organiserades mathållning och inkvartering? Återigen väcks tankar på träldom och klasskillnad i dåtidens samhälle. Den fascinerande platsen är unik och borde få större uppmärksamhet.. Kvadratiske stensättningar finns också i närliggande Skipalt / Bedja rör, Färda, Karsnäs och Trehörningabacken i Unnaryd / Femsjö gårde, Ekornahult och Bösseberg / Färgaryd / Halabjället i Torup, samt Kindhult i Kinnared..Här kan finnas underlag för en vidgad arkeologisk studie.

Kindhult i Kinnareds socken

Kinnared är en liten församling tätt utefter den gamla riksgränsen. Förklaring till detta kan sökas i de gränsregleringar som gjorts i bygden sedan början av medeltiden.

Bygdens kulturella centrum har sannolikt legat i den högt belägna byn Kindhult ovanför Kinnareds kyrkby.

På en plåtå på höjden finns en kvadratisk stensättning 11x11 m (NNV-SSÖ) och 0.5 m hög. Nära högens mitt ligger en tidigare upprest, 1,2 m hög sten. Kantkedja av halvmeterstora stenar och hörnstenar i nordöst och sydöst. Omedelbart i sydväst finns en domarring (11 m i diameter) med sex relativt höga stenar. Här finns också en treudd (11 m i sida med spetsarna i N, SÖ och VNV och 0.4 m hög) och ytterligare en stensättning (10 m diam (N-S) och 0.6 m hög) med låg kantkedja och stora hörnstenar. Talrika rösen nedanför kan tyda på odling, boplats eller gravfält. Eventuellt har det funnits ett skyttevärn på höjden. Denna från början centrala by ligger idag i Södra Hestras socken, som med en smal spets når ända ned till Kinnareds centrum. Detta förklaras av att riksgränsens senare beslöts följa åarna Västerån och Österån, som förenas i Kinnareds kyrkby. Bygden omtalas för första gången i den äldsta gränsdragningslistan, som med vissa invändningar är daterad till omkring år 1050. Här nämns en **Kinna sten**, som enligt den halländske hembygdsforskaren Johann Kalén inte har påträffats. Den tros ha existerat på en plats mellan Kinnareds socken i Halland och Hestra i Småland. Bertil Karlsjö har senare konstaterat att det vid en fornminnesinventering 1953 upptagits en **Kinnesten** på Södra Kindhults marker, ca 250 meter nordväst om den s.k. Tullvägen mellan Kinnared och Södra Hestra. Blocket är ca 5x4x3 meter och frostsprängt i flera delar. Karlsjö konstaterar att stenen i det svenska förslaget till ny gränsdragningslista år 1554 kallats **Dörasten** och i det danska förslaget 1555 kallades **Kynnastheen**. Detta säkerställs i det gemensamma förslaget från 1603, där det står "*Daredör eller Döresten, then the danske kalla Kinnesten*".

Det kan noteras att det vid ån och på riksgränsen också finns ett flyttblock **Rödesten** (3x2.5x1.8 m), som till stor del består av röd fältspat. I belägg från 1569 står "*Fra denne soggn är fyre suendskae gaarder fraatagnae*".

Den äldsta inventeringen var mycket grov varför Kindhult sannolikt under lång tid uppehöll ätte- och kult-traditionerna i Kinnaredsbygden. Kanske andra byar än längre österut kände denna samhörighet. Här finns **Lundåsen** och ännu en **Jättasten**. Denna tanke stöds av Valdemars II:s jordabok, som upptar gränsmärket Fellefors. Karlsjö placerar denna plats 1,5 km uppströms Österån, vid Fälleforsen, som på 1800-talet hade två sägar och kvarn. **Lundåsen** är en vacker höjd vid Österån som kan ha haft helig dignitet. Större liggande stenar överst på toppen. Här finns en smal passage med branta kanter, där järnvägen drogs fram. Den bör ha varit lämplig för jakt och fångstgropsystem. Jättastenen är märklig och verkar upplagd på mindre stödstenar. När gränstvisterna fick militära dimensioner hamnade Kindhult på den svenska sidan. Byn Bössinghult på höjden ovanför Kinnared bär namn, som tyder på stationering av militär vaktstyrka.

Förleden **Kind-** står för "*släkt och ätt*". Detta begrepp tillämpas på många platser i Västergötland och så nära som i Kinds härad intill Fegen. Detta härad kallades förr även Agnakind, som kan kopplas till ett folkslagsnamn eller till personnamnet Agne (Hellquist, Etymologisk ordbok, sid 310). Ordet återfinns också i det tyska Kind = barn. Skriftliga belägg anger att Kinnared tidigare tecknats som Kinderöedh och Kinnere 1603, Kinnarödh 1645, Kinderööd(d) 1646 och Kinnare 1691 (Göran Sahlgren, Ortnamnen i Hallands län). Denna tolkning stärks av att förleden fortfarande finns kvar i det gamla bynamnet, som var bygdens ursprungliga centrum.

En andra tolkning kan göras till förleden **Kin-**, som kopplas till det fornsvenska ordet '*kin/kinn*' med betydelsen '*brant slutning, fjällsida*'. Det överensstämmer väl med de branta slutningarna mot Västerån.

Smörkullen i Drängsereds socken

I västra kanten av byn Drängsered ligger en 40 meter hög bergskulle med namnet **Smörkullen**. Namnet antyder gammal kult från bronsålder. Den bakomliggande Albergsmossen leder tanken vidare till att höjden även kallats Alberget. Då alträd inte växer på berg ligger det nära att tolka förstavelsen som **Ahls-** i den fornnordiska betydelsen *'helig plats, tempel'*.

Drängsered är en gammal byggd vid Drängseredssjön. Sjöns fornnordiska namn kan ha varit **Drænger** eller **Drængen** efter *'dreng'* för *'stock, stötta'* (Hellquist, De svenska sjönamnen, sid 95).

I östra delen av byn ligger flera fornminnen; en treudd, fem stensättningar och två rösen. Intill kyrkan ligger en hälsokälla som använts inpå 1900-talet.

Riksantikvarieämbetets register, Fornsök, innehåller 23 Smörkullar. De flesta på höga berg eller kullar. Halland är väl representerat med sex platser i Skrea, Drängsered, Vindrap, Nackahälle, Karl-Gustav och Derome.

I Ortnamnsregistret nämns ytterligare två halländska platser. En **Smörkulle** i Torlabo, Breared, Halmstad, med nedtecknad uppgift om *"smörkälla, där man antar att smöroffer ägt rum"*. Om **Smörkullen** i Gastorp, Lindome anges *"En upphöjning i betängen på norra sidan om stationsvägen. Namnet troligen mycket gammalt"*.

Några fynd av fornminnen eller sägner om Smörkullen i Drängsered finns inte registrerade.

Studier av *"Smörkullen och andra ortnamn på Smör-"* har redovisats av Oskar Lundberg (Fataburen 1910. Sid 193). Han konstaterar att alla kullar inte med säkerhet kan klassas som kultplatser. **Smör-** tros ibland stå för ljusbrun färg eller fet bördig jord. I flera fall har man vid utgrävningar funnit eldrestes, som tolkas som offer.

I andra fall har kullen legat intill ett gravfält eller tingsplats.

Särskilt intressant är **Smörkullen** i Skrea socken, Halland. Berget är beläget nära havet och har varit ett känt landmärke, **Smörstacken** och *'falke-leje'* för fångst av falkar (Smürkoll/Smürkell, 1535).

Vid en stenhäll på berget hittades 1859, en guldsål från bronsåldern, som använts vid religiösa förrättningar. Det tolkas så att *"platsen varit helig redan långt före vår tidsräknings början, och att man redan då offrat där"*.

År 1853 påträffades ett brutet bronssvärd som gömmts som offer i jorden. Som vanligt vid kultplatser är flera sägner knutna till berget. I sagans värld bodde här förr en rik jättesläkt. Från Smörkullen ledde en underjordisk gång till Stora Boberg längre inåt landet (*Bergboarnas/Jättarnas berg*).

Lundborg ställer frågan om kärnat smör använts i kulten. Han refererar till den norske författaren Ivar Mortensens uppsats *Spor af soldyrkelse i Norge* och kollegan Axel Olrik, som i ett tillägg konstaterar *"en över så godt som hele Norge udbredt skik at öfre smür til solen, når den efter vintermørket igen viser sig på de enkelte garde"*. En dansk studie från 1905 anger att *"när solskenet för första gången på våren spreds över människornas bostäder, placerades en smörklick där första solstrimman föll"*. Syftet med den smälta smörklicken anses ha varit att skaffa mycken sol och därmed god årväxt. Författaren anser dock inte denna sed vara förklaring till namnet Smörkullen, då den utövats intill boningen. Uppgiften om *'smörkällan'* i Breared kan vara en variant av denna sed. Författaren ger företräde åt tolkningen att prefixet **Smör-** kan härledas ur verbet *'smörja'*.

Sannolikt har kultutövningen vid Smörkullen i Drängsered och övriga halländska smörkullar, varit identisk med offerkulturen vid Skreas Smörkulle.

Drakarör – Älgarås i Drängsered och Yås i Unnaryd

Många gravrösen i södra Sverige bär namnet **Drakarör**. De tycks vara en sydsvensk tradition. I riksantikvarieämbetets dataregister Fornsök, finns 43 sådana platser. Av dessa finns 39 i Småland, tre i Skåne och en i Blekinge.

Hit bör också det halländska **Penningröret** i Drängsered räknas. Det har tidigare kallats **Drakaröret**.

Enligt det digitala uppslagsverket Wikipedia, är draken ett sagoomspunnet stort flygande ödle- eller ormliknande monster. Drakar förekommer i flera kulturers mytologi. Den kinesiska draken hyllas som god medan den europeiska draken kan spruta eld och sägs i berättelser ofta vakta skatter .

I svensk folktro kunde draken förvandla sig till vad den ville. Drakarna hade normalt inga vingar, men kunde flyga ändå. Då såg de ut som ett gyllene band som strök över himlavalvet.

I Babylon talade man om den fruktansvärda dödsdraken Tiamat. Aztekerna trodde på en solgud, som var en beffjädrad flygande orm. Egyptierna föreställde sig att drakar var onda varelser som utdelade plågor i dödsriket. Nordmännen eller Vikingarna trodde att draken Nidhögg gnagde på världsträdet Yggdrasils rötter. Även Hinduerna berättar om drakar i heliga skrifter. De Kristna föreställer sig Satan i formen av en drake (Uppenbarelseboken och Johannes uppenbarelse)

I den nordeuropeiska folket fanns redan **Lindormen**, som ett sagomonster. Den förekom i två skilda skepnader. Den goda lindormen kunde liknas vid en förtrollad prins och var godvillig. Det ansågs vara en stor lycka att möta och fånga den, då skinnet hade magiska krafter som kunde överföras vid beröring. Den onda lindormen var flera meter lång och kunde förflytta sig genom att rulla som ett hjul. Lindormen återfinns i många avbildningar på smycken, spännen, skepp, slädar och andra föremål under åren 600 - 1000. Den avbildas i slingor som orm- eller drakhuvud även på kyrkoportar fram till tidig medeltid och i flera andra sammanhang. (Det försvunna folket – herulerna, 151)

Lindormen hade likhet med draken, så det mötte ingen svårighet att ersätta det ena monstret med ett kanske än mer sägenomspunnet och avskräckande monster, för att vakta stormannagravar och de skatter och gåvor som lagts ned i dem.

Koncentrationen till Småland är intressant och kan hänga samman med återvändande soldater från romersk tjänst eller kanske goternas och herulernas öden.

Ordet drake härstammar från grekiskans **drdkön** = 'orm, drake' och **drdkos** = 'öga' eller från latinets **draco** = 'den skarpt blickande'.

Platsen i Drängsered är klassad som "Plats med namn och tradition, **odlingsröse**", 15x8 m med en meters höjd. Den mytiska tolkningen omnämndes dock vid inventering 1966 då det uppgavs att röset tidigare kallats **Drakaröret**, eftersom det innehöll en skatt, som vaktades av en drake. Röset är omgrävt och gropigt då flera försök har gjorts att finna skatten utan framgång.

Som kuriositet kan nämnas att det alldeles intill röset vid **Kronebacken** har upphittats en medeltida brudkrona. En piga som räfsade hö stötte emot något som klingade. I en koppargryta med lock låg en brudkrona. Kronan användes sedan till kronbröllop i socknen. Kronan såldes 1880 för 120 riksdaler till en kringvandrande knalle. 1904 såldes den vidare till Nordiska museet i Stockholm. När kronan påträffades vet man inte. Vid Hallands landsbeskrivning 1729, fanns bara två förmögna personer i socknen, bonden på Älgås och kyrkoherden. Sannolikt har kronan påträffats före detta år. Troligen är Älgåsskatten en tjuvgömma för snapphanar, som stulit en silverskatt från kommandanten på Varbergs slott.

Drakaröret vid Yås i Unnaryd ligger nära Yasjön och har en diameter om 11 m och höjden 1.6 m. Rösets stenfyllning är skadad av fem gropar.

I Femsjö finns en sägenomspunnen **Drakahall** vid Stubbhult. Sannolikt. med koppling till ett ovanligt klippblock av bergarten amfibolit med inslag av små granatstenar. (RAÄ-nummer Färgaryd 48:1) och (Sägner Hyltebygden, sid 49). **Drakensägen** finns också om en begravningskista på Skåningsholmen i sjön Fjällen i Unnaryd (Sägner Hyltebygden, sid 71). **Draken i Uvekullaberget** i Torup har inte haft någon skatt att vakta. (Sägner Hyltebygden, sid 111).

En märklig reseskildring, med anknytning till den småländska synen på ormar, har lämnats av det pfalziska sändebudet Michael Heberer, som 1592 red genom Småland på väg till bröllop i Stockholm. Han stannade i byn Linneryd i Tofteryds socken för att byta häst och äta frukost. Till sin förvåning fann han att både stall och boningshus var fulla med ormar. De såg barn sitta och äta gröt på ett jordgolv och hur två snokar kom fram och åt ur samma fat. Deras tolk förklarade att detta var vanligt i trakten.

Liknande beskrivning ges redan av Olaus Magnus i '*Historia om de nordiska folken*'. Han berättar att '*tomt-ormarna i yttersta Norden bliva betraktade som husets penater (husandar eller de som bor i skafferi). De födas med komjolk eller fårmjolk, leka inomhus med barnen och ses gemenligen såsom trogna väktare som sova hos dessa i vaggan*'. (L-O. Larsson, *Småländsk historia, Stormaktstiden*, sid 71-72).

Finnanäs vid sjön Fegen

Finnestorp, Västergötland

Vid sökning efter Lundaplatser och kopplingar till mytologiska ortnamn fastnade jag för Ullene i Västergötland som omgavs av flera Lund och Lunnagård. Detta ledde vidare till det näraliggande Finnestorp en offermossa på gränsen mellan Larv socken i Laske härad, Vara kommun och Trävattna socken i Vilske härad, Falköpings kommun. Offermossen innehåller krigsbytesoffer från folkvandringstid och ligger där Katebrobäcken rinner ut i Lidan. Namnet Finnestorp finns endast på tre platser i Sverige, som alla ligger vid Falköpings kommuns västra gräns.

De arkeologiska utgrävningarna pågick fortfarande och kunde följas på särskild hemsida. De har klarlagt att man här funnit en av Europas viktigaste historiska skatter och krigsofferplatser. På hemsidan konstateras att det från Kristi födelse och 600 år framåt i tiden skedde upprepade offerhandlingar i våtmarken vid Finnestorp. Här finns spår av offer för att påverka gudarna och tillbedjan om ökad fruktbarhet och rikare skördar. Men de dominerande fynden på offerplatsen är praktfulla vapen, förgyllda svärd, lansar och guldskinande hästutrustningar. De förgyllda föremålen är tillverkade av det dåtida Europas skickligaste hantverkare och utgör exempel på de mest utsökta föremål som påträffats från vår förhistoria. Praktföremål som är av kunglig valör och vars motsvarigheter förekommer spritt över hela Europa.

Fynden från dessa krigare som har påträffats vid Finnestorp kan dateras till ca 350 – 550 e. Kr. Arkeologernas tolkning är att fynden härstammar från strider som uppstod i maktkamp mellan stridbara nordiska män som återvände från tjänst i romerska och germanska arméer. De var skickliga militärer och hade med sig kunskap om skriftspråk, nya gudar och kunskapen att organisera större riken. Dessa män bildade allianser för att ta kontrollen av Skandinavien olika regioner. En del av förlorarna i denna maktkamp offerades vid offerplatsen i Finnestorp. De framgrävda föremålen utgör i stort sett enbart beridna krigares utrustning – riddaren har gjort entré. Motsvarande fynd har gjorts i hela Europa men inte i sådan mängd som i Finnestorp.

Termen krigsbytesoffer refererar till romerska krönikor som beskriver ett offerskick hos germanerna, där segren offerade motståndarens vapenutrustningar till gudarna. Dessa tackoffer skall enligt de antika författarna ha utförts i våtmarker.

Fynden tyder på mycket stora drabbningar, nedkämpning till sista man och oförsonligt dödande av tagna krigsfångar. Fanns samband med de återvändande herulerna?

Försök till amatörmässig etymologisk tolkning av prefixet **Finn/Finna-** leder in på flera spår:

- Likhet med ett fornnordiskt ord **fen**. Freyjas rike kallas i fornnordisk mytologi för **Fensalarna**, vilket betyder: 'sumpmarken, vattnet, våtmarken, sjön, mossen, träsket.' De ansågs vara gudinnan Friggs boning. Där fanns även den fruktade **Fenrisulven**, som hotade att sluka inte bara de döda utan även den levande världen om han kom lös. Fenrisulven har en släkting i den Egyptiska mytologin.
- Engelskans ord för **Kärr** är **fen**, 'swamp, marsh, bog, moras'.

Landsarkivets databas anger fyra Finnestorp samtliga inom ett begränsat område i Västergötland.

1. Finnestorp, på gränsen mellan Vara och Falköpings kommun. Krigsofferplatsen ovan vid Lidan.
2. Finnestorp, Falköpings kommun. 9,5 km söder om krigsofferplatsen vid Lidan.
3. Finnestorp, Falköpings kommun. 6 km öster om krigsofferplatsen vid Lidan, mellan Ullene och Ullstorp.
4. Finnestorp, Essunga kommun. Tre mil västnordväst krigsofferplatsen vid Lidan.

Vid Finnestorp som ligger söder om krigsofferplatsen finns en omfluten ö i Lidan, som kallas Vistaholm. På norra sidan om ån anges ett område på kartan som kallas Vist mellan Mellan- och Östergården. Området ligger vid en mindre våtmark. Här finns en ovanlig stensättning, en rest sten, flyttblock, gråsten, 1,8 m hög, 1,4 m bred och 1,2 m tjock, med spetsig topp och uppkilad på hällen med 2 stenar i östra kanten. Den anses inte vara avsedd som gravsten. Ett naturligt block som möjligen är upprest av människor. **Vi** betyder helig plats. Namnet Vist kan tolkas som **Vi-stad/Vi-platsen**.

Rester av en nedlagd kyrka i Vist kan också tyda på helig plats då de första kyrkorna lades intill de gamla kultplatserna. Den gamla dopskålen finns ännu kvar. Stort gravfält och rikliga stensättningar i näraliggande Hällestad.

Den tredje Finnestorps-platsen i Falköpings kommun ligger 6 km nordöst från krigsofferplatsen, vid ett mindre vattendrag mellan Ullene och Ullstorp. Dessa namn kan härledas till vanerguden Ull och kan tydas till centrum för vanerdyrkan. Platsen ligger 1000 m söder om gården Lund på Brunneberget. 1800 meter i nordväst ligger **Disarås**, 'disernas ås'. Inne i denna Finnestorp-triangel ligger Trävattna kyrka. Området har många mytologiskt intressanta ortnamn med såsom två Odensberg, Ullene, Vilske-Kleva, Åleberg, Gökhem, Skår, och Lunna. Den fjärde platsen ligger i Essunga kommun, 29 km västnordväst om den stora fyndplatsen (10 km väster om Vara). Denna plats ligger också omgiven av två sankmarker. 1200 meter österut ligger gården Lunden. Även här finns en övergiven kyrkgård endast 600 meter i sydväst på Tittåsen. Sex km öster ut ligger Helås. Tittåsen kan möjligen tyda på solkult.

Den samlade bedömningen blir att samtliga platser varit starkt knutna till den forntida kultutövningen.

Riksantikvarieämbetets databas Fornsök anger sex orter med det snarlika **Finnstorp**. Av dessa kan två platser haft kulturell dignitet:

- **Finnstorp**, 1,2 mil norr om Vingåker. Vid Lomsjömossen och 2,6 km från mycket gammal bygd vid Ättesta och Frösvi och Lundby vid Öljaran. Vid Lomsjömosse ligger gravfält, domarring och stensättningar. På höjden ligger gårdar med namnen Alby (Ahl=kultplats), Råd, Hagby, Lindholmen, Torp, Lundtorp och ett område som kallas Dansbäcken.
- **Finnstorp**, Skövde. Stort gravfält vid Ömsån mellan Sjogersta och Hallum. Centralt belägen i en mycket gammal bygd med Vilske-Kleva och Odensberget i fonden. Även andra snarlika ortnamn med rik förekomst på fornminnen mm. kan ha varit offerplatser vid våtmarker. Finntorp finns på sju orter varav sex i Västergötland och en i Småland, Finnanäs på fyra orter i Småland Finntorp finns på tjugonio orter. Platser med prefixen Fix/Fäx- kan vara intressanta. (Hellquist, De svenska sjönamnen, sid 115, Fixhult = Fegher, Finnshult). Finnstad och Finnsta kan vara relevanta, men kan också ha svag koppling till mansnamnet Finn, det irländska mansnamnet Fin eller de keltiska mannaförbunden 'fiana'. Kan sannolikt uteslutas då det engelska namnet Finngal leder i annan riktning, i betydelsen ljus främling, som användes för att beskriva de ljushåriga nordmännen.

Tre intressanta samband och namn finns i Västbobygdens utkanter; Finnanäs vid sjön Fegen, Finntorpaviken på östra sidan av Bolmen och Finnån vid Bökeberg i Femsjö.

Finnanäs vid Fegen

Utanför gården **Norra Finnanäs** vid sjön Fegen ligger Tärnesten. Här möts landskapen Västergötland, Småland och Halland. Vid denna sten skall en gång tre kungar ha möts för att fastställa gränsen. (NSBS. sid 190).

På västra sidan ligger Kalvs socken i Kinds härad Västergötland, vid sjön med det vanliga namnet Kalven som gällde för sjöar som lämnade vatten till större sjöar. På den östra sidan ligger Sandviks socken med en liten smal landremsa som tillhör Gryteryds socken i Västbo härad. I söder ligger Krogsereds och Gunnarps socken i Falkenbergs härad samt Drängsereds och Kinnared i Halmstads härad.

Sandviks socken har en säregen form som om den tillkommit i efterhand och klämts in efter strandkanten. Normalt brukar bosättningar vid större sjöar etableras tidigt och skaffa sig ett större inland. **Finnanäs** finns endast på fyra andra platser; Alvesta, Gislaved, Tranås och Vetlanda. Samtliga i Småland.

I Södra delen av socknen ligger kultplatsen Finnanäs på åsen mellan sjöarna Fegen och Hurven. Här söker Sandviks socken sig utefter en smal strandremsa ned till spetsen där gården Norra Finnanäs ligger. På samma sätt når Gryteryds socken ut till gården Södra Finnanäs. Och från söder söker sig Gunnarps socken runt Fegens sydspets till ett stenkast från Södra Finnanäs. Även de andra halländska socknarna Krogsered,

Drängsered och Kinnared tänjer sig i smala spetsar norrut mot Fegens sydspets. De två sistnämnda från Hylte kommun.

Fegen (*Fejen*) kan vara en etymologisk ombildning av det gamla namnet *'Fyghðir'*. Namnet kopplas till det fornsvenska adjektivet **Fegher** = *'dödsinvigd'*, som också finns i närbesläktade språk som isländskans *'Feigr'*, anglosaxiskans *'Fœ'ge'*, fornsaxiskans *'Fégi'* eller nordsvenskans *'Feg'* med tysk influens. Fegen föreslås betyda **de dödsdömdes eller dödsinvigdes sjö** i den meningen att *"sjön betraktas som helig och att i densamma kastats människor som offer"*. Ordet **Faiha** *'fientlig'* eller *'bedräglig'* avfärdas efter ett längre resonemang av Hellquist (De svenska sjönamnen, sid 115).

Referens görs till etymologen Nordlander, som tolkat ordet **Feg** *"såsom ofta sker/ansetts något som vara av någon andemakt bestämt/ att årligen en eller annan människa skulle undkomma i strömmen"*.

Sjöns vattennivå är sänkt 1,2 meter.

I Ny Smålands beskrifning nämns att Wieselggren sett belägg för att ett tempel funnits redan 951, vilket betvivlas av författarna. En ruin på Näs udde sägs vara kvarleva av en sjörövarborg från *"hedenhös"*. Socknen kristnades tidigt och kyrkan var en s.k. offerkyrka, dit människor från andra socknar kunde offra för att få sina synder förlåtna eller önskingar uppfyllda. En sägen berättar, att Sandvik fick den första bestående församlingen och den första kyrkan på grund av att en rik kristen halländsk kvinna vinddrevs dit. Det anses i sägnerna från Västbo, att det var främst kvinnorna, som förde den nya läran vidare in i Finnveden. Och då inte alltid av de förnämsta.

Vid Sandviks kyrka finns platsen Lunden och stensättningar i Hjelmshlid och Götsbo. Offerlund och övningsplats? Söderut ligger Alvhagasjön, Hallen, Hagen och Ödgärdet.

På Norra Finnanäs ligger en sankmark nära stranden som kallas **Hundön**. Den är klassad som helig mad och offerplats av Riksantikvarieämbetet. (RAÄ-nummer Sandvik 73:1). Längs sydspetsen har man funnit rika stenålderfynd.

En näraliggande tanke kan vara att sägnen om de tre kungarnas möte handlat om en uppgörelse med en återvändande nordman på 500-talet, om en markupplåtelse vid Fegens östra strand. Offerplatsen på Finnanäs tycks haft en central funktion för hela området runt den magiskt omnämnda södra Fegen.

Enligt Nordiska Museets folkminnessamling *"krävde sjön mennisooffer under hednatiden"*.

Finnatorp. Tannåker på östra sidan av Bolmen

På Bolmens östra strand ligger Finnatorp vid Finnatorpaviken. Här möts också flera socknar; Tannåker, Berga och Angelstad. Längst in i viken på byn Sandviks ägor ligger en treudd och en flyttad stenkammargrav.

Vid Finnatorp utmynnar ett litet vattendrag i ett område som idag kallas Finndala. Den platsen skulle på heden tid kunna kallats för Fendalen och varit en offerplats i våtmark.

Finnån. Bökeberg, Femsjö

Nedanför Bökeberg i Femsjö, rinner ett mindre vattendrag **Finnån** ut i Södra Färgen. Den avvattnar två mindre sjöar och börjar i en mosse längst upp vid Hälghult i Unnaryd, som beskrivs på annan plats. Mossen ligger rakt nedanför den stora grav och offerplatsen **Trehörningsbacken** och bör tidigare varit en källsjö utan tillopp och med ytterligare ett avlopp i andra kanten mot sjön Rangen. Den kan också ha varit en offerplats i våtmark. (Jfr med ringmossen Utrugs källa).

Finnveden och den försvunna sjön Finnen

Äldre Västgötalagen från 1100-talet, omfattade också de tre småländska folklanden Finnveden, Njudung och Varend. Finnveden bestod i sin tur av Västbo, Sunnerbo, och Östbo härader.

I Svenskt Ortnamnregister anges runskrift från 1000-talet *finhiPi* = Finnhøidhi och *finaPi* = Finnsøidhi.

Den romerske gotiskättade historikern Jordanes beskriver 24 skandinaviska folkstammar i sitt verk *Getica* från 500-talet. Historikerna anser att verket och det särskilda kapitlet – Scandia, så gott som helt är ett sammandrag av tidigare källor (Cassiodorus, Ablabius m.fl.).

Här nämns flera grupperingar, varav tre är relevanta i detta resonemang

- **theustes, vagoth, bergio, hallin** och **liothida**
- **athelmil, finnaithae, fervir** och **gauthigoth**
- **finni** och **skridfinnir**, som tolkas som finnar respektive samer.

Verket har varit föremål för omfattande svensk och internationell grundforskning. Kända svenska forskare är L. Weibull, J. V. Svensson, E. Wessén, J. Svennung och M. Areskoug har presenterat tolkningar i bl.a. tidskriften *Fornvännen*.

Weibull inför den latinska termen **itinerarium**, som motsvarar en färdloggbok för resor inom Romarriket. Jordanes nämner bara folk och stammar men inga orter eller vägar. Det anses tala för att uppgifterna bygger på utdrag ur äldre kustseglatser och att en kronologisk ordning kan förutsättas. Folk i inlandet torde vara bekanta endast genom hörsägner.

Areskoug, sammanfattar forskningsläget i en artikel i *Fornvännen* 1969, *"De nordiska folknamnen hos Jordanes"*. I den första gruppen, som alla sägs bo på bördiga slättmarker, uppnås en kronologisk ordning med undantag för Liothida.

– theustes vid Tjuteån, ett biflöde till Råån, i södra delen av Luggude härad nära Helsingborg. (Svennung).

- vagoth vid Skälderviken (*vágr, vik*) *udden vid viken*. (Weibull, Svensson, Svennung).
- bergiio folket i Bjäre härad nordost om Skälderviken
- hallin hallin är folket vid Hovs hallar längst ut i nordväst i Skåne och vidare i södra Halland
- liothida kopplas till Luggudde härad i Skåne.

I andra gruppen erhålls följande tolkningar

- at helmil Areskoug bygger här upp ett resonemang runt Hjälmjön söder om Hallandsåsen. Ordlikheten med hjälm och fornvästnordiska Hjalmlu för *rorkult, rorpinne, handtag på styråran* diskuteras. Hjälmjöns form liknar en styråra. Ån som avvattnar Hjälmjön heter Pinnan, vilket kan vara ett äldre Finnan.
- finnaithae invånarna i Finnveden. Svennung. Areskoug bygger vidare på ån **Finnan** vid Hjälmjön och stigen/eden utmed en rad sjöar och vattendrag upp mot Lagans krök vid det nuvarande Markaryd. Namnet har vandrat uppför Lagan till det centrala Finnveden och slutligen blivit namn på bygden utmed Lagan och hela trakten däromkring.

Enligt en annan förklaring skulle namnet Finnveden vara ett äldre Finnheden, där förleden är folknamnet **finne** i en ursprunglig betydelse *sökare, kringströvare, jägare, fiskare* och efterleden **-ed** i betydelsen *väg* eller **-ved** i betydelsen *skogsområde*. (Fotnot: J. Svennung, Jordanes und Scandia (1967), s. 41, 62 f. — Verbet finna (urgerm, urnordiskt finpan) med en ursprunglig betydelse *söka, gå omkring, ströva*.)

- fervir invånarna i Fjäre härad (norra Halland)
- gauthigoth goterna vid Göta älv

Areskoug ger en ny tolkning av folkstammen **finni**. Även här spåras via Adam av Bremen, en folkstam **Finnedi** som bor intill **Wermilani**. Det anses att **finnedi** är ett annat namn på Jordanes **finni**. Dessa har bott vid ett eller flera ed vid den urgamla färdleden mellan Väneren och Glommen över Glafsforden och utmed Vrångsälven. Judhsedhs (Jösse) härad eller Eda socken, nära gränsen till Norge och Eidskog herred i Norge.

Skridfinnr, tolkas som samer. Finnr och Fino/Finna är mans- och kvinnonamn (Widsith och Beowulf).

Här kan inflikas att det mellan vagoth, bergio, athelmil och hallin i södra Halland och fervir i norra Halland finns ännu ett kronologiskt rätt placerat Finn-alternativ. Enligt svensk etymologisk ordbok lär det i mellersta Halland funnits en sjö med namnet **Finnen**, som försvunnit genom avvattning. Här skulle det fortfarande sankta området rakt ovanför den mycket gamla hamnen Lerjan i Galtabäck intill Träslövsläge vara tänkbart. Galtabäcken avvattnade den grunda sjön.

Enligt Hellquists sammanställning av de svenska sjönamnen (sid 116) diskuteras sjönamnet Fenen i Småland, där intilliggande gård fått namnet Finshult. Det isländska ordet '*fen*' för träsk avfärdas, medan en svensk namnform '*Fén = agn, borst*' känns gångbar. **Fenen** skulle då haft betydelsen **Agnsjön** eller **Metesjön**. Men gårdsnamnet **Pixsjö** i norra kanten av området är intressant. Här syns likheter med Hellquist resonemang runt sjön Fegen (Sid 115). Fixhult, Fegher = Finshult och Areskougs exempel på konsonatglidning för ån Finnan till Pinnan. Här nämns även Fäxsjön på gränsen till Fjärås. Ortnamnen Övreby, Övrevi, Lunden, Stenen, Högens, Gule kulle och fornborg tyder på gammal kult och urgammal ätt.

Kan Cassiodorus-Jordanes reseskildring avse en ankring vid Galtabäcks hamn hos folket vid Finnen?

Kan denna sjö införas i tolkningen av Beowulfkvädets fantastiska simtävling, som säger att Beowulf kom i land hos Finnas. Senare tolkningar utesluter samer i Norge eller finvedsborna, som bodde längre från kusten. I dikten berättas (rad 1893) att Beowulf landsteg vid en klippudde (*hliðes nosan*) när han kom hem efter resan till Danmark. Hans hjältemodiga slutkamp och död ägde rum på *Earna-næs* (Örnudden) och han höglades vid den närbelägna *Hrones-næsse* (Valudden. Jfr Val=Staf). Norr om Varberg ligger Årnäsudden.

Svenska forskare har sedan Beowulfhandskriften publicerades 1815 varit intresserade av var Beowulfs folkstam *geatas* hade sin hemvist. Var de jutar, västgotar, ölanningar, daner, östgotar eller gutar? Frågan belyses bl.a. i www.Tacitus.se. Forskningsdebatten har inte lett till konsensus och vi får acceptera den stora osäkerhet som råder. Att tillföra debatten ett halländskt alternativ, kan väl närmast uppfattas som en akademisk stimulans.

Ett intressant tolkningsalternativ är att namnet Finnveden avsåg landet där folket länge fortsatte att offra till gudinnan Freja (Friggr) i våta sankmarker (*fen*), som ansetts ha förbindelse med dödsriket.

Finnveden var otillgängligt och kunde stå emot religiösa influenser under längre tid. Det finns tecken på att svearna försökte tränga in via vattenlederna. På Bolmsö har ortnamnsforskarna tyckts sig finna namn som skiljer sig från andra namn i området och som har tydlig sveaanknytning. Kanske har det funnits handelsförbindelser eller gjorts försök skapa ett fäste på ön. De måste då ha passerat danernas område (Mats Larson, Svitjod, resor till Sveriges ursprung). På Bolmsö finns både Hov och Husaby-gårdar.

Att passera danernas rike innebar sannolikt inga större risker. Larsson refererar till skriften **Ynglingatal** som säger att sveakonungarna figurerar som mytomspundna norska hövdingar. Samma härstamning åberopas ett sekel senare för de norska jarlarna i Trøndelagen i den norska dikten Håleygjatal. I andra källor nämns att svearna tidigt grundade avlägsna handelsplatser såsom Kaupanger i Oslofjorden. Dessa blev efter hand permanenta bosättningar styrda av svear. I Uppsalaområdet finns en gammal bygd som kallas Danmark. En teori är att dessa svear först dominerade i Kaupanger och sedan bildade en ny handelsplats på södra Jylland. Dessa män kallades daner som sedan efter hand etablerade ett eget rike och nya handelsplatser. Sannolikt också på den svenska västkusten. Svear och daner skulle således kunna vara av samma stam.

Ropareuddar och Tutholmar

<http://www.jalluntofta.org/pdfiler/Sockennamnet%20Jalluntofta%20och%20sjonamnet%20Jallunnen.pdh>

Goden eller Gydjan ledde de religiösa ritualerna och valde ofta höga platser nära sjöar och vattendrag där gudarna åkallades genom besvärjelser och att *galdra, jaldra, jåla* eller *vøla* i betydelsen *yla, skrika, ropa* och *tjuta*. Galdern var ett magiskt rituellt kväde som framfördes för att genom övernaturliga makter och uppnå ett önskat mål. Dessa kulthandlingar påminner om de *sejder och kultlåten*, som de urgamla naturfolkens schamaner tillämpade, samernas jojkning och dalkullornas kulning.

Det förekom också att man använde en tratt eller ett horn för att förstärka ljudet. Resterna av sådana föremål har hittats. De kan också ha använts för signalering mellan båtar. Enligt Eddan kallar Oden med sitt Gjallarhorn, till den sista striden vid jordens undergång, Ragnarök.

Sådana **Ropareuddar** och **Tuteholmar** finns på flera platser i Hylte kommun.

Ropareudden Nejsjön i Unnaryd. Realsbo. Denna udde ligger på östra kanten av den långsmala södra delen av sjön. Här bör man få en stark ekoeffekt från den motsatta trattformiga branten vid Mjöhult (Mitthultet), som sannolikt kan höras till den tidigare nämnda kultplatsen *Nejsjö kyrka* vid norra änden av sjön.

Ropareudden Unnen, Unnaryd. Mittöver Vallsnäs. En sägen säger att Västbo Kung bodde på Kungsholmen och att han ropade härifrån på sin båt när han ville över sjön. Namnen **Basteborg, Kungsholmen, Malmudden** och **Pråmudden** leder till tanke på storman och handel med sjömalms.

Ropareudden Unnen, strax inom Odensjö socken

Ropareudden Jälunnen, östra stranden i norra delen. Den närliggande udden **Malmen** ger också känsla av klangljud. Kanske med ekoeffekter från det högre Berget på andra sidan sjön.

Ropeudden Bolmen, Råö.

Roparesjö Mosse. Nämt i Ortnamnsregistret under Torup 1816. Öster om Killingshult. Bör vara nuvarande Stora och Lilla Rosjön.

Jällunnen Enligt Elof Hellquist, De svenska sjönamnen, anges att förstavelserna kommer från det fornordiska ordet **el (ol)** lika med *skrika, tjuta*. Likheten med dagens *yla* är tydlig. Han lägger dock betydelsen på sjönamnet t.ex. *Stormsjön* i betydelsen *sjön som stormar/skriker/tjuter* och inte *Sjön där man skriker, tjuter*. Den senare tolkningen hade kunnat överföras till mindre el/øel/ol-sjöar. (Eldsjön, Olssjön). Axel Eile, har i en artikel om *Ortnamn i Södra Unnaryd* framfört tanken på att sjön tidigare hetat just Älunnen och att J-ljudet tillkommit genom inskjutning för att underlätta uttalet mellan två mjuka vokaler **i (J)älunnen**. Han nämner att det första skriftliga belägget finns från 1268, där man skriver **Jælundtomptum**. (Södra Unnaryd-Jälluntofta, Fornminnes och hembygdsförening, Årsskrift 1947, sid 15).

Aleudden Jällunden. Kan vara plats som dels kan kopplas till prefixet Ahl- med betydelse samlingsplats eller dels plats för att *åla* i betydelsen skrika – åkalla. Intill ligger byn **Älghult**, som skulle kunna vara en glidning och omtolkning av *Älhult*. Enligt Ortnamnsregistret finns dels en källa som anger att byn skrevs **Elshult** år (Kop 1690 LSA E³⁶) samt dels **Elxhult 1507**

Aludden Två uddar i Bolmen, Järanäs och Bolmsö och en i Unnen. Mer tveksamt och kan vara kopplat till träslaget *al*.

Gøelmesten Sten på *Gøelmekulen* i Mjöhult, Torup. (Rudolf Körner 1923, 2260)

Brälosten Sten i Enungshult, Torup. (Rudolf Körner 1923, 2259)

Vølasøen Nordsjön i Mjåla, Torup. (Rudolf Körner 1923, 2227). Vålarna var gemensamt namn för Mjålasjön och Nordsjön. Förr ett vadställe, nu bro. På fornordiska/isländska betyder *vøla* att *yla, skrika, ropa* och *tjuta*. Det mycket höga Uvekullsberget på näset kunde varit en lämpad plats för att *vøla/yla* eller *wøla*.

Tutholmen Fjällen, Unnaryd.

Lommanabben Holmsjön, Eldshult, Färgaryd. I Hellquist, Svenska Sjönamn sid 451, nämns en sjö, Ommen. Han tolkar att namnets ordstam är **om** med betydelsen *svagt ljud, buller på långt håll, genljud, eko* eller verbet **oma** för *ljuda, klinga*. På isländska står **omun** för *stämma, röst* och **Ome** för guden Oden.

Fågelnamnet **Lom** är ett gammalt fornordiskt namn. Ordet lom finns bevarat i det isländska "lómr", som betyder skrik. Gammal betydelse för verbet "lomma" är också "dona, susa, surra för örnen eller lutherska "brumma" (Glossarium - sveo-gothicum: eller, Svensk ordabook sid 171, av Haqvin Spegel). Enligt sägen lär man i vissa kulturer gett lommen en mytologisk dignitet, då den kunde befinna sig i dåtidens begrepp om tre världar; himmlen, marken där människorna lever och underjorden där gudar, jättar och mytologiska väsen lever.

I sjön, ca 100 m från udden står ett större klippblock av ett ovanligt rödaktigt mineral, sannolikt med inslag av fältspat. Blocket är kluvet och på botten syns ett lika stort block. Märkligt är att det på spetsen av Lommanabben ligger en mindre liknande sten av samma mineral, omslingrat av rötterna från en stor tall. Denna sten tycks ha förflyttats hit. Söderom sjön finns en mosse med

snarlikt prefix, Omaka mosse. På den lilla ön (holmen) i Holmsjön finns en mindre sten som verkar placerad där av människor.

Brommanabben i Hallasjön. Liknande ordstam.

Eldshult Även byn Eldshult, som enligt Ortnamnsarkivet 1932, uttalas *œ`lself*, för tanken till kultutövning och åkallan genom att skrika, tjuta och *äla* (fornnordiska *el* och *ol*). Prefixet *Els* kan också kopplas till anglosaxiskans *ealh* för tempel. Se avsnitt Godhult.

Olshult Samma tankar kan överföras till byn Olshult i Långaryd, där *Trollasjön* har kultprägel och stor klippavsats för utrop över sjön.

Älmeleden Här finns en plats som kallas *Spökebacken* med en brant stenvägg. Stenväggar har ansetts vara gränsen mellan människornas och gudarnas värld och har då använts för åkallan av gudar. Här skulle prefixet *äla* i betydelsen *skrika* – *åkalla*. kunna varit en tidig variant '*Älmeden*'. Prefixet *Spöke-* antyder övernaturliga väsen och har sannolikt i så fall ersatt det tidigare namnet på kultplatsen när det förbjöds vid kristendomens intåg.

Hjälmskult By i Unnaryd, som enligt ett skriftligt belägg skrivits *Jelshult*. Byn skrivs även som *Hielshult* i Unnaryd/Jälluntoftas hembygdsförenings årskrift 1988, sid 121/122/127, vilket tyder på koppling till höga ljud. Senare benämning kan ha överförts till ordet *Hjelm* med betydelsen fristående skjul eller tak, varunder säd och hö förvaras. Byn ligger vid sjön Rangen, inte långt från kultcentrat vid Hälghult, Nejsö kyrka och Fägershult. Hjälmssta, Husby-Långhundra sn, Långhundra hd, Sth. 1.,

Rangen Hellquist ser en möjlig förklaring till att Rangen haft ett tidigare fornsvenskt namn *Rangir*. Rang = *tycks klinga hårdt*. Gardering görs för att gården Rangelsbo kan härledas ur ett personnamn Ragnolf. (De svenska sjönamnen, sid 468). Rangalsnäs. Möjlig plats för kult. Eventuell koppling till Ragn=regin, "de styrande gudarna".

Ryngsudden Unnen vid Nässja. Runga = *starkt genljuda* med sekundär betydelse *skaka, så att det genljuder*. (De svenska sjönamnen, sid 468).

Jättenamnet *Hrungnir*, betyder egentligen *larmaren*. (Svensk etymologisk ordbok, sid 626).

Klangkullen Landeryd

Ljudberget Kinnared (Torared) är också ortnamn med koppling till ljudbeskrivande verb.

Prefixet Kall- skulle kunna tänkas ha liknande betydelse:

Kalludden I Basteborgsviken utanför Vallsnäs i Unnaryd.

Mer långsökt är namnet Kvistabo, som finns på andra platser. I ett fall i Hillerstorp finns en större sten som verkar flyttad av människor till en hög plats med god utsikt. Det leder till tanken att namnet skulle kunna tolkas som *boden vid Kviestenen*, härlett ur verbet *Kvie* = *kvida/kvåda/klaga*?

Det sägs också att man vid de religösa ceremonierna frambringade vibrerande ljud genom att svänga en tyngd i ett rep över huvudet, så att det uppstår ett starkt vinande ljud.

Det kan noteras att det i flera sjöar finns en handfull mindre uddar och halvöar, ofta med smal landförbindelse, som kallas *Kostampen*, *Stampen*, *Svinudd* etc. Dessa kan också varit lämpade för kulturellt bruk, men tycks i första hand ha använts för att samla kreaturen för bete eller skydd mot rovdjur under natten. *Kiudden* kan ha haft samma funktion. *Kalvanabben* och *Koudden* i stora Färgen är andra exempel.

Vad finns mer i sägner och bygdenamn?

De framtagna exemplen redovisar bredd och spridning av förkristen kult i Hyltebygden. Mycket finns fortfarande att finna i gamla dokument eller dolt i markerna. Trakterna runt Tiraholm och Bolmen med sägner om Ebbe Skammelson och Hervararsagan, kunde fylla flera kapitel. Än ligger ekstockar och stenyxor kvar i mossar och marker. En bättre bildmässig dokumentation hade varit önskvärd. Här finns utrymme för utökning av förteckningen över kommunens kulturminnen och intressanta utflyktsmål. Kanske som utställningsobjekt och tema för organiserad guidning.

Solsäter vid ån mellan viken Maren i Unnen och Skeppstockaviken i Bolmen kan ha anknytning till solkult.

Likaså platserna Hagen, Borgen, Borgs och Lindsborg på Odensjösidan, namn som tyder på ofred och försvar. Karsnäs (Korsnäs enligt NSBS 534), med treuddar, runda och kvadratiska stensättningar i närheten av Lunnabacken.

Det vackra Järånäs med rösen och spår av för längesedan nedlagda odlingar i omgivningarna.

Gravfältet **Bedja rör** strax sydöst om Unnaryd är arkeologiskt undersökt och sannolikt det mest fyndrika i bygden. Gravfältet är 55x40 m (Ö-V) och består av 63 fornlämningar; Vid arkeologisk undersökning år 2005 registrerades ett röse (16 m), en kvadratisk stensättning (12x12 m), sju runda eller ovala stensättningar, en domarring av fyra klumpstenar och en domarring av sju hällar, sju järnåldersdösar, 25 resta hällar och knappt 20 liggande hällar. Fynd av kvartsbitar. Området är välvårdat och presenteras som en turistattraktion. Namnet anknyter till begreppet **Bedjeplats**, som var allmänt i detta område enligt Allvin. I närheten mot **Hyltebacken** ligger ännu ett gravfält med en tresidig stensättning, tre stensättningar, tre domarringar, en järnåldersdös och fyra hällar. I området ligger också byn **Hult**, som tyder på urgamal bosättning.

Källan vid Alebo Pensionat i Unnaryd är registrerad som offerkälla. Förstavelen **Ale-** anses ha möjlig koppling till fornsvenskans *Frö(y)al*, som förekommer i Västergötland, Småland och Gotland (*Fryele* m.m.). I det gamla gotiska språket har **alhs** betydelsen *tempel* med betydelsen *skyddad, inhägnad plats*. (Svensk Etymologisk ordbok, sid 6). Ängen vid källan lär sedan lång till varit samlingsplats för bygden vid

midsommarfirande. Källans vatten var järnhaltigt och upphöjdes år 1887 till hälsobrunn och badanstalt. Brunshotellet bygdes 1889 och badverksamhet bedrevs i ett badhus vid Unnen. Vattnet togs från den närbelägna Sjöttesjön och leddes till badhuset genom självtryck.

Närliggande **Jute stenar** känns forntida och kan ha samband med en äldre ordstam för *vatten, flod* och *svall* (Svensk Etymologisk ordbok, sid 284). Det är känt faktum att grundvattnet från den ovanliggande Sjöttesjö, tränger fram i området..

Sjöarna Stora och Lilla Slätten har sitt utlopp till Bolmen vid det vackra **Möllekvärn**. Namnen **Bosebo** och **Prinsebo hallar** minner om äldre bosättningar. .

Gravhöj och kvadratisk stensättning i **Färdabygden** tyder på ätt, kult och mångtusenårig bosättning. Bygden runt Fjällen med byarna **Fjällandsnäs, Rangalsnäs och Osberg** har stensättningar och rika förekomster av slagghögar från omfattande **järnframställning**. Denna verksamhet hade stor omfattning och lär ha förekommit vid de flesta sjöar genom århundradena. Hantverket drevs oftast av arbetslag som behärskade konsten att samla sjö- och myrsmalm, framställa träkol och bygga ugnar. Arbetslagen flyttade vidare när myr- och sjömalmen tagit slut och skogen avverkats. Byn Käringanäs har antagligen fått sitt namn efter ett gammalt ord **kerung** för smältugn..Hanteringen var sannolikt lönsam då järnet kunde säljas till Danmark, som saknade egna malmtillgångar och måste förlita sig till järnframställning i Halland och Småland. Arbetsvillkoren var vidriga för de som utförde det tunga och sotiga arbetet. Många gånger i regn och kyla eller hetta från ugnarna. Arbetet utfördes förmodligen av trälar som ägdes av överklassen. Att sommartid kunna bada och tvätta sig ren i en sjö måste ha varit en bonus.

Gullanabba vid Yasjön och området "**Lilla Land**, med sina hundra man", delas av fyra socknar och har en egen liten historia.

På holmen i sjön Yttern vid Yttersjöholm, finns en **källa** som aldrig sinar. Den kan ha varit en samlingsplats.

Här låg tidigare ett säteri. <http://www.bygdeband.se/sverige/hallands-lan/hylte/langaryds-hembygdsforening/bild/763260/>

Vad ligger bakom fyndet av åtta pärlor i Drosphult, som daterats till 800-1000 e.Kr av Landsantikvarien i Jönköpings län? Vikingatid. Fyndet gjordes 1953 i en åker nära bostadshuset och lär ha skänkts till hembygdsföreningen.

Intressanta ortnamn är Osberg, Ögårdet och Svinsjön. Flera platser har förstaveln **Öde-**, vilket anses innebära att markerna varit övergivna och obrukade under längre tid, varefter de åter tagits av bruk. Sannolikt fanns många sådana platser efter Digerdöden.

I **Färgaryds** socken finns **Torsängskällan** och **Drakahall** vid Kull, **Pukakullen**, **Toragölen** och **Råberget** vid Högseryd och **Pengakällan** i Hästhult. Råberget är ett gammalt namn på en stenig höjd på intill den stora Slättamossen. Prefixet **Rå-** är intressant och kan ges flera förklaringar såsom *rå = gränsmärke*, *rå = smalt trä för stängsel*, men skulle också kunna knytas till verbet *ropa*. Det gamla danska ordet för en man som ropar (ropare) är '*råber*' och uttalas '*rwpare*'. Mossen var på stenåldern en sumpig sjö och myrmark. Kanske kunde berget användas för att genom rop sätta viltet i rörelse mot det fångstsystem, som fanns en km längre norrut på ett smalt näs vid Sofieslätt. Här har gjorts fynd av flintyx i flintspån.

Många platser har berörts i **Femsjö** socken. Sägner och fynd väcker nya frågor.

Här finns legenden om **S:t Sigfrids källa**. En bland ett tiotal sägner i Småland, som kretsar runt den engelske missionären och biskopens Sigfrids verksamhet i Varend och Västbo. Platsen ligger på en slät berghäll ovanför Metesjön vid gården Sjövik efter den sedan urminnes tider använda färdvägen. "Källan" verkar uthuggen ur klippan av en skicklig hantverkare. Övre delen utgör en liksidig triangel med sidorna 75 cm. En sida är lagd i nordsydlig riktning och det tredje hörnet pekar åt öst. Uthuggningen är 45 cm djup och smalnar mot bottnen, där triangeln har sidomått 15 cm. Källan, '*som ej får mer vatten, än vad som kommer från himlen, är så tät att, den långt in på sommaren kan hafva vatten*'. (NSBS sid 5) Prästen Bolin anger 1761 i sitt lokala verk, **Femsjö antiqva et nova**, att källan använts för offer av penningar och tvagning för läkande av sjukdomar långt in på 1700-talet. Bolin anger muntlig tradition som säger att en munk troligen upprättat en kyrka här. (NSBS 26). Platsen skall symbolisera Fadern, Sonen och den Helige ande, men kan också bära på hednisk kulttradition där treenigheten också tillämpades. Metesjön ska enligt muntlig uppgift tidigare kallats **Odensjön**. En nästan exakt likadan källa finns på Källeberget, 4 km sydväst om Gislaved. (Sägner, Hyltebygden, sid 58) Några kilometer i sydväst ligger **Torsaberga**. Här hittades en **solring** eller solur av gul metall vid skogsplantering i början av 1900-talet.

Vid **Sölfstenen** eller **Silverstenen** i utmarken vid Flahult, sägs det ha funnits ett altare.

Guldstensällan vid **Gusåsen** i Älmås sägs vara en plats med tradition. En näraliggande tolkning blir Gudarnas ås. **Guldhamn** vid Löjenäs sägs ha varit en "**båtstad**" eller båtplats för båtar och ekstockar för färder över Färgensjöarna.

Många treuddar och två fyrkantiga rör som Bolin kallar tempelrör. En vid Femsjö gårde norr om Bösseberg på en höjd som kallas Korslid 7*7 meter och en vid Håknaböke 11*11 meter.

I Femsjö Skattegård har vid hittats en sköldbuckla av brons.

Sölfkullen eller Silverkullen vid Hallaböke, ovanför näset mellan Syd och Mellanfärgen, är ett röse där man funnit silverföremål. Nils-Henrik Sjöborg anger att fyndet var en hel rustning av silver. (Försök till en nomenklatur av fornlemningar, Sid 107).

Här låg två bautastenar, som kanske välts en gång vid brytningstiden för asagudarnas detronisering och tankar på en ny helgedom. Fanns det tidigare en gudahall på höjden? Finns svaret i ortnamnet **Hallaböke**? Bautastenarna sägs ha flyttats och används till en husgrund. En åtgärd som lär ha medfört sämre välbefinnande hos utövaren.

Den skeppsformade **Mårtens graf** på en udde i Yabergssjön väcker vikingatankar. Torön i Hallasjön, Tärningsbjäret i Algushylte och Koallarstada bär på intressanta namn.

I Torup finns stenåldersboplatser vid Boås, Moshult vid Fröslida, Öllsjö, Kallarp, Nyebro, Bosgård, Väcknared, Kvinja, Mjåla och Eskelsbo. Båtyxfynd vid Tranabo.

Efter vägen från Spångbron vid Nissan i Torup mot Mjåla ligger två stora gravfält vid Övregård och Halarna. Övregårdsfältet är 110x35 m och består av ca 30 fornlämningar bl.a. ett kvadratisk röse, fyra treuddar, åtta domarringar, fem järnåldersdösar och en kullfallen sten.

Vid Halabjället ligger en stor treudd med 25 m sida, höga hörnstenar och kantkedja. Här finns också ett gravfält, 50x25 m (NÖ-SV), med ett röse, en rund och en kvadratisk stensättning, en treudd och en domarring. Området är beskrivet av Waldemar Nilsson i "Gårdarna vid Nissan, 1978" och Petrus Åsberg i en hembygdsbok.

Solahöjd eller **Solhögen** vid Hulegård i Torup är en ättehöj, med gravfält, hålväg och fem fornlämningar. Stensättningar och rösen finns i hela Nissadalen. **Pengakullen** i Råfsbo har sägen om skatt. Slipytstenar finns bl.a. vid Plönninge, Brännö, Norra Gassbo, Kvinja, Fröslida, Stensebo, Lopered, Ynnabo, Mjöhult, Fagerhult och Bökås.

På **Tidemansholme** i Nissan har man hittat rikliga fynd av flinta. Här finns också en borgruin med vall, vallgrav och borggrund från 1300-talet.

Fröslida bedöms av Jöran Sahlgren i första hand härledas till mansnamnet Frösten. Tidigt belägg är *Fröslve*, i Krabbes jordebok 1524. I området finns fornlämningsliknande bildning med sliprännor och möjlig fångstgrop.

Här låg också ett känt vadställe, Fröslida vadh.

Gravfält vid Flatna och Ön utefter Kilan, med röse, runda stensättningar, treudd och domarring. Domarringar finns i Kobbemor och Lahult samt treuddar vid Rönnskog, Ivebro och Ögårdet.

Vandrare och ryttare har trampat upp halvvägar till tingsplatsen vid Rönnskog, förbi Ramnås, **Solhöjden** vid Hulegård, Ivebro, Ekås, Steningsbo och vid Skärkeån.

Slaggarpar i Ögårdet, Gustavsberg, Ynnabo, Uvekull har gett förutsättningar för utveckling av jordbruk och hantverk.

På Ivåsberget finns ett stort odlingsområde med ca 45 parceller och terrasskanter. Berget **Skallen** som ligger 50 meter ovanför sjön Allgunnen erbjuder en fantasisk utsikt. Den övre platån har spår av omflyttade stenar. De är oregistrerade och borde undersökas.

Vid gården Örsten har tidigare legat en kungsgård. Efterleden *-borg* tyder på murad byggnad.

Det 60 meter höga Fexhultsberget för tankarna till det mytologiska innehållet i orden **Fegher** och **Finn**. Andra etymologiskt och mytologiskt intressanta namn är Fengsed, Dronningesjö, Konungshultet, Ropsjön, Ödgärdet, Gohult, Jottaberget. Steningsbo skrevs **Ahlstangeboe** 1603, vilket ställer frågan '-boden vid Ahl-stängen'?

Trälleborg (Trælaborg) är terräng vid Kallarp, som också kan undersökas.

I trakten finns flera namn med ändelsne **-kull**, såsom Hinnakull (Hinakul, Hindekuld), Uvekull, Mörtekull, Kull vid Brännö och Kull vid Mellanfärgen. Ordet härstammar från fornsvenskans **kulder** i betydelsen *topp*, *hjässa*, *huvud*. Namnet kan också sättas samman med orden Köla, Kulla och Kjöll, som på västgötska betyder *eld*, *vårdkase*. (McKey. Sid 83). Här kan fråga väckas om det funnits ett system av vårdkaseberg i bygderna.

Det gäller också för namn som Karsnäs, Karlsnäs osv. Prefixen **Uve-** och **Mörte-** vid **Mjåla-sjön** är också intressanta. Uvekull tolkas närmast som **Uvberget**.

Marthæ Kieldæ och **Marthæ syo** är gränsmärken som anges redan i Kung Valdemars II:s jordebok. Karlsjö och Kahlén anser att namnen kommer ur det fornsvenska ordet **Mardh**, *skog*. Ordet anses utgjort förstavelsen i den näraliggande byn Märenäs. Lägena är inte säkert fastställda, men sjön tros vara nuvarande Borgagölen.

Källan har i senare gränslistor haft namnen Karssiökiella (1554), Karssakøella (1555), Korswijckz kelle/ Karwijckz kella (1603). Här nämns två alternativ. Dels en källa som senare blivit gårdsbrunn vid byn Borgen eller den källa som idag kallas Karl XI:s källa och ligger efter Hallandsleden norr om Märenäs. Enligt traditionen har Karl XI en gång druckit ur denna källa. Detta känns mindre troligt då källan redan på 1500-talet hade förstavelsen Kars-. Källan (1*0.5*0.4 m) har varit kantad av stenar och sägs ha använts som offerkälla vid sjukdom.

I **Kinnared** påträffade man en bronsyxia i början av 1900-talet. Den gavs till släkt i Amerika. Bygden är rik på fornminnen, boplatser, stensättningar och slagghögar. Här finns också Galgbacken med ett mycket stort flyttblock och gammal skrock om läkande träd.

Offerkällan vid Åmot är kraftigt järnhaltigt och utloppet är heltrödfärgat. I källan offrades pengar eller nyttosaker varje midsommarafton. Vattnet rekommenderas än idag.

Intressanta ortnamn är Ballabo, Helvetesbrundsmossen, Tora Kjärs sjö, Björsjö (Boråskärret), Dängeås, Dejeröret, Hackaröret (Åmot) Härjebackarna (Maås), Kullsaker (Bohult) och Ljudberget (Torared).

Drängsered har rika fynd på flintgods. Stenåldersboplatser tycks ha funnits vid alla större sjöar. En stockbåt har funnits i en mosse vid Sandsered. Treuddar och rösen i Ramnared, Lilla Kärrshult, Drängsered. Slipytstenen Stensered.

I Ramnared finns stenkistor, stensättning och en plats som kallas **Borgen** eller **Slottsbacken**. Idag syns en oval grop, 15x8 m och ca 1 m djup. I sydöst bildas en ca 20 m lång, 2-3 m bred och nästan 1 meter hög vall.

Här finns också en plats som kallas **Munkahålan**, en naturlig vattenfylld gropbildning, ca 30x20 m och ca 3 m djup, som sätts i samband med borgen på andra sidan Ramnån.

Stensättningar förekommer också i Älmö, Stensered, Ugnhult, Näs. I Galtabo finns en skeppsformad och en oval stensättning.

Slagghögar från järnframställning i Stensered, Tränshult och Bökstorp, har gett spår av hålvägar mot Hästerhult. Offerkastet **Bruaröret**, ligger vid en äldre brukningsväg. På platsen skall en brud på väg från sitt bröllop ha fallit av hästen och avlidit. Förbipasserande har kastat en sten eller en torr kvist för att hindra den omkomne att gå igen eller för att skydda sig själv mot olyckshändelser på färden.

I Tränshult ligger en åker som kallas **Kyrkäckran**. Tidigare låg mitt på åkern, ett stenblock, som kallas **Predikstolen**. Blocket är närmast kvadratisk, 1.2x1.1 m och 0.7 m högt och har flyttats 25 m från det ursprungliga läget. Vid gränsmärket **Kloffesten** mot Gryteryds och Gunnarps socknar, skall ha funnits en offerkälla. (RAÅ-nummer Gunnarp 56:1)

Vanliga vandringssägner har uppdiktats om Jättasteget i Sjöbol, Bockasten och Pengakullen, samt Knäppekällan i Fagerhult och hälsokällor vid Frillebo och Drängsered.

Intressanta ortnamn är Ballebo, Frillebo (Frølleboe 1589), Galtabo, Gesselia, Heljasjön (Ramnared) Häljstens sjö, Høregår, Hylte, Hönhult, Kammarebo (Ragnsjön/Røegnen Lacus), Lid, Toruasaberg, Treingen, Stora och Lilla Trollsjön.

Långaryd är den till ytan största socknen med gamla bosättningar i Nissans dalgång och sidoflöden som Österån, Skärkån, Färgeån och Gassboån och Strömhultsån från Jällunden.

Socken har ett fyrtiotal registrerade stenåldersboplatser. En större koncentration finns i norra delen av Färgensjöarna vid byarna Viken, Gassbo, Råkna, Åker, Håknaryd och Älmeliden.

Till området bör också bosättningarna vid den näraliggande Holmsjön räknas. I sjön ligger en holme med spår av gammal bosättning och som gett namnet till byn Holmen. På byns högsta kulle i det östra gårdet, finns en tydlig triangel, med tre stenarmar och en håla i mitten. I samma gårde, något längre ned, syns en källare.

Berget kallas Källareberget. Enligt traditionen har det funnits ett tingshus på platsen. Öster om gården finns en brant kulle som kallas **Galgaberget**, vilket ger stöd för ting och en avrättningsplats (NSBS 430).

Fängsjö, Boarp, Nissaryd, Mårås är andra större bosättningar.

Innom kommunen finns tre **Holmsjöar**, med öar som nämns **holme**. Fornsvenskans *holmber*, sägs ha tre betydelser;

- *holme, (liten) över*
- *instängd, afskild plats*
- *utstakad plats för envig eller holmgång* (Svenska Dialektarkivet, sid 261)

Dessa platser sägs ha samband med det gamla fornnordiska begreppet **holmgång**, för tvekamp. Den ägde från början rum på en holme, men förlades senare till en mindre begränsad plats.

Nils-Henrik Sjöborg nämner att tingsställen och envigesplatser ofta låg intill varann. (Försök till en nomenklatur av fornlemningar, sid 175). Detta stämmer med sägnen om tingsplats i byn Holmen vid Holmsjön i Långaryd. . Vid näraliggande Vare finns en plats som kallas Galgbacken.

Den lilla Ön i Holmsjön i Färgaryd är också intressant. Där finns en mindre "svärtad" sten, som tycks placerad på den högsta punkten.

Vid **Offerkullen** i Eseryd har funnits en altarliknande sten med inhuggna märken. Den sprängdes på 1930-talet. Allvin menar att det i Nyarp funnits en offerkummel. Här har fynd gjorts av en stridshammare, med formen av ett horn och skaft av järn.

Jansberg hette Skärkeryd innan gården blev säteri. Vid sjön finns två domarringar, en storhög, en dös och en rest sten. Enligt Smålands beskrivning (Allvin), fanns det 1810 två liggande bautastenar på platsen (NSBS 410). En stor mängd sten och flintredskap har funnits. En svanhalsnål av brons och ett järnspjut i Långaryd kan också nämnas.

Tre treuddar, fem högar, tolv rösen och ett trettiotal stensättningar är spridda i bygden. Fortida namn som **Ugglaröret**, **Estrids hög**, **Garshög**, **Ulvshög** och **Gräcko** lever vidare.

Det kan noteras att endast en av stensättningarna är kvadratisk i motsats till övriga delar av kommunen. Fyndet av endast två sliprännor i Mårås och Åskeryd, avviker också från övriga Nissadalen och östra delarna av kommunen.

Hålvägar finns på flera platser efter Nissan och vid Boxhult i Långaryd. Tre **offervarpar** vid Hultet i Remma, nordväst om Landeryd och Bruaröret i Drängsered, tyder på dunkel övertro på det övernaturliga. Genom att lägga en sten eller trädgren på varpet, kunde man skydda sig från olycka och hindra den som dött på platsen att komma igen. Varpagölen i Torup sägs ha samma tragiska förklaring.

Redan i Ny Smålands beskrifning (Sid 388 och 419) nämns en egendomlig fyrsidig pelarlikande klippa, 16 meter i omkrets och 5 meter hög. Klippan kallades tidigare **Bockahall**, skrivs nu **Bockshall** och står på Boxhults ägor nära häradsvägen mot Höljeryd. På klippans topp står två andra block med ca 12 dm sida. De bildar en liten "grotta" med öppning mot öster. Ett av blocken är uppställt på två mindre kilstenar. Flera personer kan få plats på den återstående delen av klippans jämna överyta. På södra sidan ligger tre stenar, som kan ha fallit ned. Det hela bedöms som verk av mänskliga händer och förmodas i fortiden varit "*någon samlingsplats med heligt syftemål*".

Vid Viken i Norra Färgen låg tidigare gården Näs. Terasseringar och grunder kan ännu ses. Den var fram till 1866 prästgård för grannsocken Färgaryd. Prästen måste alltid ro över sjön och sedan gå två km till kyrkan. När isen varken bar eller brast blev vägen en och en halv mil längre, över Färgebron via Långaryd. En präst sägs ha drunknat på kyrkofärden (**Prästagropen**). Orsaken till prästboställets olämpliga placering är oklar. En näraliggande tanke kan vara att socknen till en början omfattade båda sidor av Norra Färgenområdet. Slaggvarpar och ugnar finns registrerade på fem platser. Den forntida tron på de helande källornas kraft levde kvar ännu på 1800-talet. **Ögonkällan** på Skattegårds utmarker i Långaryd hade särskilt god inverkan på ögonsjukdomar. Vattnet skulle hämtas på torsdagar eller söndagar före solens uppgång mot en ersättning av ett kopparmynt. Källans vattenspegel låg fem meter under en smal öppning i berget, så vattnet måste hämtas upp med en flaska som fästs i ett snöre. Försök att spränga sig ner i källan för att hämta upp kollekten sägs ha avbrutits när man möttes av en otalig mängd fladdermöss (NSBS, 412). **Brantåsa källa** vid Gråshult hade helande inverkan, bl.a. för avlägsnande av vårtor. Sägner om troll är rikliga och har levt vidare från den forntida mytologin till sentida skrock och sägner. De finns räddade för framtiden och återgivna i en bok som utgivits av Hylte hembygds-krets, Sägner och annat oknytt i Hyltebygden. Här finns berättelser om halvtrollet Erik Rääf, som var ättling till en kristen och ett troll. Han bodde i en grotta, som kallas **Erik Rääfs stuga**. Troll bodde i både Gars och Ulfs högar vid Långaryd. De brukade besöka varann om natten. Det hjälpsamma trollet **Gråko** förvandlades till en sten när han blivit försenad och träffades av morgonsolens strålar. Han står nu förstenad, nära den gamla marknadsplatsen. En annan sägen talar om andeväsen i dessa högar. Under ljusa månskensnätter kunde man se troll och älvor dansa med varandra på **Dansarebacken** mellan Åker och Håknaböke och Trollehalla vid Kråksås. Platserna undveks efter mörkrets inbrott. Vid Trollasjön i Kråkshult finns också en lämplig hög hall för troll. Etymologiskt intressanta namn är Toftshult, Olshult, Blåbacken, Bockakullen, Eseryd, Herakullen, Helghult, Jällunden, Klangakullen, Munkahättan, Lommaviken, Malmbacken, Torberget och Trälleborg. Fredsparken vid Slätteryd Unnaryd är ett exempel på avlägsna områden som 'blivit över' eller haft svårtolkade ägo-intressen när markerna delades av flera byar eller socknar.

Källor och litteratur

Historia och mytologi

Birgit Arrhenius, Lars Larsson, Thomas B. Larsson. Signums Svensk konsthistoria Odens öga – mellan människor och makter i det förkristna Norden. (Flera författare)
Rosengren, Linell, Fischer. Ny Smålands beskrifning
Hylte hembygds-krets – Sägner och annat oknytt i Hyltebygden
Stina Helmersson/Uno Röndahl. Herulerna – det bortglömda folket.
Mc Key. Myten om Obsola.
Nils-Henrik Sjöborg. Försök till en nomenklatur av fornlemningar 1815
Göran Stålbom. Vintersolståndet - Om jul, jord och äring i folklig tradition
Förlag Wahlström och Widstrand. Vikingen
Bertil Karlsjö. Den halländska riksgården.
Waldemar Nilsson. Gårdarna vid Nissan (1978).
Malte Areskoug. De nordiska folknamnen hos Jordanes. Fornvännen 1969.
Märta Hähnel. Hallandsposten 1976-06-22.

Erik "Bredhe" Andersson. Tiltor från Hästilt och Simlångsdalen. Bokförl. Settern, ISBN 91-7586-004-X, år 1979.

Wikipedia, digitalt lexicon.

Etymologi

Elof Hellquist. De svenska sjönamnen

Elof Hellquist. Etymologisk ordbok. <http://runeberg.org/svetym/1170.html>

Bengt Pamp. Ortnamnen i Sverige

Jöran Sahlgren. Ortnamnen i Hallands län

Oskar Lundberg. "Smörkullen och andra ortnamn på Smör-" har redovisats av (Fataburen 1910. Sid 193).

Databaser.

Ortsnamnsregistret. Institutet för språk och folkminnen.

Fornsök. Riksantikvarieämbetet.

Historiska museét Samlingar. <http://mis.historiska.se/mis/sok/socken.asp?snkod=0611>

Referenser:

Sahlström, K.E. m.fl.: Gudhems härads fornminnen. 1931-1932.

Hjolman, B.: Ekornavallen. Svenska fornminnesplatser. 1977.

Med arkeologen Sverige runt. 1987.

Rogberg. Historisk Beskrifning om Småland. Karlskrona 1770.